

QƏRB UNIVERSİTETİ

ELMİ XƏBƏRLƏR

Humanitar elmlər seriyası

НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК

Серия гуманитарных наук

SCIENTIFIC BULLETIN

The series of Humanitarian sciences

2

2017

FƏLSƏFƏ

UOT 101.1::316

СОЦИАЛЬНЫЙ ИДЕАЛ КОНФУЦИЯ

Мунаввар Ариф кызы ABDULLAYEVA

*Университет Western Caspian**кандидат философских наук
59@mail.ru*

Конфуцианство – основа всего китайского образа жизни, принцип организации всего китайского общества.

История отвела конфуцианству особую роль: оно стало основой дальневосточной цивилизации, включая в себя, помимо Китая, также Корею, Японию, Вьетнам, Сингапур и др. Учение Конфуция во многом определило параметры формирования мышления и национального характера этих стран. Эти страны и сегодня ощущают духовную близость, общность, именуя себя «государствами конфуцианского культурного региона».

Учение Конфуция изложено в книге «Лунь Юй» («суждения и беседы») в которой освещаются разнообразные проблемы – о сущности человека и идеальной личности, о методах управления государством и принципах построения идеального общества, об отношениях в семье и о многом другом из области политики, философии, этики, образовании.

*Выступая с критикой своего века и высоко ставя века минувшие, Конфуций на основе этого противопоставления создал свой идеал совершенного человека, **цзюнь-цзы**. Высокоморальный цзюнь-цзы («благородный муж»), сконструированный философом в качестве модели, эталона для подражания, должен был обладать двумя важнейшими в его представлении достоинствами: гуманностью («жэнь») и чувством долга («и»). Понятие гуманности («жэнь») трактовалось Конфуцием необычайно широко и включало в себя множество качеств: скромность, справедливость, сдержанность, достоинство, бескорыстие, любовь к людям и т.п. Долг – это моральное обязательство, которое гуманный человек в силу своих добродетелей накладывает на себя сам. Чувство долга, как правило, обусловлено знанием и высшими принципами, но не расчетом. Конфуций разработал и ряд других понятий, раскрывающие*

образ благородного мужа - «вэнь», «хэ» и «тун». Принцип хэ являлся ценностным критерием формирования «благородного мужа», который обретал такие черты как самостоятельность мышления, активность, умение решать проблемы, исходя из признания за противной стороной права на собственное мнение и т.п. Конфуций признает за человеком право выбора, свободного волеизъявления, делает человека хозяином своих поступков.

Впервые в истории китайской культуры была создана реальная модель идеальной личности, оказавшая огромное воздействие на формирование национального характера и духовной жизни народов конфуцианского культурного региона.

Ключевые слова. Конфуцианство, традиционные ценности, «цзюнь-цзы» («благородный муж»), «жэнь» (гуманность), «и» (долг, должное поведение), «хэ» (стремление к единству через разномыслие), «тун» (покорное единение)

На протяжении многих столетий огромное влияние на духовную жизнь китайского народа оказали три учения: конфуцианство, даосизм и буддизм. По глубине и длительности влияния на развитие общественно-политической мысли, а также на формирование духовной культуры Китая первое место принадлежит конфуцианству. Конфуцианской политической культуре, в которой с самого ее зарождения главенствовали два принципа – стабильности и личной ответственности правителя – вот уже более двух с половиной тысяч лет. Этико-политические взгляды Конфуция и его последователей легли в основу духовной жизни Китая. И какую сторону этой жизни не рассматривать – взаимоотношения между людьми, воспитание и обучение, быт и нравы, обряды, привычки – везде заметно влияние конфуцианских идей.

Конфуцианство – это и политика и административная система, верховный регулятор экономических и социальных процессов – словом, основа всего китайского образа жизни, принцип организации всего китайского общества.

История отвела конфуцианству особую роль: оно стало основой дальневосточной цивилизации, включая в себя, помимо Китая, также Корею, Японию, Вьетнам, Сингапур и др. Учение Конфуция во многом определило параметры формирования мышления и национального характера этих стран. Эти страны и сегодня ощущают духовную близость, общность, именуя себя «государствами конфуцианского культурного региона».

Конфуцианство целеустремленно внедрилось и в политическую культуру стран конфуцианского культурного региона, получая поддержку

не только со стороны правительственных структур, а также со стороны предпринимательских кругов.

Интеграция основных принципов учения Конфуция в экономику стран региона /Японии, Южной Кореи, Тайвани, Сингапура, Гонконга/ привела к созданию феномена под названием «конфуцианский капитализм».

Специалистами общепризнано, что несмотря на финансовый кризис 90-х годов XX столетия, охвативший азиатские страны. XXI век будет веком Азиатско-Тихоокеанского региона, сердцевину которого составляет конфуцианский культурный регион. (Среди западных ученых, обративших взор в поисках выхода из кризисного состояния современного общества в сторону восточных древностей, был А.Тойнби. Он писал: «XIX век был веком Англии, XX век – век Америки, XXI век – век Китая». (Цит. по кн.7,с.194).

Соучастие учения Конфуция в социально-экономическом преобразовании стран региона, надежды, которые политическая и промышленная элита региона возлагает на реализацию возможностей конфуцианства делает это учение действительно материальной силой, которую нельзя не учитывать.

Роль традиций в политической и экономической культуре Китая, а главное – умение руководителя страны использовать их на благо народа, не может не быть поучительным и для политиков Азербайджана. Надо полагать, что Азербайджан в XXI веке создаст свою модель развития с опорой на свои духовные традиции, и на этом пути знакомство с конфуцианскими ценностями, изучение опыта соседней цивилизации может быть весьма полезным для нас.

Конфуций жил в смутное время, когда Китай потрясали внутренние войны и распри. Династия Чжоу, основанная в XII веке до н.э., пережила период междоусобиц. Китай оказался разделенным на многочисленные княжества, которые лишь номинально объединялись центральной властью правителя династии. Непримируемая борьба между ними за преобладание и господство в Поднебесной, вошла в историю Китая под названием «Чжаньго» /«Борющиеся государства»/. Разрушались патриархальные родовые нормы, в жестоких междоусобицах гибла родовая аристократия, на смену ей приходила централизованная власть правителей отдельных царств, опирающихся на административно-бюрократический аппарат из незнатного чиновничества. Крушение древних устоев семейно-кланового быта, междоусобные распри, продажность и алчность чиновников, бедствия и страдания простого народа – все это вызывало критику ревнителей старины. Объективная обстановка побудила их выступать с новыми идеями, которые можно было бы противопоставить царившему хаосу. Для того, чтобы это отрицание современности приобрело необ-

ходимую социальную силу, оно должно было опираться на признанный авторитет. Конфуций нашел такой авторитет в образцах глубокой древности.

Стремление опираться на древние традиции и тем самым воздействовать на современников в желаемом направлении знакомо истории всех обществ. Однако особенностью конфуцианства было то, что это естественное стремление было гипертрофировано и со временем превратилось чуть ли не в самоцель. Пиетет перед идеализированной древностью, когда правители отличались мудростью и умением, чиновники были бескорыстны и преданны, а народ благоденствовал, через несколько веков после смерти философа стал основным и постоянно действующим импульсом общественной жизни Китая.

Родоначальник древнекитайской философии Конфуций жил в 551-479 гг. до н.э.. Он первым обратился к вопросам, связанным с устройством общества, государства. Задачу свою Конфуций видел в выработке условий, при которых общество, государство достигнет гармонии и благополучия.

Учение Конфуция изложено в книге «Лунь Юй» («суждения и беседы»), текст которой представляет собой запись изречений и бесед мудреца с его ближайшими учениками и последователями.

Изречения мыслителя, похожие подчас на афоризмы, освещают разнообразные проблемы – о сущности человека и идеальной личности, о методах управления государством и принципах построения идеального общества, об отношениях в семье и о многом другом из области политики, философии, этики, образовании. Академик Н.И.Конрад считал, что «Лунь Юй» - «не запись суждений и бесед. Это нечто созданное, во всяком случае специально обработанное; короче говоря, литературное произведение, которое имеет своего героя. И герой этот – Конфуций» (6,с.429).

Став каноническим текстом, «Лунь Юй» сформировал ядро традиционной китайской культуры.

Эпоха Чжаньго была переломной в истории Древнего Китая. Качественная социально-экономическая ломка, происходившая в обществе, не могла не отразиться и отразилась прежде всего на человеке. Перед изумленным взором интеллектуального древнего Китая раскрылись новые, неизвестные ранее грани человеческого характера и поведения. Если прежде человек был составной частью семьи и патронии, не мыслил себя вне этих рамок и все свое поведение и стремления подчинял нуждам родственного коллектива, то в связи с формированием частной собственности на землю, развитием частных ремесел, торговли, ростом городов, он вырывается из семейных связей. С возникновением новых ценностей меняется и поведение людей. В патрониях возникали ситуации, когда внук был богат, а дед беден, когда богатые родственники укло-

нялись от помощи бедным сородичам. Такая моральная деградация ошеломляла интеллектуалов того времени. Поэтому у многих из них возникает ностальгия по «золотому» веку прошлого. Особенно звучно проявляется она в учении Конфуция. Конфуций говорил, что не создает новой теории общественного и государственного устройства, но возрождает ценности, господствовавшие в древности: Я передаю, но не творю, я верю в древность и люблю ее» (7,с.347).

Выступая с критикой своего века и высоко ставя века минувшие, Конфуций на основе этого противопоставления создал свой идеал совершенного человека, цзюнь-цзы.

Высокоморальный цзюнь-цзы («благородный муж»), сконструированный философом в качестве модели, эталона для подражания, должен был обладать двумя важнейшими в его представлении достоинствами: гуманностью и чувством долга. Понятие гуманности («жэнь») трактовалось Конфуцием необычайно широко и включало в себя множество качеств: скромность, справедливость, сдержанность, достоинство, бескорыстие, любовь к людям и т.п. В «Лунь Юй» много суждений, характеризующих нравственный облик цзюнь-цзы. Вот некоторые из них. «Благородный муж всегда исходит из чувства справедливости. Это проявляется в том, что в делах он следует Правилам, в речах скромнен, завершая дела правдив. Именно таков «благородный муж». (Лунь-Юй,с.414). «Благородный муж печалится о том, что не проявил свои способности, но не печалится, что люди не знают его» (Лунь Юй, с.415). «Благородный муж требователен к себе, маленький человек требователен к другим». «Благородный муж обеспокоен тем, что после смерти его имя не будет прославляться» (7,с.415). «Благородный муж чтит выше всего чувство долга. Если благородный человек только смел, но лишен чувства долга, то он может породить смуту в стране; если же маленький человек только смел, но лишен чувства долга, то он может стать разбойником». «Есть девять правил, о которых благородный муж постоянно помнит: помнит, что надо видеть ясно; помнит, что надо слышать четко; помнит, что лицо должно быть приветливым; помнит, что манеры должны быть почтительными; помнит, что слова должны быть искренними; помнит, что в делах надо быть осторожным; помнит, что в случае сомнений следует спрашивать совета; помнит, что в гневе не надо забывать о его последствиях; помнит, что приобретая надо исходить из чувства справедливости» (7,с.423).

Однако образ благородного мужа будет неполным, если его рассматривать вне четырех важнейших понятий учения Конфуция – «Жэнь», «вэнь», «хэ» и «дэ».

«Жэнь» – это высокий, почти недостижимый идеал, совокупность совершенств, которыми обладали лишь древние. Однако для настоящего цзюнь-цзы одной гуманности было недостаточно. Он должен был обла-

дать еще одним важным качеством – чувством долга («и»), продиктованным внутренней убежденностью в том, что следует поступать так, а не иначе. Долг – это моральное обязательство, которое гуманный человек в силу своих добродетелей накладывает на себя сам. Чувство долга, как правило, обусловлено знанием и высшими принципами, но не расчетом. «Благородный человек думает о долге, низкий человек заботится о выгоде», – учил Конфуций (7, с.414). В понятие «И» поэтому включались стремление к знаниям, обязанность учиться и постигать мудрость древних. Конфуций разработал и ряд других понятий, включая верность и искренность, благопристойность и соблюдение церемоний и обрядов («ли»).

«Вэнь» – это то, что человек приобретает в процессе обучения, и каждый человек должен стремиться овладеть духовной культурой предков: Молодые люди, находясь дома, должны проявлять почтительность к родителям, выйдя за ворота – быть уважительными к старшим, в делах – осторожными, в словах – правдивыми, безгранично любить людей и особенно сближаться с теми, кто обладает человеколюбием. Если у них после осуществления всего этого еще останутся силы, то потратить их надо на изучение вэнь- культуры» (7, с.300). Только соединение свойств самой природы и образованности дает благородного мужа.

Существенное отличие «благородного мужа» от «маленького человека» проявляется в принципе «хэ»: «Благородный муж стремится к единству через разномыслие («хэ»), но не стремится к единству через послушание («тун»). Маленький человек стремится к единству через послушание, но не стремится к единству через разномыслие» (7, с.396).

Как отмечает Л.С.Переломов, «общим для терминов *хэ* и *тун* было выражение идеи «стремления к единству», но с разных позиций. Термин *хэ* является символом достижения единства путем столкновения и взаимопределения полярных сил, в то время как понятие *тун* символизировало покорное единение с однопорядковой силой, исходящей, как правило, от верховной власти» (7, с.150).

Согласно Конфуцию принцип *хэ* являлся ценностным критерием формирования «благородного мужа», который обретал такие черты как самостоятельность мышления, активность, умение решать проблемы, исходя из признания за противной стороной права права на собственное мнение и т.п. Носитель *хэ* – активный противник принудительного, добровольно-услужливого либо бездумного соглашательства: «Учитель сказал: «Нападать за инакомыслие – губительно» (7, с.310). Конфуций отстаивает здесь право человека на собственное мнение, предостерегая от опасности принудительного или добровольного единомыслия. То государство, которое в делах правления исходит из принципа «нападения за инакомыслие», обречено на печальный исход. Конфуций признает за

человеком право выбора, свободного волеизъявления, делает человека хозяином своих поступков.

Следование всем этим принципам было обязанностью благородного цзюнь-цзы, который в сборнике изречений Конфуция «Лунь юй» определяется как человек честный и искренний прямодушный и бесстрашный, всевидящий и понимающий, внимательный в речах, осторожный в делах. В сомнении он должен справляться, в гневе – обдумывать поступки, в выгодном предприятии заботиться о честности; в юности он должен избегать вожделен, в зрелости – ссор, в старости скряжничества. Истинный цзюнь-цзы безразличен к еде, богатству, жизненным удобствам и материальной выгоде. Всего себя он посвящает служению высоким идеалам, служению людям и поиску истины. Познав истину утром, он «может спокойно умереть вечером».

Таким образом «благородный человек» Конфуция – это умозрительный социальный идеал, назидательный комплекс добродетелей. Однако с течением времени и в связи с ростом авторитета Конфуция и его учения этот абстрактно-утопический идеал все более становился обязательным для подражания эталоном, приблизиться к которому было делом чести и социального престижа для каждого и особенно для тех представителей высшего сословия ученых-чиновников, профессиональных бюрократов-администраторов, которые с эпохи Хань (III в. До н.э. – III в.н.э.) стали управлять китайской империей.

Конфуций вполне искренне стремился создать идеал добродетели, боровшегося за высокую мораль, против царившей вокруг несправедливости. Но, как это нередко случается, с превращением его учения в официальную догму на передний план выступила не суть, а внешняя форма, проявлявшаяся преимущественно в демонстрации преданности старине, уважения к старшим, напускной скромности и добродетели. Многочисленные последователи и почитатели Конфуция, слепая преданность которых каждому слову философа тоже в немалой степени способствовали превращению его учения в закостенелую догму, стали видеть в идеале цзюнь-цзы не столько выражение внутренней цельности и благородства, сколько внешнее оформление благопристойности. В средневековом Китае постепенно сложились и были канонизированы определенные нормы и стереотипы поведения каждого человека в зависимости от занимаемого им места в социально-чиновной иерархии. Они нашли свое наиболее наглядное отражение в том, что обычно именуется «китайскими церемониями».

Конфуций отталкиваясь от сконструированного им социального идеала, сформулировал основы того социального порядка, который хотел бы видеть в Поднебесной: «Пусть отец будет отцом, сын – сыном, государь – государем, чиновник – чиновником» (7,с.420), т.е. пусть все в этом

мире хаоса и сумятиц станет на свои места, все будут знать свои права и обязанности и делать то, что им положено. Упорядоченное таким образом общество должно состоять из двух основных категорий, верхов и низов, - тех, кто думает и управляет, и тех, кто трудится и повинуется. Такой социальный порядок Конфуций считал вечным и неизменным, идущим от мудрецов легендарной древности. Критерием разделения общества на верхи и низы должны были служить не знатность происхождения и тем более не богатство, которое Конфуций откровенно презирал, но только знание и добродетели, а точнее – степень близости человека к идеалу цзюнь-цзы.

Таким образом, впервые в истории китайской культуры была создана реальная модель идеального личности, оказавшая огромное воздействие на формирование национального характера и духовной жизни народов конфуцианского культурного региона.

Литература:

1. Васильев В.П. Конфуцианство. – В кн.: Конфуций. Я верю в древность. М.,1995
2. Васильев Л.С. История религий Востока. М.,1988.
3. Васильев Л.С. Проблемы генезиса китайского государства. М.,1983
4. История Древнего Востока. М.,1988.
5. Конфуций. Изречения. М.,1984.
6. Конрад Н.И. Избранные труды. Синология. М.,1977.
7. Переломов Л.С. Конфуций. Лунь Юй. М.,1998.

Münəvvər Arif qızı Abdullayeva

Konfutsinin sosial ideali

Xülasə

Konfutsiçilik – çin həyat tərzinin, bütün çin cəmiyyətinin əsasını təşkil edir.

Tarix konfutsiçiliyə mühüm rol ayırır: o həm də Koreya, Yaponiya, Vyetnam Sinqapur və s. ölkələri daxil etməklə uzaqşərq sivilizasiyanın əsası kimi çıxış edir. Konfutsinin təlimi bu ölkələrin şüurunu, milli xarakterini müəyyən edib. Həmin ölkələrdə bu gün də mənəvi birlik, ümumilik duyulur və onlar özlərini “konfutsinin mədəni region dövlətləri” adlandırırlar.

Konfutsinin təlimi “Lun Yuy”(“Söhbətlər və mülahizələr”) əsərində siyasət, fəlsəfə, etika, təhsil sahələrinə aid olan insanın mahiyyəti, ideal şəxsiyyət, dövləti idarəetmə metodu və ideal cəmiyyətin quruluşu prinsipləri, ailədə münasibətlər və s. haqqında problemlər şərh olunur.

Öz dövrünü tənqid edərək və keçmiş əsrləri yüksək qiymətləndirərək, bunların müqayisəsi əsasında o öz mükəmməl insan idealını (dzün-dzi) yaratmışdır. Təqlid etalonu kimi filosof tərəfindən yaradılan yüksək mənəvi dzün-dzi («nəcib ər, xeyirxah insan») onun fikrincə iki vacib keyfiyyətə malik olmalıdır: insanpərvərlik (“jen”) və vicdan borcu (“i”). İnsansevərlik anlayışı (“jen”) Konfutsi tərəfindən çox geniş şərh edilirdi və çox keyfiyyətləri özündə əks etdirirdi: təvazökarlıq, ədalət, təmkin, tamahsızlıq, ləyaqət, insanpərvərlik və başqaları. Borc (“i”) –insanın xeyirxahlığından irəli gələn özü üçün mənəvi öhdəlikdir.

Xeyirxah insanın obrazını açmaq üçün Konfutsi bir sıra anlayışları yaradıb – “ven”, “xe” və “tun”. “Xe” prinsipi qarşı tərəfin şəxsi fikrə olan hüququnun tanınmasından çıxış edərək xeyirxah insanın müstəqil düşüncə, aktivlik, problemlərin həll etmə bacarığının formalaşması üçün çox dəyərli kriteriyasıdır. Konfutsi insanın seçim hüququnu, azad iradə ifadəsi insanı öz hərəkətlərinin sahibi kimi tanıyır.

Çin mədəniyyətinin tarixində ilk dəfə ideal şəxsiyyətin real modeli yaradılmışdı ki, o da konfutsi mədəni regionun xalqlarının milli xarakterinin, mənəvi həyatının formalaşmasına çox böyük təsir göstərmişdir.

Açar sözlər: konfutsiçilik, ənənəvi dəyərlər, dzün-dzi (xeyirxah kişi, insan, nəcib ər), “jen” (insanpərvərlik, insansevərlik), “i” (mənəvi borc), “xe” (müxtəlifkirlilikdən vəhdətə can atmaq), «tun» (müti təcrid olunma)

Munavvar Arif Abdullayeva

Social ideal of Confucius

Summary

Confucianism is a basis of Chinese lifestyle, principle of organization of Chinese society.

History granted Confucianism a special role: it became a basis of the Far East civilization, including not only China, but also Korea, Japan, Vietnam, Singapore, etc. Doctrine of Confucius largely determined parameters of thinking and national characters of these countries. Even today these countries feel

the spiritual closeness, unity and call themselves “counties of Confucianism culture region”.

Doctrines of Confucius are outlined in a book “The Analects” (Analects of Confucius), which highlights various issues – the essence of man and ideal personality, methods of governing a country and principles of the ideal society, family relationships, and other political, philosophical, ethical and educational issues.

Criticizing his era and exalting past, Confucius created his ideal of a perfect human – Junzi. Created by a philosopher as a role model, moral junzi (“superior person”) must have two main features: humanity (“Ren”) and sense of duty (“Yi”). Confucius understood humanity (“Ren”) very broadly and it incorporated various features: modesty, justice, control, dignity, unselfishness, etc. Duty is a moral obligation that a humane person assumes due to his virtue. Generally, sense of duty is due to knowledge and supreme principles, but not the calculations. Confucius had developed a number of other concepts to describe the image of a perfect man – “wen”, “chih” and “tong”. Chih principle is a value criterion of a “superior person”, which retrieves a features like independent thinking, activity, ability to solve problems, accepting the rights of the counterparts to have own opinion. Confucius accepts human right for choice, free will, considers a human a master of his own deeds.

For the first time in the history of Chinese culture a real model of an ideal human was created. It had an enormous affect on the building of national character and spiritual life of the Confucianism culture region nations.

Keywords: Confucianism, Traditional values, Junzi (perfect human), Ren (humanity), Yi (duty), Chih (seeking a unity through difference of opinions), Tong (humble unity)

UOT 1.

К ВОПРОСУ О НЕКЛАССИЧЕСКИХ КОНЦЕПЦИЯХ РЕАЛЬНОСТИ

Таги Кязим оглы БАШИРОВ*Доктор философии по философии
Университет Western Caspian**t.başirov@gmail.com*

Онтологические и гносеологические представления современной науки имеют параллели с восточной философией. Неразделимость, процессуальность и динамичность мира есть основные понятия восточной философии и современной физики. Для неклассической науки характерно представление теоретических построений как интерпретаций, как бесконечных схем реальности. Отсюда и плюрализм описания реальности, допускаемый неклассической наукой, которая больше не ищет однозначных законов.

Ключевые слова: *современная наука, восточная философия, концепции реальности.*

Современная научная картина мира имеет удивительные созвучия и параллели в восточной философии. По-видимому, стиль и особенности мышления, присущие восточной философии, играют стимулирующую роль в развитии неклассических научных теорий. Так, Н.Бор, при разработке сугубо научных проблем, счел необходимым обратиться к представлениям и образам древнекитайской и древнеиндийской философии: «В поисках параллели с вытекающим из атомной теории уроком об ограниченной применимости обычных идеализации мы должны обратиться к совсем другим областям науки, например к психологии, или даже к особому рода философским проблемам; это те проблемы, с которыми уже столкнулись такие мыслители, как Будда и ЛаоЦзы, когда пытались согласовать наше положение как зрителей и как действующих лиц в великой драме существования» (1, с.256).

Другой классик физики В.Гейзенберг, касаясь взаимосвязи восточной философии и физики, пишет: «Так, например, большой научный вклад в теорию физики, сделанный в Японии после войны, может рассматриваться как признак определенной взаимосвязи традиционных представлений Дальнего Востока с философской сущностью квантовой теории» (2, с.127-128). Можно привести множество подобных, глубоких и интересных, высказываний на

данную тему. Однако, первой обобщающей, и, пожалуй, наиболее полной и всесторонней работой, посвященной этой проблеме, является прекрасная книга американского философа и физика Ф.Капры - «Дао физики». Рассмотрим кратко представленные в ней положения.

Условно, в интересующем нас плане, можно выделить гносеологические и онтологические аспекты рассматриваемой проблемы. В гносеологии восточная философия исходит из фундаментального положения, которое Ф.Капра выражает так: «Таким образом, абсолютное знание - полностью неинтеллектуальное восприятие реальности; опыт, возникающий в необычном состоянии сознания, которое можно назвать «медитативным» или мистическим. Существование такого состояния было проверено не только многочисленными мистиками на Западе и Востоке, но и при помощи психологических исследований» (3, с.25). Тем самым, в восточной философии, допускается возможность непосредственного доступа к абсолютному знанию. В науке также находят из предположения о существовании абсолютной истины, но ее достижение предполагается возможным в пределе бесконечного процесса познания.

Восточная мистика, как и современная физика, описывает реальность недоступную чувственному восприятию. Обе они опираются на опыт: - физика на наблюдения и эксперимент, а мистика на особые состояния сознания, достигаемые посредством медитации. То есть, в них обеих, картина мира рождается как результат переживания и переработки полученной из опыта информации, а не как чисто теоретическое построение. Медиативный, личный опыт мистической философии, сродни эмпиризму и экс-периментализму западной науки. Однако нужно иметь в виду, что мистики говорят не об интеллектуальном или чувственном опыте, а имеют в виду именно медиативное постижение абсолютного, что не является ни тем и не другим. Тем не менее, и в мистике и в физике, знания основываются на опыте. Ф.Капра показывает интересное соответствие между экспериментом в физике и медитацией в мистике. И то и другое недоступно непосвященному, требует многих лет специальной подготовки. И, казалось бы, что научный эксперимент может быть повторен другими, а мистический опыт нет, однако неподготовленный человек не сможет провести сложный эксперимент в физике, а подготовленный мистик может повторить медитацию и постичь воспринятое другими мистиками.

Научная истина достигается в процессе активного взаимодействия с миром. И это вполне соответствует мистицизму, поскольку мистическое знание приобретается не простым наблюдением, а соучастием в процессе постижения истины. И в физике, и в мистике, знание добывается в процессе соучастия, а не пассивного отражения реальности. Нельзя приобрести мистические знания в отстраненности от объекта наблюдения - необходимо участвовать в процессе постижения истины всем своим существом. Человек включен во

вселенскую взаимопереплетенность взаимосвязей. «В восточном мистицизме эта вселенская взаимопереплетенность всегда включает и человека-наблюдателя вместе с его сознанием, и то же самое можно сказать об атомной физике» (3, с.118). Включенность человека, и особенностей самого процесса познания, в получаемые знания, является необходимым условием человеческого постижения реальности.

Однако в научном и мистическом постижении истины имеются и существенные различия. В мистическом акте познания наблюдатель и наблюдаемое, субъект и объект не только не могут быть разделены - они просто неотличимы друг от друга. Как мы видели, в неклассической физике картина мира также включает самого субъекта как часть этого мира. Однако в физике дело не доходит до полного слияния субъекта и объекта - они всегда остаются разделенными и полного слияния не происходит. В физике считается ошибочным, как признание полной независимости объекта от субъекта, так и их неразличимое слияние.

Попытка синтеза западной науки, идущей от греческой философии, с представлениями восточной философии, является одним из отличий неклассической науки от классической. Так, в греческой философии, являющейся источником западной научной традиции, считалось, что геометрия внутренне присуща самой реальности. И это представление надолго определило развитие западной мысли, породив существенные трудности. Развитие классической науки и связанные с ней проблемы в немалой степени были обусловлены неразличением свойств пространства и отображающей ее понятийной схемы.

Иначе обстояло дело на Востоке. «В отличие от греческой, восточная философия всегда утверждала, что пространство и время-порождение ума. Восточные мистики относятся к ним точно так же, как ко всем интеллектуальным понятиям - как к относительным, ограниченным и иллюзорным» (3, с.139). Для мистики пространство существует только по отношению к нашему разграничивающему сознанию. То же самое касается и времени. В процессе медитации можно выйти за пределы этих понятий и осознать, что они являются относительными, а по существу иллюзорными. Взаимосвязь пространства и времени подтверждается мистическим опытом. Мистики в медиативном состоянии воспринимают неразрывность пространства и времени, их сущностную тождественность и относительность.

В восточной мистике не только пространство и время, но также структура, причинность и другие категории понимаются как порождения интеллекта и относятся к реальности как карта к местности. Они иллюзии, порожденные сознанием, но не суть бытия. Бытие является единым, неразделимым, в нем нет деления на вещи и формы. Согласно индуизму вещи, процессы, события, да и, вообще, любые расчленения реальности, порождены нашим мышлением и представляют собой сеть понятий, а не саму реальность. Весь наш формальный аппарат и структурные формы, "включая

логику и геометрию, являются, по существу, иллюзией. В действительности сам интеллект «накидывает» на единую, неразделимую, бесструктурную реальность формальную сетку разграничений. Реальность разбивается на части и выражается в соответствующих категориях, в согласии с практическими потребностями и в частности, с нуждами вычислений и измерений.

Ф.Капра подчеркивает созвучие в понимании универсальной, неразделимой связи явлений, существующее между восточной философией и современной наукой. Для неклассической науки характерно представление теоретических построений как интерпретаций, как своеобразных схем реальности. Сама реальность признается качественно и количественно бесконечной, а потому не укладывающейся в ту или иную теоретическую схему. Отсюда и плюрализм описания реальности, допускаемый неклассической наукой. Так, благодаря теории относительности, стало ясно, что евклидова геометрия неадекватна в масштабах Вселенной. Тем самым стало приходить сознание относительности тех или иных геометрий в физическом описании мира. Тем самым любые геометрии, в том числе и геометрия Евклида, стали пониматься как порождения человеческого ума, а не как абсолютные свойства реальности. Пространство и время потеряли свой абсолютный смысл.

Неклассическая наука, в отличие от классической, не ищет более законов и принципов, приложимых ко всем частям Вселенной и однозначно определяющих ее поведение. Согласно современным научным представлениям бытие не разделено на части - здесь все, включая человека, связано со всем и нельзя сказать какая часть бытия является более важной и главной. Все проявляется во всем - в малой части мира отражаются все его свойства. Характеристики любой части реальности определяются не фундаментальным законом, а взаимодействием и свойствами всех других ее частей. Каждая часть мироздания содержит в себе все другие ее части и нет более фундаментального уровня бытия. Реальность представляет собой всеобщую связанность и неразделенность. Действительность не может быть определена и дифференцирована однозначным образом.

Наряду с принципом единства и неразделимости мировых явлений, другим, основополагающим онтологическим принципом восточной философии является динамичность, процессуальность Вселенной. Восточная философия, в отличие от древнегреческой, является не статично-геометрической, а динамической. Мистики понимали динамичность мира как непрестанное движение, текучесть, изменчивость и неоформленность. Это растущий, ритмически изменяющийся Космос, в котором вещи, да и вообще все устойчивые образования, являются только иллюзией. Вселенная предстает как непрерывная сеть динамически изменяющихся взаимосвязей. Интересно, что образ пульсирующей Вселенной, претерпевающей периоди-

ческие расширения и сжатия, давно уже был предложен восточным мистицизмом.

Всеобщая взаимосвязь явлений обязывает человека учитывать этот факт в своей деятельности. «Человек должен жить в гармонии с природой и следовать ее естественному порядку, следовать истоку Дао. То же самое утверждается и в современном экологическом сознании, рассматривающем человека как гармоничную часть Вселенной» (4, с.96).

Литература:

1. Бор.Н. Избранные труды. т.2. М., 1971
2. Гейзенберг.В. Физика и философия. М. 1989
3. Капра. Ф. Дао физики. М. 1994
4. Баширов. Т.К. Антропный мир.Б. 2007

Тағи Казим оғлу Бəширов

Reallığın qeyri-klassik konsepsiyalarına dair

Xülasə

Müasir elmin və şərq fəlsəfəsinin təsəvvürləri arasında paralellər mövcuddur. Dinamiklik, prosessualıq və qarşılıqlı əlaqə həm şərq fəlsəfəsinin həm də müasir elmin əsas anlayışlarıdır. Müasir qeyri-klassik elmin xarakterik xüsusiyyəti reallığı interpretasiya mahiyyəti daşıyan sonsuz nəzəri təsəvvürlər və sxemlər vasitəsi ilə təsvir etməkdir. Məhz buradan qeyri-klassik elmdə reallığın plüralizm təsviri və qanunların çoxmənalılığı bir nəticə kimi alınır.

Açar sözlər: müasir elm, şərq fəlsəfəsi, reallığın konsepsiyaları

Taghi Kazim Bashirov

Concerning the issue of nonclassical concepts of reality

Summary

Ontological and epistemological notions of modern science have parallels with Eastern philosophy. Indivisibility, processuality and dynamism of the world are the main notions of Eastern philosophy and modern physics. For nonclassical science the presentation of theoretical formation as interpretations, as an infinite schemes of reality is peculiar. Hence, the pluralism of reality description admitted by nonclassical science, which in turn no longer looks for univocal laws.

Key words: Modern science, eastern philosophy, concepts of reality.

TARİX**UOT 902****MƏŞHUR NORVEÇ TƏDQIQATÇISI VƏ SƏYYAHI
TUR HEYERDALIN AZƏRBAYCANA SƏFƏRLƏRİ
VƏ ODİN NƏZƏRİYYƏSİNİN YARANMASI****Vüsalə Elşad qızı ƏFƏNDİYEVƏ**

*Azərbaycan Dillər Universiteti,
Regionşünaslıq kafedrasının baş müəllimi
Skandinaviya Mərkəzinin baş mütəxəssisi
AMEA, A.A. Bakıxanov adına Tarix institutunun doktorantı*

vusala_83@yahoo.com

Təqdim olunan məqalədə məşhur Norveç tədqiqatçısı və səyyahı Tur Heyerdalın Azərbaycana səfərləri haqqında məlumat verilir. O, Qobustan petroqlifləri və Norveç qayaüstü təsvirləri arasında oxşarlıqların olduğunu iddia edən hipotezalar irəli sürmüş və ölkəmizi dünya mədəniyyətinin beşiyi olduğunu göstərmişdir. Məqalədə eyni zamanada, Tur Heyerdalın Azərbaycanla bağlı ərsəyə gətirdiyi Odin nəzəriyyəsi təhlil olunur. Nəzəriyyəyə əsasən, Şimal mifologiyasının baş tanrısı hesab olunan Odin Skandinaviyaya Qafqaz ərazisindən miqrasiya etmişdir.

Açar sözlər: *Tur Heyerdal, Odin, Aesir, Edda, Snorri Sturluson*

Məşhur Norveç tədqiqatçısı və səyyahı Tur Heyerdal ömrünün çox hissəsini dünyanı gəzib dolaşaraq, arxeoloji tədqiqatlar aparmışdır. Ömrünün son illərində Heyerdal marağını Azərbaycana yönəltmiş və ölkəmizin dünya mədəniyyətinin beşiyi olduğunu göstərən nəzəriyyə ərsəyə gətirmişdir.

Tur Heyerdal öz məşhurluğunu 1947-ci ildə həyata keçirdiyi “Kon-Tiki” ekspedisiyası zamanı sal vasitəsilə Sakit Okeanı keçib, Cənubi Amerikadan Polineziya adalarına çatarkən əldə etmişdir. Tədqiqatçı öz səyahətləri haqqında müxtəlif kitablar yazmış və hətta onun Kon-Tiki ekspedisiyası haqqında çəkilmiş filmi Oskar mükafatı qazanmış, Kon-Tiki kitabı isə 71 dilə tərcümə edilmişdir¹. Tur Heyerdalın bu ekspedisiyası haqqında yazdığı kitabı dünyada ən çox satılan kitab oldu, lakin Kon-Tiki İ.Stalinin idarəçiliyi dövründə Sovet

¹ 2012-ci ildə Azərbaycan dilinə tərcümə olunub.

İttifaqında qadağan olunmuşdur. N.K.Xuruşov hakimiyyətə gəldikdən sonra isə Kon-Tiki kitabı rus dilinə tərcümə olundu və beləliklə Tur Heyerdal Sovet İttifaqında da çox məşhurlaşdı (3, s.63).

1962-ci ildə Tur Heyerdal Sovet Elmlər Akademiyasının rəhbəri olan professor M. Keldiş tərəfindən Moskvaya dəvət olundu. Məhz Keldişin məsləhəti nəticəsində Tur Heyerdal Sovet İttifaqı vətəndaşı olan Yuri Senkeviçi (1937-2003) növbəti üç məşhur ekspedisiyalarında (Ra 1969, Ra II 1970 və Tiqris 1978) iştirak etmək üçün dəvət etmişdir (11, s.137).

Tur Heyerdalın Azərbaycana səfərləri

T.Heyerdalın Moskvaya 1962-ci il ilk səfəri nəticəsində o, Azərbaycan alimləri ilə də yaxşı münasibətlər qura bilmişdir. Azərbaycana olan marağı Qobustan qayaüstü rəsmləri haqqında məlumat əldə etdikdən sonra daha da artdı. 1970-ci illərdə çap olunmuş elmi məqalələrdə Qobustan qayaüstü rəsmlərində gəmilərin baş hissələrində günəşin təsvirini görən Heyerdal bu təsvirləri öz gözləri ilə görmək üçün 1981-ci ilin avqust ayında Elmlər Akademiyasının Coğrafiya İnstitutunun direktoru Həsən Əliyevin dəvəti ilə Azərbaycana gəldi. Azərbaycana ilk səfəri zamanı məşhur Norveç səyyahı Tur Heyerdal Qobustan petroqliflərini görəndə heyrətlənmiş, bu qayalıqları Azərbaycan xalqının keçmiş adlandırmışdır (7, s. 60).

Bu səfər çox gözlənilməz oldu, çünki Soyuq müharibənin daha da geniş vüsət aldığı bir dövrdə "Dəmir Pərdə" adlandırılan Qərb ölkələrindən Sovet İttifaqına çox az adam səyahət edirdi. Səyahət etdikləri halda belə, yalnız Moskvaya səfər edə bilərdilər.

1981-ci il Azərbaycana ilk səfəri zamanı Tur Heyerdal ölkə rəhbəri Heydər Əliyev ilə görüşə dəvət olundu. Ölkə başçısı Heydər Əliyevlə görüşən Tur Heyerdal Azərbaycanla bağlı təəssüratlarını, axtarış və ekspedisiyalarının nəticələri haqqındakı mülahizələrini ona bildirmiş, elə o vaxt da vəd etmişdir ki, imkan tapan kimi bir də Qobustana gələcək (10, s.31).

Heyerdal ölkəmizə növbəti üç səfərini 1991-ci ildə Azərbaycan Sovet İttifaqından ayrılaraq öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra həyata keçirdi. 1990-cı illər Azərbaycan Respublikası üçün çox əhəmiyyətli bir dövr idi, beləki, bu zaman respublikamız beynəlxalq aləmdə öz yerini tutmaq ərəfəsində idi. Tur Heyerdalın Azərbaycan tarixinin dünya tarixi üçün çox əhəmiyyət daşımasını səsləndirməsi Ermənistanla müharibədən (1988-1994) sonra özünü toparlamağa çalışan bir ölkə üçün çox vacib idi.

1994-cü il noyabr ayında baş tutmuş Heyerdalın ikinci səfəri yenidən müstəqillik əldə etmiş Azərbaycana ilk səfəri idi. Bu səfər Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev və Norveçin Statoil şirkətinin dəvətilə gerçəkləşdi. Statoil 1992-ci ildə Azərbaycan və Norveç arasında diplomatik münasibətlər qurulduqdan qısa zaman sonra Azərbaycana gəldi. Bununla da ölkələrimiz arasında mövcud olan diplomatik münasibətlər iqtisadi münasibətlər tərəfindən daha da möhkəmləndi. 1994-cü il sentyabrın 20-i Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən "Azəri", "Çıraq" və "Günəşli" yataqlarının dərinlikdə yerləşən hissəsinin birgə işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü

haqqında saziş imzalandı. Sonralar bu saziş tarixi əhəmiyyət daşıdığına görə "Əsrin müqaviləsi" adlandırıldı. Sazişin imzalanmasında dünyanın 8 ölkəsini təmsil edən 11 neft şirkəti iştirak edirdi. Norveçin Statoil şirkəti bu sazişdə Azərbaycanın ən mühüm şəriklərindən birinə çevrildi.

“Odin nəzəriyyəsinin” yaranması

Bu səfərdən qısa müddət sonra Tur Heyerdal Azərbaycanla bağlı ilk məqaləsini yazır. Ümumilikdə məşhur səyyah bir sıra kitab və məqalələrində, beynəlxalq konfrans və simpoziumlardakı çıxışlarında xarici tədqiqatçıların diqqətini Azərbaycanın zəngin tarixi keçmişinə, mədəniyyətinə, Qobustan qayaüstü rəsmlərinə yönəltmişdir.

Azərbaycanla bağlı fikirlərini Heyerdal Betty Blairin redaktorluq etdiyi *Azerbaijan International* jurnalında çap etdirirdi. 1995-ci ildə həmin jurnalda çıxmış məqaləsi “Azərbaycanla əlaqə: Avrosentrik miqrasiya nəzəriyyələrinə yeni baxış” adlanırdı. Məqalədə deyilirdi: “Biz alimlər dünyanın çox hissəsinin bizim əcdadlarımız tərəfindən kəşf olunması haqqında Avropada yazdığımız orta əsrlər tarixindən kənara çıxmalıyıq. Avropa tarixi başlamazdan öncə Afrikadan olan dənizçilər Kanar adalarında, Amerikadan olanlar isə Vest-Hind adalarında məskunlaşmışlar. Hind və Sakit okeanda yerləşən hər bir ada asiyalılar və amerikalılar tərəfindən məskunlaşılmışdır”. Avrosentrik baxışlara yeni nəzər yetirən alim qeyd etmişdir ki, sivilizasiyanın mərkəzi Avropa deyil, məhz Azərbaycan olmuş, erkən mədəniyyəti qədim dənizçilər vasitəsilə ucqarlara yaymışdır (6, s.60).

Heyerdalın belə bir fikri də çoxları üçün yeni və gözlənilməz oldu: “Azərbaycan, onun Xəzərboyu sahilləri avropalıların, xüsusilə Skandinaviya xalqlarının vətəni olmuş, Avropa mədəniyyətinin kökü də məhz bu diyardan başlanmışdır” (5, s.148). O qeyd edirdi: “Biz fəxr edirik ki, bu qədər qədim, zəngin mədəniyyətə malik bir regiona bağlıyıq. Azərbaycanın öz mədəniyyəti, incəsənəti ilə bütün dünyada öyünməyə haqqı var. Çünki, sivilizasiya buradan başlayıb” (1, s.11). O, Azərbaycan mədəniyyətini Mesopotamiya, Misir, Hind Vadisi mədəniyyəti qədər qədim və zəngin adlandıraraq dünyanın daha da məşhur mədəniyyət ocaqları ilə müqayisə etmişdir. Azərbaycan xalqı məşhur səyyahın fikirlərini böyük hörmətlə qarşıladı və bu bizim xalqda öz qədim mədəniyyətinə və tarixinə daha da böyük ehtiram hissi yaradı.

1994-cü il Heyerdalın Azərbaycana ikinci səfəri zamanı səyyah azərbaycanlıların həm də *azəri* adlandırıldıqlarının şahidi olmuş və bu məsələ onu düşündürmüşdür. Məşhur islandiyalı tarixçi Snorri Sturluson (1179-1241) tərəfindən yazılmış “Norveç krallarının tarixi” və “Edda”-nı yenidən oxuduqdan sonra Heyerdal belə bir qənaətə gəlir ki, Odinlə bağlı olan hekayə mifologiya deyil, həqiqətdir və Şimal baş tanrısı və Asir tanrılara məxsus olan Odin həqiqətdə *aser* adlandırılan əhalisi və tərəfdarları ilə Qafqazdan Skandinaviyaya köç etmiş bir qəbilə başçısıdır (3, s.65). S.Sturlusonun “Norveç krallarının tarixi” əsərinə əsasən onlar Tanais (Don) çayının şərq sahilini romalıların hücumları nəticəsində tərk etmişlər.

Tur Heyerdalın 1999-cu ilin yazında üçüncü dəfə respublikamıza səfəri zamanı məşhur tədqiqatçı ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında (AMEA) görüş keçirildi. Azərbaycana əvvəlki səfərlərində olduğu kimi, bu dəfə də eyni səmimiyyət və qonaqpərvərliklə qarşılanan səyyah həmin görüşdə Azərbaycanla bağlı maraqlı materiallar topladığını bildirdi. O, bir sıra fərziyələr irəli sürərək Norveç mifologiyaları ilə Qobustan qayaüstü təsvirlərinin bağlılığından danışdı (9, s.39).

Əslində Skandinaviya ərazisi qədim tarixi mədəniyyətlərin beşiyi olmamışdır. Bu ərazidə insanlar hər hansı bir miqrasiya nəticəsində məskunlaşmışlar. Bu insanların ən azı bir qisminin haradan gəlməsi ilə bağlı suala Tur Heyerdalın cavabı Qafqaz və Don sahilindən idi.

Qədim saqalardakı məlumatları təhlil edən, Qobustan və Skandinaviya qayıq təsvirlərini, eləcə də yunan tarixçisi Herodotun qatlanan qayıqlar haqqında qeydlərini müqayisəli şəkildə nəzərdən keçirən Tur Heyerdal belə ehtimal edirdi ki, hazırkı Azərbaycan xalqı və saqalarda təsvir olunan *aesirlərin* kökü eynidir. Heyerdalın nəzəriyyəsinə əsasən Azərbaycanda Qobustan ərazisindəki qayıq rəsmləri Norveçdə aşkarlanmış qayıq rəsmləri ilə eynidir. Bu bənzərlik iddiasının bir sıra alimlər tərəfindən qəbul olunmamasına baxmayaraq, Tur Heyerdal zənn edirdi ki, qayaüstü rəsmlərin motivləri arasındakı bənzərliklər heç də təsadüfi deyil. O, Azərbaycanla Skandinaviya ölkələri arasında qədim əlaqələrin mövcudluğunu sübut etməyə çalışırdı. Heyerdal qeyd edirdi ki, skandinaviya tayfaları Şimali Avropaya Qara dənizdən şərqdə yerləşən *Azər* ölkəsindən gəlirlər. Məşhur Norveç tədqiqatçısı Tur Heyerdalın qənaətinə görə, bir sıra çağdaş Avropa tayfalarının və xalqlarının, o cümlədən Skandinaviyada yaşayan xalqların ulu əcdadları vaxtilə Qobustan ərazisində yaşamış, lakin sonralar naməlum səbəblər üzündən köç edərək Avropaya getmişlər. Tədqiqatçının Qobustanşünaslıq sahəsində yeni olan bu mülahizəsi çağdaş Azərbaycan xalqı ilə Skandinaviya xalqları arasında etnik, bioloji, antropoloji, tarixi, mədəni əlaqələrin mövcud olmasından xəbər verir (1, s.12). Tur Heyerdal Xəzər sahillərini sonralar su yolları vasitəsilə şimala və cənuba doğru yayılan böyük bir sivilizasiyanın beşiyi hesab edirdi.

Qobustanda Latın dilindəki daşüstü yazıda 81-96-cı illərdə hakimiyyətdə olmuş Roma imperatoru Domitianın adı çəkilir. Məşhur islandiyalı tarixçi Snorri Sturluson tərəfindən yazılmış Edda-da Odinin romalıların bu ərazilərə hücumu nəticəsində bu torpaqlardan qaçdığı qeyd olunmuşdur. Heyerdal məhz Qobustandakı daşüstü yazını bu nəzəriyyəyə bir sübut kimi qiymətləndirmişdi (11, s.142).

1999-cu ilin may ayında məşhur tədqiqatçı Tur Heyerdal Bakı Dövlət Universitetində ziyalılar və tələbələr üçün mühazirə keçdi. Mühazirədə o qeyd etmişdir ki, bir gənc kimi hər zaman onu Sakit, Atlantik və Hind okeanlarında insanların necə məskunlaşması maraqlandırmışdır. Heyerdal bu çıxışında qeyd etmişdir: “Avropalılar heç bir okeanda məskunlaşılmamış bir dənə də olsun ada kəşf etməmişlər” (3, s.54).

13 may 1999-cu il Bakıda Norveçin dövlət neft şirkəti olan “Statoil”in ofisinin rəsmi açılış mərasimi olmuşdur. Mərasimin fəxri qonağı kimi Azərbaycan xalqının dostu T.Heyerdalın dəvət olunması heç də təsadüfi deyildi (4, s.96). Maraqlıdır ki, Norveç neft şirkətinin Azərbaycanda marağının müdafiəçisi kimi ölkəmizə gəlmiş Heyerdal, eyni zamanda öz prinsiplərindən kənara çəkilməyərək dəniz və okeanlardan neft çıxarılmasının və daşınmasının qəti əleyhdarı olduğunu bildirdi. O, deyirdi: “Həyat okeandan başlanır. Başqa planetlərdə okean olmadığından həyat da yoxdur. Təsadüfi deyildir ki, qədim Şumer əfsanələrində də okean dünyanın başlanğıcı sayılır” (5, s.147).

Tur Heyerdal İsveçli xəritəçəkən Per Lillieström ilə birgə Odin nəzəriyyəsi ilə bağlı 1999-cu ildə “Sərhədsiz” və 2001-ci ildə “Odinin axtarışında: Keçmişimizin izi ilə” adlı iki kitab yazır. Bunlardan birinci kitab olan “Sərhədsiz”də yazıçı vikinqlər dövründə skandinavialıların səyahətlərindən bəhs edir. “Odinin axtarışında: Keçmişimizin izi ilə” adlı ikinci kitab məşhur islandiyalı tarixçi Snorri Sturluson tərəfindən qələmə alınmış və vikinqlər dövrü üçün əsas tarixi mənbə hesab olunan “Heimskringla” və ya “Norveç krallarının tarixi” adlı əsərinin təsviri ilə başlayır. Bu əsərdə müəlliflər iddia edir ki, Snorri müasir alimlər tərəfindən ciddi qəbul olunmur.

Bu kitabların hər ikisi Heyerdal və Lillieström arasındakı qədim tarixi mənbələrə yeni şərhlərin verilməsi ilə bağlı müzakirələrdən ibarət dialoq formasında yazılıb. Əslində kitablar akademik mənbə hesab oluna bilməz. Çünki bu kitablar mütəxəssislər üçün deyil, məhz geniş oxucu dairəsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Yuxarıda da qeyd olunduğu kimi Tur Heyerdal Odinlə bağlı kitablarını qələmə alarkən XIII əsrdə məşhur islandiyalı tarixçi Snorri Sturluson tərəfindən yazılmış “Norveç krallarının tarixi” və “Cavan Edda”ya əsaslanmışdır. S.Sturlusonun “Heimskringla” və ya “Norveç krallarının tarixi” adlı əsəri qədim dövrdən başlayaraq 1177-ci ilə kimi olan bir dövrü əhatə edir. Bu əsər dünyanın üç materiki olan Avropa, Afrika və Asiya haqqında orta əsrlər təsəvvürləri ilə başlayır. Burada müəllif qeyd edir ki, Tanais (Don) çayı Avropa və Asiya arasında sərhəddi təşkil edir. Donun şərq sahili Asiya ərazisinə düşür ki, burada da paytaxtı *Asgardr* olan *Aesir* ölkəsi yerləşir və burada başçı Odindir. *Aesirlər* qonşuları olan *Vanirlərlə* müharibədədir. Romalıların hücumu nəticəsində öz ölkəsini tərk edən Odin Rusiya (Qardarika) ərazisindən keçib, Şimali Almaniyaya (Saksoniya), oradan Danimarkaya çatmış və sonda İsveç ərazisində olan Siqtunada məskunlaşmışdır.

Azərbaycana olan marağı Tur Heyerdalı dördüncü – sonuncu dəfə 2000-ci ilin payızında bu ölkəyə gətirdi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev onunla görüşərkən qeyd etmişdir: “Xalqlarımız arasında əlaqələr getdikcə genişlənir. Bunun əsasını 1981-ci ildə sizinlə mən qoymuşam. Güman edirəm ki, XXI əsrdə bu əlaqələr inkişaf edəcəkdir” (1, s.10). Əslində Norveç-Azərbaycan qədim tarixi əlaqələrini araşdıran alim Tur Heyerdal bu iki ölkə arasındakı əlaqələrin müasir tarixinin əsasını da qoymuşdur.

Tur Heyerdal ölkəmizdə ən məşhur norveçli hesab olunur. Beləki, onun haqqında çoxlu sayda məqalələr, kitablar yazılmış və 2011-ci ildə Azərbaycan Dillər Universitetində “Tur Heyerdal və Azərbaycan” mövzusunda məşhur səyyahın fəaliyyətinin araşdırılması məqsədilə elmi-praktik konfrans keçirilmişdir (2, s.11). Konfransda bir çox xarici ölkələrdən alimlər, tədqiqatçılarla bərabər, onun həyat yoldaşı və oğlu da iştirak etmişdir. Konfransın davamı olaraq 2012-ci ilin yazında Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının (AMEA) Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində “Tur Heyerdal-Kon-Tiki adamı” sərgisi açıldı. Sərgidə Tur Heyerdalın həyat və fəaliyyətini əks etdirən posterlər, ekspedisiyalar zamanı istifadə olunan avadanlıqlar nümayiş olunmuşdur (8, s.5).

Tur Heyerdalın Azərbaycanın maddi-mədəniyyət abidələrinə verdiyi yüksək qiymət unudulmazdır. Məşhur norveçli səyyahın tədqiqatları şübhəsiz ki, daim xarici və yerli Azərbaycan alimləri tərəfindən araşdırılıb öyrəniləcəkdir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan qəzeti, 24 noyabr 1994; 3 sentyabr 2000; 26 oktyabr 2011
2. Azərbaycan müəllimi qəzeti, 28 oktyabr 2011
3. Blair, Betty (ed.). Thor Heyerdal sərhədləri aşaraq, dənizləri aşaraq- Azərbaycanla əlaqələr [Thor Heyerdahl: Beyond borders, Beyond Seas: Links with Azerbaijan], Book 7 in a research series, Western University and Azerbaijan International Magazine: Los Angeles və Bakı, 2011
4. Blair, Betty. "Thor Heyerdahl in Bakı: Norwegian Archeologist Identifies Azerbaijan as Early Cradle of Civilization" [Tur Heyerdal Bakıda: Norveçli arxeoloq Azərbaycanı Sivilizasiyanın qədim beşiyi adlandırır], Azerbaijan International jurnalı, payız buraxılışı 1999 (7.3), səh. 96-97
5. Əliyev, T. “Tur Heyerdal və Azərbaycan” [Thor Heyerdahl and Azerbaijan] Azərbaycan arxeologiyası [Azerbaijani Archaeology], Vol 4, Num. 1-2, Bakı 2002, səh. 145-148
6. Heyerdahl, Thor. "The Azerbaijan Connection: Challenging Euro-Centric Theories of Migration", [Azərbaycanla əlaqə: Avrosentrik miqrasiya nəzəriyyələrinə yeni baxış], Azerbaijan International, yaz buraxılışı 1995 (3:1), səh. 60-61, Blairin yeni nəşr 2011, səh. 48-55
7. Heyerdahl, Thor. “Scandinavian Links. Tracing Roots to Azerbaijan”, [Skandinaviya ilə əlaqələr], Azerbaijan International, vol. 8:2, yay buraxılışı 2000, səh. 78-83, Blairin yeni nəşri 2011, səh. 56-66
8. Mədəniyyət qəzeti, 2 mart 2012
9. Sadiqoğlu, Afət. Azərbaycan Norveç əlaqələri, Bakı, 2002
10. Sadiqoğlu, Afət. Tur Heyerdal Azərbaycanda, Bakı, 2006
11. V. Roggen (ed.). Thor Heyerdahl's search for Odin: Ancient links between Azerbaijan and Scandinavia?, Novus Press, Oslo, 2014

Вусаля Эльшад кызы Эфендиева

Визиты норвежского путешественника и исследователя Тура Хейердала в Азербайджан и возникновение теории Одина

Резюме

В данной статье дается информация о визитах в разные годы в Азербайджан знаменитого путешественника и исследователя Тура Хейердала. Он выдвинул гипотезу о сходстве Гобустанских наскальных изображений в Азербайджане с норвежскими петроглифами, и указал на то, что наша страна является колыбелью мировой культуры. Здесь также, согласно Северной мифологии, анализируется теория Одина, который считается главным богом скандинавским, переселения с кавказских территорий в Скандинавию.

Ключевые слова: Тур Хейердал, Один, Аесир, Эдда, Снорри Стурлусон

Vusala Elshad Afandiyeva

Prominent Norwegian explorer and traveller Thor Heyerdahl's visits to Azerbaijan and the foundation of Odin theory

Summary

The presented paper describes acclaimed Norwegian explorer and traveller Thor Heyerdahl's visits to Azerbaijan. Putting forward a number of hypotheses, Heyerdahl claimed about the links between Norwegian petroglyphs and Gobustan rock drawings. Moreover, he considered our country to be the cradle of a great civilization. This article also reviews the interpretation and research of the Odin theory related to Azerbaijan. According to the theory, Odin, the main god in Scandinavian mythology was a historical figure, a chieftain who with his companions migrated from the Caucasus to Scandinavia and settled there.

Key words: Thor Heyerdahl, Odin, Aesir, Edda, Snorri Sturluson

UOT 94

ÇİN QADINININ ÖZ HÜQUQ VƏ AZADLIĞI UĞRUNDA TARİXİ MÜBARİZƏSİ VƏ NAİLİYYƏTLƏRİ

Fidan Cəbrayıl qızı ƏLƏSGƏROVA

*Azərbaycan Dillər Universiteti
Beynəlxalq Münasibətlər və Regionşünaslıq fakültəsi,
Regionşünaslıq kafedrasının müəllimi*

fidan.alasgarova@adu.edu.az

Qadın cəmiyyətin harmoniyasını təşkil edir, cəmiyyətin çırağıdır. Çin cəmiyyəti tarixən qadın hüquqlarının kobudcasına pozulduğu bir cəmiyyətdir. Burada qızlara ata evində, gəlin köçdükdən sonra ər evində hər cür əzab-əziyyət verirdilər. Onların heç bir siyasi və iqtisadi hüququ yox idi.

Qız və qadınlara “footbinding” (ayağın sıxılaraq inkişafdan dayanması) işgəncəsi tətbiq olunurdu. Dul qadın heç vaxt yenidən ərə gedə bilməzdi. Qadınlar yalnız oğlan övladı dünyaya gətirdikdən sonra hörmət sahibi olurdular.

1949-cu ildən, yəni Çin Xalq Respublikası yarandıqdan sonra Çin qadını təhsil, seçki, mülkiyyət, siyasi, iqtisadi və s. hüquqlar əldə etdi. Təbii ki, buna səbəb həm Xianq Jingyu kimi qadın hüquqları müdafiəçilərinin qadın hərəkətinə rəhbərlik etməsi, həm də XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Çində qızlar üçün yaradılmış məktəblərdə savadsızlığın müəyyən səviyyədə aradan qaldırılması oldu. Lakin hələ də bu ölkədə qadın hüquqları pozulmaqda davam edir. Çindən fərqli olaraq, Azərbaycanda hal-hazırda qadın hüquqları dövlət səviyyəsində qorunur.

Açar sözlər: *qadın hüququ, işgəncə, qadın hərəkəti, konstitusiya, qadağan etmək.*

“Qadınlar səmanın yarısını öz çiyinlərində daşıyırlar!”. Qadın həyatda sevilməyə və əzizlənməyə ən çox ehtiyac duyan qayğıkeş, gözəl, müqəddəs bir varlıqdır. Bəs, görəsən, cəmiyyətin harmoniyasını təşkil edən bu incə məxluqa tarixin müəyyən dövrlərində müxtəlif cəmiyyətlərdə münasibət necə olmuşdur? Qədim dövrdə və orta əsrlərdə əksər cəmiyyətlərdə qadına münasibət birmənalı olmamışdır. Bəzi rejimlərin idarəetməsi altında qadınlar təhsildən kənar qalmağa və ev işləri ilə məşğul olmağa məhkum edilmişlər. Təhsildən kənar qalan cahil qadınlar əksər hallarda acınacaqlı həyat təzi keçirməyə məhkum olmuş, öz hüquq və azadlıqlarını dərk edə bilmədiklərinə görə tarixin qədim dövrlərindən günümüzdə kimi etiraz etmədən ağlasığmaz əzab-əziyyətə qatlan-

malı olmuşlar. Təbii ki, qadınların əksəriyyətinin şiddətə müqavimət göstərməməsinin əsas səbəblərindən biri də cəmiyyətdə olan sərt qayda və qanunlar idi. Əksər təktanlı və çoxtanlı dinlər qadını zəif və itaət etməli olan varlıqlar kimi qələmə verirlər. Bu dinlərə sitayiş edən müxtəlif cəmiyyətlər də dini qanunları əsas götürərək qadını tamamilə hüquqsuz bir varlığa çevirmişlər. Məsələn, xristianlıqda qadınlara kilsələrdə ən yüksək dini vəzifə olaraq baş rahibə olmaq layiq bilinir. Hinduizmdə qadın itaətkar ana, ev qadını, qızıdır. Dul qadın isə heç vaxt təkrar ailə həyatı qura bilməz. Hinduizmdə qadın öz sinfindən ayrı sinfin nümayəndəsinə ərə gedə bilməz. Bu dinlərin qadına münasibətini araşdırdıqda qadın hüquqlarının kobud surətdə pozulmasına əsas verən qanunların öz bəhrəsini elə həmin dinlərdən götürdüyünün bir daha şahidi oluruq. İslam dini isə humanizmi təbliğ edir. Buna nümunə olaraq Ət-Təkvir surəsinə göstərə bilərik. Burada deyilir: "Diri-diri torpağa gömülən körpə qızdan; "Axı o, hansı günaha görə öldürüldü?" (1, s.1264) Əvvəllər cahil insanlar dünyaya gələn qız uşaqlarını diri-diri basdırırdılar. Sonralar bu ənənə qadağan olundu. Yəni İslam dinində qadın hüquqlarına daha çox hörmət edilir.

Qadın hüquqlarının tarixən və indi də məhdudlaşdırıldığı ölkələrdən biri də əsası 1949-cu ildə qoyulan Çin Xalq Respublikasıdır. Dünyanın ən çox əhəlisinə sahib olan Çin həm də qadınların sayının çoxluğuna görə liderliyini qoruyub saxlayır. Bu məqalədə Çində qadınların cəmiyyətdə gördüyü şiddətin səbəb və nəticələri, onların gərgin mübarizəsi nəticəsində 1949-cu ildən sonra hüquq və azadlıqlarını əldə etməsi, hazırda ümumi mənzərəsi haqqında məlumat veriləcəkdir. Bir neçə minillik ərzində Çin qadını tarixən təhqir, alçaldılma, deqradasiya ilə üzləşmişdir. Nəhayət ki, XX əsrin I rübündə Çin Kommunist Partiyasının (ÇKP) rəhbərliyi altında Çin qadınlarının kütləvi yürüyüşü baş tutdu. Bu qadın hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı hərəkətlərə ÇKP-nin üzvü və Xennan əyalətində məktəb direktoru işləyən Xianq Jinyu rəhbərlik edirdi. Xianq J. 1919-cu ildə Xennanlı qadınların Fransada təhsil alması ilə bağlı olan layihəyə başçılıq edərək sol yönümlü partiya olan Xinmin cəmiyyətinə üzv oldu. O, Fransada tekstil fabrikində işləyə-işləyə fransız dili və marksizm ideyaları ilə tanış oldu. Çin qadınını tarixin qədim dövrlərindən 1920-ci illərə kimi yaşadığı əzablı həyatdan xilas etmək üçün Xianq J. müəyyən addımlar atdı. 1921-ci ildə Çinə qayıdan və öz savadı, idarəetmə qabiliyyəti nəticəsində qısa bir müddət ərzində parlayan Xianq Jinyu ÇKP-yə üzv oldu, bir müddət sonra ÇKP-nin II milli konqresində Çinin Qadınlar Nazirliyinə nazir, ÇKP Mərkəzi Komitəsinə üzv seçildi. O, Çin qadınını savadsızlıqdan, cəhalətdən xilas etmək məqsədilə İpək fabriki, Tütün fabriki kimi müəssisələrdə çalışan qadınların küçə yürüşlərinə rəhbərlik etdi. Xianq J. hətta onların yürüşləri ilə bağlı bütün sənədləşdirmə məsələlərini öz üzərinə götürmüşdü. Daha sonralar Kommunist rejimi tərəfindən xəyanət etməkdə günahlandırılan Xianq J. 1928-ci il martın 30-da həbs edildi. Lakin o qəhrəmancasına düşmənləri ilə mübarizə apararaq həbsxanada olsa belə, onlara heç bir məlumat vermədi. Nəticədə 33 yaşında

öldürüldü [2, 95-122]. Xianq Jinqyunun qadın azadlığı sahəsində az müddətdə gördüyü əvəzilməz xidmətləri Çin qadını üçün güclü təkan rolunu oynadı. Aradan xeyli müddət keçməsinə baxmayaraq, Xianq J. hələ də Çin xalqının qəlbində yaşayır. Xianq J. və onun ardıcıllarının qorxmaz və əzmkar mübarizəsinin nəticəsi kimi 1949-cu ildən sonra Çində qadın hüquqlarının əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirildiyinin şahidi oluruq. Nəhayət ki, Çin qadını özünün əsrlər boyu əldə edə bilmədiyi ilk qanuni tarixi qələbəsini qazandı. Belə ki, Çin Xalq Respublikası Çin qadınlarının siyasi, iqtisadi, mədəni, sosial və ailə həyatının bütün aspektlərində Çin kişiləri ilə bərabər hüquqlar əldə etdiyini elan etdi. Artıq əsrlər boyu kölə vəziyyətində kişilərin boyunduruğu altında yaşamış Çin qadınları azad Çin vətəndaşları kimi dövlətin və cəmiyyətin idarə olunmasında rəhbərlik funksiyaları icra edə bilərdilər. Çin qanunları qadın və kişilərin bərabər hüquq və azadlıqlara, bərabər ləyaqətə və mənliyə sahib olduqlarının qanuni təminatını verirdi. Çin dövləti qadına qarşı hər hansı növdə ayrıseçkiliyi qəbul etmir və qadın hüquqlarının qorunmasına təminat verirdi. Qəbul edilmiş bu qanunlar Çin qadınını qaranlıq dünyadan işıqlı dünyaya gətirən, Çində ilk dəfə olaraq qadın hüquqlarını geniş aspektdə əhatə edən qanunlar olması nöqtəyi nəzərdən aktualdır və bu gün də öz əhəmiyyətliyini qoruyub saxlayır.

Məhz qəbul edilmiş bu qanunlara əsasən Sosialist sistemin idarəsi altında Çin qadınlarının özlərinə inamı artdı və onların ağıl, istedad və bacarıqları aşkar edildi. Artıq Çin qadını Çinin sosial inkişafında cəmiyyətin sahibləri kimi iştirak edə bilir. Onlar istər iqtisadi, istərsə də mədəni və ideoloji nailiyyətlər qazanılması sahəsində öz güclərini əsirgəmir. Çin qadınları islahatlar keçirilməsi, Çinin dünyaya inteqrasiyası və müasirləşməsi istiqamətində əsas təkanverici qüvvələr hesab olunur. Belə ki, onlar həm sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalatı, həm də elm, mədəniyyət, təhsil və səhiyyə sahəsində müxtəlif təşəbbüslər göstərərək töhfələr vermişdir. Hətta Çində belə bir deyim də var: “Qadınlar səmanın yarısını öz çiyinlərində daşıyırlar!”. Qadınlara Çinin sosial inkişafında iştirakına belə şərait yaradılması onların özlərinə inamını artırdı. Qadınlara cəmiyyətin münasibəti dəyişməyə, onlara artıq hörmət edilməyə başlandı. Hökumət işləri və siyasi məsələlərdə iştirakları onların həm mədəni bütövlüyünü qoruyub saxladı, həm də elmi bilik və istehsal bacarıqlarını artırdı.

Çin qadını sülhsevərdir. Belə ki, illərlə Çində müharibələr səbəbindən yaşanmış müsibətləri onlar əsla unutmur. Çin qadını dünyada sülhün qorunması sahəsində çox vacib qüvvə hesab olunur. Çin inkişaf edən ölkədir. Yarım-müştəmləkə şəraitində idarə olunan Çində qadınlar uzun müddət cəmiyyətin ən aşağı təbəqəsi hesab olunublar. Bu ÇKP-nin liderliyi ilə qadın hərəkatının başlaması və tarixi qələbə qazanması ilə başa çatdı. Qadınların uzunmüddətli mübarizəsi nəticəsində onların siyasi və hökumət işlərində iştirakı, təhsilə çıxışları təmin edildi, ailə və nikah məsələlərində əsaslı dəyişikliklər edildi.

Çində əvvəllər qadınların heç bir siyasi hüququ yox idi, onlar siyasi və sosial həyatdan tamamilə təcrid olunmuşdular. Qadınlar iqtisadi baxımdan kişi-

lərdən asılı idilər. Onlar kişilərin şəxsi mülkiyyəti hesab olunurdular, ailə gəlirinin bölüşdürülməsində və varislik məsələlərində qızlar nəzərə alınmırdı. Qadınların heç bir sosial statusları yox idi və onlar evlilikdən əvvəl ata, sonra isə həyat yoldaşı tərəfindən idarə olunur, onlardan asılı olurdular. Qızlar müəyyən statusa malik olduqdan, yəni ailə həyatı qurduqdan sonra oğlan uşağı dünyaya gətirdikləri təqdirdə adlandırılırdılar. Konfutsi təliminə görə, ailədə mütləq anaya və qaynanaya hörmət edilməliydi. Xüsusilə, əri uzunömürlü olan nənələrin statusu daha güclü olur və onlara daha çox hörmət edilirdi. Əgər qadının yoldaşı ölsə, onda qətiyyənlə ikinci dəfə ailə həyatı qura bilməzdi. Dul qalmış qadınlar isə öz oğullarına tabe olmalı idilər. Qadınların heç bir mülkiyyəti və azad statusu yox idi. Qızların təhsil almaq və azad cəmiyyət üzvləri kimi sosial fəaliyyətlərlə məşğul olmaq, ailə həyatı qurmaq zamanı qərar qəbul etmə hüquqları da yox idi, yalnız atalarının diqtə etdikləri namizədi qəbul edib onunla evlənməyə məcbur idilər. Eyni zamanda valideynlər astroloqların məsləhətinə əsasən doğum tarixləri üst-üstə düşdüyü təqdirdə ərə getmək və ya evlənməyə icazə verirdilər. Qadın toyunun səhəri günündən ər evində olan bütün üzvlərə, xüsusilə də, qaynanasına itaət etməli və qulluq göstərməli idi. Gəlin oğlan uşağı dünyaya gətirsə, hörmətli, qız uşağı dünyaya gətirsə, hörmətsiz olurdu. Kasıb ailələr öz qızlarını varlı ailələrə satırdılar. Qadınlar fiziki və əqli işgəncələrə məruz qalırdılar. Qadınlar hər cür formada təhqir edilirdi. Qadın oğul övladı dünyaya gətirməsə kişi oğul övladı dünyaya gətirmək üçün yeni arvad almalydı. Kişilərin istənilən vaxt başqa qadınla da birlikdə ola bilmə hüquqları var idi. Bu qadın şəxsiyyətinin alçaldılmasına, qadının mövcudluğunun yox hesab edilməsinə bir nümunə kimi qəbul edilə bilər. Qədim Çin qanunlarına görə, qadın və qızlara təhsil qadağan idi. Onlar yalnız ev işləri ilə məşğul olmalı, uşaqlarının qayğısına qalmalı, əri və onun ailəsinə tabe olmalıydılar. Qərb qüvvələrinin 1840-cı il tiryək müharibəsindən sonra Çin işğal edildi və Çin qadınlarının vəziyyəti daha da ağırlaşdı. 1937-ci ildə Yaponiyanın Çinə hücumundan sonra qətlə yetirilən 30 milyondan çox insanın əksəriyyəti qadın və uşaqlar idi. Nanjinqi işğal edən yapon əsgərləri 20.000-dən çox Çin qadınına təcavüz etmişlər. Çin qadınlarının belə amansızcasına istismar olunmasına tarix bir daha əsla şahidlik etməyəcəkdi. Onsuz da cəmiyyətdə əzilən qadınlara daha böyük bir zərbə də amansız müharibələr nəticəsində vurulmuşdu. Bütün bu müsibətlərə qarşı çıxan qadınlar “qadın azadlığı hərəkatları” vasitəsilə öz etirazlarını bildirdilər (3, s.154-201).

Tarixdə Çin qadınının kişilərlə bərabər hüquqlara malik olması sahəsində müəyyən addımlar atılmışdır. Taypinlərin islahatlarından sonra Çində qadın məktəbləri yaradıldı. 1892-ci il, martın 17-də Young J. Allen tərəfindən Çində “Çin-qərb Qadınları” məktəbinin əsası qoyuldu. Burada əvvəlcə 7 qız təhsil alsada, 1912-ci ildən sonra ailəli qadınlar da təhsil almağa başladılar. Bu məktəbdə riyaziyyat, iqtisadiyyat, musiqi, əxlaq kimi dərslər ingilis dilində keçilirdi. Lakin çatışmayan nüans burada əsasən varlı ailələrin qızlarının təhsil alması idi.

Bu məktəbdən başqa “Vətənpərvər Qadın məktəbi”, “Çin Qadınının Məktəbi”, “Fundamental Qadın Məktəbi” yaradılmışdı. “Çin Qadınının Məktəbi” “Klassik Ortodoks Qadını Məktəbi” də adlandırılırdı. Onun əsası 1898-ci ildə Jinq Yuanşan tərəfindən qoyulmuşdu. 1898-ci ildə 12 şagird təhsil alırdı. 31 prinsipdən ibarət məktəbə qəbul qaydaları müəyyən edildi. Qızlar 8 yaşdan 15 yaşa qədər məktəbə qəbul olunurdu. Onlar müəyyən səviyyədə oxuyub-yazmaq bacarıqlarına malik olmalı, varlı ailələrdən gəlməli idilər. İncəsənət xadimləri və qulluqçuların uşaqları bu məktəblərdə oxuya bilməzdilər. Kişilərin məktəbə girişi qadağan olunmuşdu. Bütün işçilər və müəllimlər yalnız qadınlardan ibarət olmalıydı. Lakin Çin İmperatriçasının 1899-cu il “varis elan etmə haqqında” fərmanına etiraz edən Jinq Yuanşan şəhərdən uzaqlaşdırıldı. 1900-cu ildə məktəb bağlandı (4, s.71-90). Çatışmayan bəzi nüansları nəzərə almasaq, ümumiyyətlə, Çində belə məktəblərin yaranması qadınların sonrakı azadlıq mübarizəsinin təkanverici qüvvəsi hesab edilirdi.

Çində qadın və qızlar “footbinding” adlandırılan sıxılaraq ayaqları inkişafdan saxlayan işgəncəyə məruz qalır. Bu isə Çində qadın hüquqlarının ən acınacaqlı şəkildə pozulmasını göstərən tarixi bir fakt hesab olunur. “Footbinding” və ya “ayaqların sıxılması” Çində “gözəllik simvolu” hesab olunurdu. Çində gənc qızların ayaq ölçülərinin balaca olması üçün onların ayaqlarını ağrı verəcək şəkildə sıx bağlayaraq inkişafdan dayandırırtdılar. İdeal ölçü 4 inch, yəni 10 sm. hesab olunurdu. Bu ideal ölçü “Qızıl Lotos” adlandırılırdı. Bu ənənə əvvəllər yalnız saray rəqqasları arasında əmələ gəlsə də, Sun sülaləsi dövründə yayılıb, daha sonralar isə, ümumiyyətlə, bütün Çini əhatə etmişdir. Ayağın sıxılaraq bağlanması statusun göstərilməsi vasitəsi kimi populyarlıq qazanmışdır. Hətta ayaqlarını qəlibə saldıran varlı ailələrdəki qadınların işləməsinə ehtiyac yox idi. Valideynlər gələcəkdə varlı kişiyyə ərə gedə bilməsi üçün, xüsusilə, ailədəki böyük qızlarının məcbur olaraq ayağını sıxaraq bağlayırdılar. Çünki gələcəkdə digər bacıları böyük bacının varlı həyat yoldaşının həyatində işləyə biləcəkdə. Bu işgəncə nəticəsində 10% çinli qız qanqrenadan ölmüş və ya həyatları boyu davam edən əlilliyə məhkum olmuşdur. İnsanlıq əleyhinə cinayətə təşəbbüs kimi də qiymətləndirilə bilən bu ənənəni Tsin Mancur imperiyasının imperatoru Qanqxi kimi imperatorlar orta əsrlərdə bir neçə dəfə ləğv etməyə çalışsalar da, buna nail ola bilmədilər. XIX əsrdə artıq 40-50% Çin qadını bu ənənəni yaşamağa məcbur edilmişdir. Lakin dünyada insan hüquq və azadlıqları sahəsində gedən müsbət irəliləyişlər Çin qadınından da yan ötmədi. Belə ki, mancur qadınların əksəriyyəti ayaqlarının bağlanması etiraz edirdilər. Qadınların şüurlarını dəyişdirici təsirə malik olan əsas faktorlardan biri də missioner xristianların Çində məktəblər açması və qızların təhsilə cəlb olunması idi. Çin qadınına keçmişin qalıq ehkamlarından təmizləyən ən birinci təkan “qadının təhsil alması” oldu. Qız və qadınların təhsil almağa başlamasının onlar üçün ilk uğurlu nəticəsi nə oldu? Əsrlərdir davam edən “footbinding” işgəncəsi 1912-ci ildə rəsmi olaraq qadağan olundu (5,

s.102-112). Məhz qadın hüquqları sahəsində ilkin islahatlar qadınları öz azadlıqlarını qazanmağa daha da həvəsləndirdi. Lakin təəsüflər olsun ki, ilk illərdə onlar illərlə kölə vəziyyətində, kişilərin əsarəti altında yaşaması səbəbindən fundamental dəyişikliklər əldə edə bilməmişdilər, hər dəfə uğursuzluğa düçar olmuşdular.

Hazırda da Çinin “qulağı və gözü” hesab olunan, yəni Çində həyatın bütün sferalarına nəzarət funksiyasını yerinə yetirən ÇKP-nin yarandığı dövrdə əsas məqsədlərindən biri də Çində kişi və qadın bərabərliyinə, qadın azadlığına nail olması idi. ÇKP-nin nəzarəti altında olan inqilabi siyasi qüvvələr qadın hüquqlarının müdafiəsini və onların statuslarını özündə ehtiva edən silsilə fərmanlar və qanunlar qəbul etdi. Bəs ÇKP Çin qadınına hansı üstünlükləri təqdim etdi? Çin qadınlarına görə, ÇKP-nin yaranması Çini əsrlərdir feodal əsarətindən, qul kimi yaşamaqdan, xarici işğalçılar tərəfindən hücumlara məruz qalmaqdan xilas etdi. Çin qadınları artıq 1949-cu ildən kişilərlə bərabər hüquqlar qazandı. 1949-cu ildə Çin Xalq Siyasi Məsləhət Konfransının Pekində birinci plenar iclası oldu. Burada nümayəndələrin 10.4 %-ni təşkil edən 69 qadın iştirak edirdi. Bu qadınlar bütün Çin əyalətləri qadınlarını təmsilən burada iştirak etmiş, kişilərlə bərabər bütün müzakirələrə qatılmış və qərar qəbul etmə proseslərində iştirak etmişlər. Konfransda Soong Ching Ling Mərkəzi Xalq Hökumətinin vitse-prezidenti seçildi. Li Dequan, Şi Liang və digər qadınlar dövlətdə əsas vəzifələri tutdu (6, s.29-35). Bu hüquqların 1949-cu ildən sonra Çin qadınına verilməsi onlar üçün əvəzəlməz xoşbəxtlik hesab oluna bilərdi. Çünki Çin qadınlarına siyasi, iqtisadi, mülkiyyət azadlığı kimi hüquqların verilməsi onların artıq aydın gələcəyinin dövlət tərəfindən təminatı hesab olunurdu.

1949-cu ildən sonrakı qadın hüquqları sahəsindəki islahatlara torpaq, səsvermə, sosial həyatda iştirak, savadsızlığın aradan qaldırılması, nikah haqqında qanun, əxlaqsızlığa qadağa, bərabər hüquqi və iqtisadi status, dövlət administrativ işlərində iştirak kimi sahələrdə qanunların qəbulu daxil oldu. Torpaq islahatı qadın və kişilər arasında ən əsas iqtisadi bərabərsizliyin qarşısını aldı. Belə ki, ailə üzvlərindən hər biri arasında torpaq bərabər şəkildə bölünməli idi. Hətta kənd yerində yaşayan qadınlar da kişilərlə bərabər torpaq mülkiyyətinə sahib oldular. Halbuki, əvvəllər qadınların heç bir formada mülkiyyət hüquqları yox idi. Qadınlar tam hüquqsuz varlıqlar kimi ərinin şəxsi mülkiyyətinə daxil idi. Hətta tarixin bütün dövrlərində yaşamış Con Lokk kimi siyasi xadimlər siyasi hüquq və azadlıqlarla yanaşı mülkiyyət hüquqlarını da prioritet hüquq hesab etmişlər. Məzlum Çin qadınları isə bu hüquqlardan məhrum idilər.

Çində qadınların seçki hüququ isə 1953-cü ildə rəsmi olaraq elan olundu. Çin qadını bu əsas hüquqa gərgin mübarizəsi nəticəsində nail oldu. Belə ki, artıq dövlətlə, siyasi proseslərlə bağlı bütün məsələlərdə Çin qadını kişilərlə bərabər səsə malik idi. Yəni onların kişilərlə bərabər qaydada seçmək və seçilmək hüququ var idi. 1953-cü ilin dekabrında Çin tarixində ilk demokratik

və genişmiqyaslı səsvermə keçirildi. 90% qadın səs verdi. Bu səsvermə Çin qadınına əvəzolunmaz xoşbəxtlik bəxş etdi. Onlar artıq əsrlərdir istər daxildə, istərsə də üzbəüz apardıqları mübarizədən qalib çıxmaqlarının sevincini yaşayırdılar. Məhz Çin qadınının əldə etdiyi bu möhtəşəm nailiyyətlər müəyyən səviyyədə Çində gender bərabərsizliyinin dövlət tərəfindən qarşısını aldı (7, s.86). Çində baş vermiş iqtisadi inkişaf nəticəsində qadınlar sosial həyatda iştirak etmək və dövlətə öz töhfələrini vermək üçün artıq illərdir oturdular evlərindən cəmiyyət içərisinə çıxdılar.

Qədim Çində 90%-dən çox qadın savadsız idi. Millətin mədəni səviyyəsini yüksəltmək üçün 1952, 1956 və 1958-ci illərdə 3 mərhələdən ibarət olan savadsızlıqla mübarizə kampaniyası başlandı. Savadı tələf edən müxtəlif dərslərin, məşhur axşam məktəblərinin, həm kənd, həm də şəhərdə işçilərin boş vaxtlarında gedə bilmələri üçün məktəblərin sayı artdı. 1958-ci ildə artıq 16 milyondan çox qadın yazıb-oxumağı öyrənmişdi (8, s.158-178). Bu, uzun illər Çində qadınlara təhsilin qadağan olunduğunu nəzərə alsaq, onların təhsilə çıxışı nöqtəyi-nəzərindən çox böyük irəliləyiş idi. Hətta Çin qadınlarının əsrlərdən indiyədək yalnız özlərinin danışa bildiyi, sirrini qətiyyətlə kişilərə öyrətmədiyini “Nüşü” adlı dilləri vardır. Bu dil nənələrdən, analardan, bibilərdən, xalalardan ötürülərək günümüzədək gəlib çatmışdır. Bu dildə danışa bilən müəyyən qrup qadınlar gizlicə öz hiss və arzularını birbirləri ilə bölüşə bilirlər.

Nikah haqqında ÇXR qanunu 1950-ci ildə qəbul olundu. Bu, Yeni Çin haqqında qəbul edilmiş ilk əsasnamə idi. Buna əsasən feodal nikah sistemi ləğv edilir, məcburi evliliklər, erkən yaşda evliliklər, qadınların kişilərdən asılılığı, qız uşaqlarının satılması, kişilərin ailədə dominantlığı, uşaqların maraqlarına etinasız münasibət qadağan olundu. Yeni sistemin tətbiqi nəticəsində nikahda qadın və kişinin hər ikisinin azadlığı, cinsi bərabərliyi, monoqamiya (birarvadlılıq), qadın və uşaqların qanuni hüquqlarının müdafiəsi xüsusilə vurğulanırdı. Bu, illərdir sərt şəkildə qorunub günümüzdə gəlmiş nikah adətlərində kütləvi inqilab hesab olunurdu. Bu qanunun qəbulundan bir neçə ay sonra kütləvi surətdə təbliğat məşını işlədi və nəhayət, ən ucqar kəndlərdən tutmuş böyük şəhərlərdə Çin hər yerində yeni nikah qanunu barədə əhaliyə məlumat çatdırıldı. Məhz bu qanunun qəbulu ilə məcburi feodal nişan mərasimləri ləğv edildi, qadına şiddət, onlarla qeyri-insani rəftar qadağan edildi. Artıq sevgi vasitəsilə evliliklər qanuni hesab olunurdu. Minilliklərin acınacaqlı feodal evlilikləri ləğv edildi və demokratik şəkildə azad evliliklər qanuni hesab olundu. Bu qanunun qəbulu Çin dövləti tərəfindən qadın hüquqlarının qorunması sahəsində atdığı əsas vacib addımlardan biri hesab olunur (9, s.514-533). 1949-cu ildə ÇKP tərəfindən qəbul edilmiş qanunlardan biri də qız uşaqlarının abort edilməsinin qadağan olunması idi. Bu da həmin dövr üçün qadın hüquqları sahəsində atılmış ən böyük addımlardan biri kimi qiymətləndirilə bilər. Lakin 1979-cu ildən sonra bu qanun ləğv edildi. Çünki qəbul edilmiş “ailə planlaşdırması haqqında” qanun bunu tələb edirdi (9, s.532).

Əvvəllər əxlaqsızlıq yuvaları, əxlaqsızlıq, xəyanət ikrah doğuran və nifrətə layiq sosial fenomen olaraq qədim Çində mövcud idi. Yeni Çin Respublikasında 1949-cu ilin noyabrında əxlaqsızlığı qadağan edən qanun qəbul edildi (10, s.103-115). Bu qanunu birbaşa Pekin Bələdiyyəsi İkinci Xalq Nümayəndələri Konfransı qəbul etdi və əxlaqsızlığın bütün növünü Çində qadağan etdi. Artıq birbaşa bələdiyyələrin rəhbərliyi ilə dövlət bütün əxlaqsızlıq yuvalarını bağladı və orada fəaliyyət göstərən əxlaqsız qadınları xüsusi təhsil verən məktəblərə savadlanmaq üçün məcburi göndərdi. Nəticədə, bu qadınların həyata baxışları dəyişdi, onlara yoluxucu xəstəliklər əleyhinə peyvəndlər edildi, müalicə olundular, normal həyatlarına geri dönüb özləri işləyərək öz yaşayışlarını təmin etdilər. Pekin, Şanxay, Tianjin kimi böyük şəhərlərdə qadınların cinsi istismarı qadağan olundu və bununla da yüzlərlə qadın pul qarşılığında satılmaqdan, fiziki və əqli zorakılığa məruz qalmaqdan, namussuzluğa məcbur edilməkdən xilas oldu. Bu qanunun qəbulu beynəlxalq səviyyədə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi çərçivəsində qəbul olunmuş hüquqi aktların davamı kimi də qiymətləndirilə bilər. Artıq Çində qadınlar satılmaq üçün qul olmaqlarını hiss etdilər.

İstər 1930-cu illərdə, yəni müharibə illərində, istərsə də 1958-61-ci illərdə, yəni kütləvi aclıq illərində valideynlər tapdıqları bütün qidanı ancaq öz oğul övladlarına yedizdirmişlər. Bu səbəbdən də həmin illərdə ölənlər qızlar oğlanlara nisbətən çoxluq təşkil edirdi. Bu və bunun kimi tükürpədicilik və insanlıq əleyhinə yönəldilmiş məsələləri araşdırdıqca Çin qadınına acımaqdan başqa insanın əlindən başqa bir şey gəlmir. Artıq Çində qadınlar kişilərlə bərabər hüquqi status daşıyır. Yeni Çin hüquqi sisteminə əsasən qadın hüquq və azadlıqları müdafiə olunur. Təbii ki, bütün bu hüquqlar həm Konstitusiyaya, həm də Qadın Hüquqlarının Müdafiəsi Üzrə Qanuna əsasən müdafiə olunur. Eyni zamanda bununla bağlı dövlət idarələri və yerli orqanlar tərəfindən müxtəlif xüsusi dövlət qanunları, administrativ fərmanlar qəbul edilib. Konstitusiyaya əsasən qadına qarşı hər hansı bir formada ayrıseçkilik, pis rəftar, təqib qadağan olunmuşdur.

ÇXR-nın 1982-ci ildə qəbul olunmuş sonuncu Konstitusiyasında açıqca vurğulanır ki, “Qadınlar həyatın bütün sferalarında, siyasi, iqtisadi, mədəni, sosial və ailə həyatında kişilərlə bərabər hüquqları daşıyırlar... Dövlət qadınların hüquq və maraqlarını tam müdafiə edir, kişi və qadınlara gördükləri eyni işə görə bərabər maaş vermək, qadınlara da kişilərlə eyni səviyyədə təlimlər keçmək və onlar arasından savadlı kadrlar seçmək prinsipi tətbiq edir... Nikah, ailə, ana və uşaq dövlət tərəfindən müdafiə olunur... Nikah azadlığının pozulması qadağan olunur... Yaşlı, qadın və uşaqlarla pis rəftar qadağan olunur.” Konstitusiyaya prinsiplərinə əsasən Nikah haqqında Qanun, Miras haqqında Qanun, Mülki Hüquqlar haqqında Qanun, Cinayət haqqında 10 fundamental qanun qəbul edilmişdir. Dövlət Ədliyyə orqanları, müxtəlif nazirlik və idarələr yuxarıdakı 10 fundamental qanunun nəzdində 40-dan çox administrativ fərman və tənzimləmələr imzalamışdır. Yerli idarəetmə orqanlarında isə 80-dən çox

yerli qanun qəbul edilmişdir. ÇXR-nın Qadın Hüquqları və Maraqlarının Müdafiəsi Üzrə Qanunu 1992-ci ildə rəsmi olaraq qəbul edilmişdir (11, s.105-139). Məhz bu qanun qadınların sosial statusunu gücləndirən, hüquq və azadlıqlarını təmin edən əsas hüquqi silah hesab edilir. Qəbul edilmiş yeni qanunlar sayəsində Çində qadınlar artıq rahat təhsil alır, seçkilərdə iştirak edir, dövlət orqanlarında işləyir, mülkiyyət əldə edə bilir, hüquqları pozulduğu təqdirdə məhkəmələr vasitəsilə onu bərpa edir.

Yuxarıda qeyd edilən genişmiqyaslı kütləvi hərəkətlər nəticəsində bir neçə il qəbul edilən islahatlar bütün feodal cəmiyyətinin qalıqlarının üzərindən xətt çəkdi və müasir çiçəklənən Çinin gələcək uğurlar qazanmasına təkan verdi. Bu, xüsusilə də, qadın azadlığının qazanılması nöqtəyi-nəzərindən çox qürurverici bir nailiyyət hesab olunur. Hazırda Çində qadın hüquq və azadlıqları müəyyən səviyyədə dövlət tərəfindən qorunur. Lakin 1979-cu ildən 2013-cü ilədək Çində tətbiq olunan tək uşaq siyasəti gender bərabərsizliyini daha da möhkəmləndirdi. Belə ki, Konfutsianizm ənənələrini əsas götürən Çin ailələri doğulacaq yeganə uşağın oğlan olmasını istəyirdilər. Çünki Konfutsi ənənələrinə görə, yalnız oğul ailənin davamçısı hesab olunurdu. Ona görə də hələ doğulmamış qız uşaqlarından imtina edirdilər. Hazırda Çində qadınların sayı kişilərin sayından azdır. Çində karyera sahibi olmaq istəyən qızların əksəriyyəti ərə getmir və onlar “evdə qalmış qızlar” hesab olunur. Onların ərə getmək istəməmələrinin səbəbi iş həyatında yüksək nailiyyətlər əldə etmək istəmələridir. Belə ki, Çində işə götürənlər ailəli qadınları işə götürməmək üçün hər cür bəhanələrdən istifadə edirlər. Müəssisə sahiblərinin düşüncəsinə görə, ailəli qadının evdə əri və uşaqları olduğu üçün o, daha faydalı işlər görə bilmir, müəyyən dövrlük analıq məzuniyyəti haqqından istifadə edir, bu da həmin müəssisənin müəyyən dövrlük işləməyən işçisinə pul ödəməsinə səbəb olur. Kişiləri işə qəbul etmək isə müəssisə sahiblərinə daha çox fayda verir, çünki onlar qadınlar kimi “iqtisadi problem” törətmir. Buradan da başa düşürük ki, qadın hüquq və azadlıqları Konstitusiya ilə tənzimlənsə də insanların əksəriyyətinin düşüncə tərzləri və qadına münasibəti dəyişməyib.

Beləliklə, qadın tarixin bütün dövrlərində çətinliklərə sinə gərməyi bacaran, ailə və uşaqlarına qayğı göstərən, eyni zamanda, cəmiyyətə maddi və mənəvi töhfələr verən çox güclü bir varlıqdır. Lakin əksər cəmiyyətlərdə qadınlara münasibət çox pis olmuş, onlara heç bir siyasi və iqtisadi hüquqlar verilməmişdir. Bunlardan biri də Konfutsi təliminə itaət edən Çin cəmiyyətidir. Burada dinin və köhnə adətlərin qaydalarına əsasən qızlar və qadınlar heç bir hüquq və azadlığa sahib deyildi. Qızlara və qadınlara “footbinding” (ayağın sıxılaraq bağlanması) kimi ənənəvi işgəncə verirdilər. Belə ki, ayağı inkişafdan dayanmış qız və qadınlar daha kübar həyat təzi sürə bilərdi. Bu işgəncəli proses nəticəsində qızların əksəriyyəti ölmüş və ya əlil olmuşdur. Qızlar ancaq valideynlərin namizədi müəyyənləşdirməsi və astroloqun bu namizədi təsdiqləməsindən sonra ərə gedə bilərdi. Qız əvvəlcə ata evində min cür əzab-əziyyət

görür, sonra bu əzab ər evində ikiqat artırdı. Gəlin ərinə, onun bütün qohum-əqrəbələrinə, xüsusilə, öz qaynanasına itaət etməli, oğlan övladı dünyaya gətirməli, ərinin uzunömürlü olmasına çalışmalı idi. Oğlan övladı olmayan qadının əri yenidən evlənə və yeni arvadını da evə gətirə bilərdi. Bu gün də Çində oğlan övladı, xüsusilə, kənd yerlərində öz önəmliliyini qoruyub-saxlayır. Tək uşaqlı Çin ailələrin əksəriyyətində yeganə uşaq oğlandır. Bu da hələ də Çində gender bərabərsizliyinin olmasına sübutdur. Xüsusilə, işlə təmin olunmaq sahəsində qız və qadınlara Konstitusiyada öz əksini tapmayan süni maneələr törədilir. Lakin 1949-cu ildən sonra ÇXR-da qadın hüquq və azadlıqları sahəsində, yəni onların mülkiyyət, cəmiyyətdə iştirak, işləmək, istirahət, iqtisadi, siyasi, seçki hüquqları və s. haqqında qanunlar qəbul edildi. Bu nailiyyətlərə Çin qadını istər Xianq Jinqyu kimi qadınların qadın hərəkətlərindəki fəaliyyəti, istərsə də savadsızlığın aradan qaldırılması nəticəsində nail olmuşdur. Bu məqalədə Çində qadın hüquqlarının pozulmasının səbəb və nəticələri, bu sahədə qəbul olunmuş qanunlar və onların əhəmiyyəti, eyni zamanda Çin qadınının bu günü haqqında məlumat əks olunmuşdur.

Çindən fərqli olaraq Respublikamız Azərbaycanda isə hal-hazırda qadın hüquq və azadlıqları sahəsində başda Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban Əliyevanın bu sahəyə xüsusi diqqət və qayğısı ilə müşahidə olunan genişmiqyaslı işlər görülür. Bu gün Azərbaycan qadını əlinin çata bildiyi və ününün yetə bildiyi hər yerdə vardır. O, heç bir maneə ilə üzləşmədən istənilən dövlət və qeyri-dövlət sektorunda vəzifə sahibi ola bilər. Dövlət məktəblərində, universitetlərdə qız və oğlanların bərabər şəkildə təhsil almaq hüquqları vardır. Bu gün bizim sambo üzrə beş qat dünya çempionumuz olan əməkdar idman ustamız Zülfiyyə Hüseynova kimi qəhrəman qadınlarımız çoxdur. Dövlətimiz belə bacarıqlı qadınlara istər maddi, istərsə də mənəvi hertərəfli köməklik göstərir. Əminəm ki, mənim kimi hər bir Azərbaycan qadını fəxr edir ki, o, Azərbaycanlıdır. Dövlətimizin, xüsusilə, prezidentimiz Cənab İlham Əliyevin və onun xanımı Mehriban Əliyevanın Azərbaycan qadınlarının hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində dəstəyini və qayğısını görmək bizi daha da qürurlandırır.

Ədəbiyyat:

1. Əl-Quranul-Kərim, Ət-Təkvir Surəsi 8-9, İslam Mədəniyyət Maarifi nəşri, 2001, s. 1264.
2. McElderry, Andrea (March 1986). "Woman Revolutionary: Xiang Jingyu". *The China Quarterly* (105): 95–122.
3. Robert A. Pape. Why Japan Surrendered. *International Security*, Vol. 18, No. 2 (Autumn, 1993), pp. 154–201.
4. Kai Wing Chow, Tze-Ki Hon, Hun-yok and Don C. Price, *Beyond the May Fourth Paradigm: In search of Chinese Modernity*, The Rowman and Littlefield Publishing Group, 2008, 71-90.
5. Feng Jicai, *The Three-Inch Golden Lotus: A Novel on Foot Binding (Fiction from Modern China)*, University of Hawaii Press, 1994, 102-112.
6. Lijun Yuan, *Reconceiving Women's Equality in China: A Critical Examination of Models of Sex Equality*, Rowman & Littlefield Publishers, 2005, pp. 29-35.
7. People's Republic of China Year-book, Xinxua Publishing House, 1996, p.86.
8. Wang Zheng (2003): Gender, employment and women's resistance. In: Perry, Elizabeth J./ Selden, Mark: *Chinese Society*, 2nd Edition. Change, conflict and resistance. London/NY, pp.158-178
9. Spence, Jonathan D. *The Search for Modern China*. New York: W.W.Norton and Co. Inc. 1990, pp.514-533.
10. Chang, Jung. *Wild Swans: Three Daughters of China*. New York: Bantam Doubleday, 1991, pp. 103-115.
11. Xiaoping Cong, "Marriage Law and Gender in Revolutionary China, 1940-60", Cambridge University Press, 2016, pp.105-139.

Фидан Джабраил кызы Алескерова**Историческая борьба женщины Китая за достижения
их права и свободы****Резюме**

Женщина является гармонией общества, она - свет общества. Общество Китая с исторических времен является грубым нарушителем женских прав. Здесь женщина как в отцовском, так и в доме мужа подвергалась разным видам наказания.

Женщины страдали от закрытия ног (Бинтование ног). Если женщина оставалась вдовой, она не имела право второй раз выходить замуж. Только если женщина рожала сына, к ней относились с уважением.

С 1949-го года, после Китайской Народной Республики женщины Китая получили право на образование, выборы, имущественное положение, политические и экономические права. Этому причиной также стало движение за права женщин, которым возглавлял Х. Джинг в конце XIX в начале XX века.

Тем не менее права женщин по-прежнему нарушаются в этой стране. В отличие от Китая, в Азербайджане права женщин защищая на уровне государства.

Ключевые слова: права женщин, пытки, женское движение, Конституция, запретить.

Fidan Jabrael Alasgarova

The historical struggle of Chinese women for their rights and freedom and their achievements

Summary

A woman creates the harmony in the society, she enlightens the society. Chinese society is a society where women's rights are historically violated. The girls were treated violently in their fathers' houses, after the marriage in their husbands' houses. They did not have any political and economic rights.

The "foot-binding" (painfully tight binding the feet of young girls to prevent further growth) were applied to the girls and women. Widow women were not allowed remarry. Women were only respected if they give a birth to a boy.

Since 1949, after the establishment of the People's Republic of China, Chinese women have obtained rights for education, election, property, political, economic and other rights. The main reasons for this progress were the women's movement lead by women's rights activists like Khiang Jingyu and also the elimination of certain level of illiteracy at schools established for girls in China in the late nineteenth and early twentieth centuries.

Women's rights are being violated in this country as well. However, unlike China, currently the women's rights are highly protected in the Republic of Azerbaijan.

Keywords: women's rights, torture, women's movement, the Constitution, to ban.

UOT 930:37.016

**TARİXİN MƏDƏNİYYƏT MƏZMUN XƏTTİ ÜZRƏ
TƏDRİSİNİN MƏQSƏDİ****Rahilə Rəfael qızı YUSİFZADƏ***Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti**rehile@gmail.com*

Məqalə V-XI siniflərdə tarixin tədrisində mədəniyyət məzmun xəttinin məqsədlərindən bəhs edilir. Şagirdlərdə mədəni tərbiyənin formalaşmasında tarixi mədəniyyətin əhəmiyyəti ön plana çəkilir. Məqalədə mədəni və mənəvi anlayışların şagirdlərə çatdırılması əsas məqsədlər sırasında verilmişdir.

***Açar sözlər:** məktəb, mədəniyyət, şəxsiyyət, tarix tədrisi, tərbiyə, dərslük, vətənpərvərlik.*

Tarix təlimində ayrı-ayrı tarixi dövrlərin mədəniyyəti barəsində biliklərə yiyələnmək mədəniyyətin təşəkkülü və inkişafı ilə siyasi, sosial-iqtisadi həyat arasındakı əlaqəni görməyə, qiymətləndirməyə imkan verir. Mədəniyyət tarixinin öyrənilməsi həm də xalqların və sivilizasiyaların dünya mədəniyyətinin zənginləşməsindəki rolunun dəyərləndirməsində, mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası münasibətlərin bəşəriyyətin sonrakı inkişafına təsirinin müəyyənləşdirilməsində əsaslı rola malikdir (1, s.14).

Kurikulumun Azərbaycan tarixi fənni üzrə məzmun xətlərinin vacibliyi zərurət kimi əsaslandırılmışdır. Tarixin mədəniyyət məzmun xətti üzrə tədrisinin əsas məqsədi – şagirdlərdə “tarixi mədəniyyət” anlayışını formalaşdırmaqdır. Yaradıcılıq düşüncəsinin formalaşması, tarixi mənbələrin sərbəst öyrənilməsi əsasında şəxsi nəticələr əldə etmək qabiliyyəti şəxsiyyətin inkişafını təmin edir. Bu zaman şagird tarixi keçmiş və tarixi hadisələrin mənəvi qiymətləndirilməsini düzgün şəkildə aparır və tarixi problemləri öz qərarlarına əsaslandıraraq subyektivliyə meyli edir. Tarix dərsləri ancaq faktların yadda saxlanmasını öyrətməməlidir, eyni zamanda şagirdə imkan yaratmalıdır ki, o, problemlə vəziyyəti öz fikirləri ilə şərh etsin, tarixi məlumatlara müstəqil yönəlsin, tarixi hadisələr arasında səbəb nəticə əlaqələrini tapsın, ikinci dərəcə tarixi prosesdə əhəmiyyətli ayırmaq bacarığı inkişaf etsin (2, s.195).

Tarixin mədəniyyət məzmun xətti üzrə tədrisinin əsas məqsədi - insan həyatına daxil olan hər bir hadisənin ictimailəşdirilməsinə imkan yaratmadan, şagirdlərə öz müqəddəratını təyin etməkdən, onlara cəmiyyətdə öz yeri, öz

tarixi köklərini anlatmaqdan ibarətdir. Məktəbdə tarixin mədəniyyət məzmun xətti üzrə tədrisi şagirdin mənəvi - əxlaqi problemlərini həll etməyə, eləcə də qiymətli məlumatlar üzərində fikir formalaşdırmağa imkan yaratmalıdır. Bu planda tarix təhsilinin əsas hədəfi - hər şeydən əvvəl humanizmin tərbiyəsidir (3, s.77).

Tarixin mədəniyyət məzmun xətti üzrə tədrisinin əsas məsələsi – aktiv, demokratik özünüidarədə iştiraka bacarıqlı, öz mövqelərinin müdafiə edilməsində prinsipial, sosial yaradıcılığa bacarıqlı, vətəndaşı, doğma mədəniyyətin keşiyini çəkən vətənpərvəri tərbiyə etməkdir. Lakin xalqın tarixi keçmişini öyrətmədən şagirdlərdə əsl vətənpərvərlik hissini tərbiyə etmək olmaz. Müxtəlif mədəniyyətlərin bir-biri ilə sıx əlaqəsi və qarşılıqlı zənginləşdirilməsi şagirdlərdə mədəniyyət anlayışını inkişaf etdirməyə imkan verir. İlk növbədə şagird anlamalıdır ki, onun mədəniyyəti dünya sivilizasiyasının ayrılmaz hissəsidir.

Məhz tarixin mədəniyyət məzmun xətti üzrə tədrisi şagirdlərdə öz tarixinə marağı və hörməti təlqin edir. Gənc nəsə tarixi mədəniyyətin rəng çaları ilə öyrədilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu zaman şagird mədəniyyət ünsürlərini daha dərinləndirir. Tarixin mədəniyyət məzmun xətti üzrə tədrisində xalqın bir çox nəsillərinin əmək və hərbi bacarıq nümunələrinə müraciət tələblərdə vətənpərvərliyin tərbiyyəsinə imkan yaradır. Buna görə xüsusilə əhəmiyyətli ki, dərslərdə tarixi hadisələrlə yanaşı ictimai həyat və mədəniyyət də əks edilmişdir. Tarixə bu tərz yanaşma gənc nəsildə ölkə tarixinin bir hissəsi olma hissini formalaşdırır. Tarixin mədəniyyət məzmun xətti üzrə tədrisi müxtəlif tarixi dövrlərdə insanların gündəlik həyatı haqqında materiallardan istifadəyə də geniş yer verir. Bu zaman mədəniyyət anlayışı tarix haqqında simvol rolunu oynayır (4, s.94).

Tarix təhsilində şagirdlərdə dünyagörüşünün formalaşması cəhətdən ənənələrin və dəyərlərin ön plana çıxarılması da əsasdır. Müxtəlif xalqların tarix və mədəniyyətinin qarşılıqlı təsiri, tarixin müxtəlif mərhələləri, tələblərdə tarixi biliyi formalaşdırır. Eyni zamanda bu cəhət onlara öz mədəniyyəti ilə yanaşı, başqa xalqların da mədəni ənənələrinə hörməti aşılayır. Bu isə öz növbəsində şagirdin fəal düşünmə qabiliyyətinin inkişafına səbəb olur. Mədəniyyətlərarası dialoq şagirdlərin qabiliyyətinin formalaşması, mədəni xüsusiyyətləri dərk etməsi üçün imkan yaradır. Şagird, ilk növbədə, dərk etməlidir ki, tarixi abidələrin mühafizəsi tarixi keçmişin mühafizəsidir. Mədəni irsin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi yerli tarixin ən əhəmiyyətli məsələlərindən biridir (4, s.87).

Tarixin tədris metodik kompleksinin konsepsiyası yerli tarix üzrə “tarixi mədəni standart” özündə saxlayır. Buraya keçmişin əsas hadisələrinin prinsipial qiymətləndirilməsi, müasir məktəbdə yerli tarix tədrisinə əsas yanaşmalar, anlayışlar və terminlər daxildir. Bütün bunlar tarixin mədəniyyət xətti üzrə tədris standartının məzmunu, elmi nüvəsini təşkil edir.

Tarixin mədəniyyət məzmun xətti üzrə tədrisi eyni zamanda şagirdlərə öz mədəniyyətlərinin hər sahəsini dərindən öyrənməyə, mədəni nailiyyətlərə varis olmağa imkan yaradır. Mədəniyyətin görkəmli abidələri, qədimlik sənəti şagirdlərin estetik tərbiyəsi üçün böyük imkanlar yaradır. Keçmişlə müasir dövrü qarşılaşdırmaq, təxəyyülün inkişafına, yaddaşın möhkəmlənməsinə xidmət edir. Bu, çoxtərəfli vahid prosesdir. Bu halda, fəallıq və tədris fəaliyyətində şagirdlərin müstəqilliyi nə qədər çox olarsa, şagirdlər bir o qədər də çox inkişaf edər, onların bacarıq və təcrübəsi formalaşar. Məktəbdə tarixin mədəniyyət məzmun xətti üzrə tədrisinin ən əhəmiyyətli məsələlərindən biri təhsil alanların düşüncələrində keçmiş mühafizə edərək müasir dövrə inteqrasiya etdirmək və mədəniyyətə maraq fikrini aşılamaqdır (5, s.156).

Bu mövzuda əsas diqqət təhsil alanların biliklərinin formalaşmasında canlı təsəvvürün böyük rolunun müəyyənləşdirilməsinə yönəlmişdir. Müəllimin parlaq, canlı təsviri şagirdin düşünülmüş baxışından əvvəl keçmişin parlaq şəkillərini yenidən yaratmağa, o dərəcədə tədris materialını konkretləşdirməyə imkan verir, etibarlı bədii təsəvvürləri formalaşdırmaq, həmçinin şagirdə emosional təsiri həyata keçirmək üçün, tərbiyəvi məsələlərin həlli son dərəcə vacibdir. Tarixin mədəniyyət məzmun xətti üzrə tədris materialının şifahi ifadəsinin gedişatında müəllim fikrin nümunələrini və tarixi hadisələr arasında qarşılıqlı əlaqənin izahını verir (5, s.148). Problemin yeniliyi tarix təlimində mədəniyyət məzmun xəttinin əsas didaktik məqsədlərinin müəyyənləşdirilməsidir. Problemin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, işlənən mövzudan ümum təhsil məktəblərinin tarix müəllimləri və gənc tədqiqatçılar istifadə edə biləcəklər.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Ümumtəhsil Məktəbləri üçün Ümumtəhsil Tarix Fənni üzrə Təhsil Proqramı (kurikulum) (VI-XI siniflər) Bakı-2013.
2. А.А.Вагин Методика преподавания истории в средней школе. М., 1968
3. А.Т.Степанищев Методика преподавания и изучения истории: В 2-х частях. М., 2002. Часть I, § 23.
4. П.В.Гора Методические приемы и средства наглядного обучения истории в средней школе. М., 1971.
5. М.Т.Студеникин, Добролюбова В.И. Методика преподавания истории в начальной школе: Метод. пособие для учителя. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2004. – 256с.

Рахилия Рафаель кызы Йусифзаде

Преподавание истории по культурной линии

Резюме

В культурно-воспитательном формировании учеников изучение истории культуры занимает особое место.

В статье рассмотрены основные ценности культурной и духовной жизни. В статье также изучены вопросы, методы и способы формирования преподавания истории культуры в V-XI классах.

Ключевые слова: школа, культура, личность, преподавание истории, воспитание, руководство, патриотизм.

Rahila Rafael Iosifzade

Culture through the teaching of history

Summary

The article is about V-XI form history classes and the goals of teaching the cultural content of the life. The importance of culture in shaping the history and cultural education students are attracted to the fore. The article was one of the main objectives of the cultural and spiritual concepts for the students.

Keywords: school, culture, personality, teaching history, nurture, primer, patriotism

UOT 94(479.24)

**XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANI MÜSTƏQİLLİYƏ
APARAN YOLLAR****İldırım Hacıməmməd oğlu ZEYNALOV***Western Caspian Universiteti, Siyasi elmlər fakültəsi**ildirim.zeynalov@mail.ru*

XX əsrin əvvəllərindən etibarən Rusiyada baş verən hadisələr, xüsusilə də, qiyamlar Azərbaycanda da qayğı və sevinclə qarşılandı. Beləcə bu qiyamların təbii nəticəsi olaraq, bir əsri aşan müddətdən bəri Çar Rusiyasının tərkibində olan Azərbaycan müstəqil bir respublika kimi tarix səhnəsində öz yerini almış oldu.

Açar sözlər: *Azərbaycan Cümhuriyyəti, Müsavat Partiyası, çarizm siyasəti, müstəqillik*

XX əsrin əvvəllərində dünyada baş verən hadisələr Azərbaycana da təsirsiz ötüşməmişdir. Bu əsr Azərbaycanın milli mübarizəsinin özünü ən bariz şəkildə büruzə verdiyi dövrü əhatə edir. Rusiya və İran arasında bölündükdən sonra etnik mübarizələrin XIX əsrdən XX əsrə kimi davam etməsi xalqımızın mübarizliyinin, müstəqillik həvəsinin heç vaxt ölmədiyini göstərir.

XX əsrin əvvəlləri Rusiya üçün çox pis başlamışdı. Rus-Yapon müharibəsində rusların məğlubiyyətə düşər olması onun iqtisadiyyatına çox ağır zərbə vurmuşdu. Bu iqtisadi çətinliklər səbr kasası dolmuş xalqların baş qaldırmasına bir növ təkan vermişdi. İqtisadi vəsaitlərin çatışmazlığı, fəhlələrin maaşlarının verilməməsi vəziyyətin daha da mürəkkəb hal almağına gətirib çıxarmışdı. Ancaq xalq yenə də rus çarına olan ümidini itirməmişdi və problemlərin həll olacağına inanırdı.

XX əsrin əvvəllərindən etibarən çar Rusiyasında rəhbərlik əleyhinə başlayan etiraz və mitinqlər Rusiyanın cənubundakı neft şəhəri Bakıya da təsir etmişdi. İşçiləri əsasən ruslardan ibarət olan dövrün ən mühüm neft şəhərində 1903-cü ilin yazından etibarən hökumət əleyhinə səs-lər yüksəlməyə başlamışdı. Bu, ilk qığılcım idi və Qafqazın digər şəhərlərinə də sürətlə yayılırdı (9, s.46).

Neft işçilərinin nümayişləri qısa zamanda kəndlərdə də dəstək tapmışdı. Hökumət çıxış yolu olaraq neft işçilərini cəzalandırmağa qərar vermiş və 1903-cü ilin iyulunda neft mədənlərini yandırmışdı (1, s.5). Beləcə işçilərin günah-

landırılması və lazım olduğu halda həbsə atılması asanlaşmış, yüzlərlə işçiyə bu səbəbdən hökm verilmişdir.

Beləcə, 1905-1906-cı illərdə əvvəl Bakıda, daha sonra isə Cənubi Qafqazın digər bölgələrində; Şuşa, Zəngəzur, İrəvan, Tiflis, Naxçıvan, Qazax və Qarabağda erməni şəbəkələrinin günahsız müsəlman türk xalqına qarşı hücum xəbərləri gəlməyə başladı. Lakin çar hökumətinin ermənilərin tərəfini tutması nəticəsində işlər cığırından çıxdı, müsəlman Azərbaycan türk xalqı çarəsiz qaldı.

Şübhəsiz, bu dövr Rusiya şəhərləri hökumət əleyhdarının böyük etirazlarına və mitinqlərinə səhnə olurdu. Geniş xalq kütlələrinin tətillə qatılması çar hökumətini xeyli narahat edirdi. Hökumət çar Nikolayın şəxsən işçilərin və xalqın tələblərini dinləyəcəyini açıqlayaraq 1905-ci il, yanvarın 9-da bazar günü qış sarayına təşkil ediləcək səssiz yürüşə icazə verdi. Beləcə, işçilər, yanlarına uşaqlarını və həyat yoldaşlarını da alaraq tələblərini çara çatdırmaq üçün qış sarayına doğru getməyə başladılar. Halbuki çar o vaxt qış sarayında yox idi, lakin işçilər bundan xəbərsiz idi (10, s.407). Böyük izdiham çarın yanına yaxınlaşanda atlı kazax birlikləri onları dayandıрмаğa çalışdı. Lakin bir anda Aleksandrovski parkında gözləyən əsgərlər və polislər kütləyə atəş açmağa başladı. Sonra da atlı gözətçilər kütlənin üzərinə hücum etdilər.

"Qanlı Bazar" olaraq adlandırılan bu hadisə əsnasında minlərlə adam öldürüldü. Lakin xəbər bütün Rusiyada eşidilincə hər yerdə etirazlar, tətillər başladı. Bu qanlı hadisədən sonra Bakı bolşevikləri, işçiləri Peterburq işçilərinə dəstək olmaq məqsədilə tətillə çağırdılar. Beləcə fabriklərin çoxu işləmədi. İş buraxma hərəkətinə Gəncə fabrikləri və Gədəbəydəki mis mədənləri işçiləri də qatıldı. Fevral ayının 18-də Bakıda fəvqəladə hal elan edildi. Buna baxmayaraq, Azərbaycanın böyük şəhərlərindəki tətillər sona çatmadı. İyunda əvvəl Bakı fabriklərində, daha sonra Şuşa və Gədəbəydəki fabriklərdə tətillər yenidən başladı (7, s.113).

1905-ci il yanvarın 9-da çar ordusu tərəfindən güllə yağışına tutulduqda xalq yanıldığını anladı. Minlərlə adamın öldürüldüyü hadisənin nəticələri sonralar baş verəcək hadisələrə səbəb oldu. 1917-ci ildə çarın taxtdan endirilməsi, bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsi elə məhz 1905-ci ildəki hadisələrin davamı xarakteri daşıyırdı.

1917-ci ilin yanvar ayının əvvəllərində "Qanlı Bazar" hadisəsinin ildönümü münasibətilə işçilər nümayişlər keçirməyə başladılar. Yanvarın 9-da bir çox fabrikdə işçi yığıncaqları təşkil edildi. Bundan faydalanan Bolşevik Partiyası işçiləri döyüşə qarşı nümayiş keçirməyə çağırdı. Fevralda tətillərin sayı sürətlə artdı. Nümayişçiləri dağıtmaq istəyən rəhbərlik fevralın 26-da orduya atəş açma əmri verdi. Eyni gündə çar nazirləri Marinski sarayında yığıncaq edirdilər. Bu sırada silahlı kütlə Taurida sarayına doğru irəliləyirdi. Çar üsyanı yatırmağa qərar vermişdi; amma Petroqrada artıq tamamilə üsyançıların əlində idi. Qış sarayının da üsyançılar tərəfindən ələ keçirilməsi ilə çar son bir çarə olaraq şimal cəbhəsi qərargahının yerləşdiyi Pskova getməyə qərar verdi.

Amma Peterburqa dönmək üçün qatar stansiyasına gəlmiş vaxt üsyançı əsgərlər tərəfindən tutuldu.

Sonra çar Nikolay taxtı tərk etmək məcburiyyətində qaldı. Martın 2-də müvəqqəti hökumət quruldu. Beləcə inqilab reallaşdı; amma ölkədə ikili rəhbərlik sistemi ortaya çıxdı. Çünki bir tərəfdə Dumanın yaratdığı Mixail V. Rodziyankonun başçılıq etdiyi müvəqqəti bir komitə, bir tərəfdə isə Petroqrad işçi və əsgər sovetlərinin təsis etdiyi və bütün üzvlərinin sol fikirli olduğu bir İcra Komitəsi ölkəni idarə etmək vəzifəsini boynuna götürdü.

1917-ci ilin yazından başlayaraq oktyabrda Bolşevik qiyamı ilə nəticələnən hadisələr Bakıda da diqqətlə izlənilirdi. Bolşeviklər xüsusilə, Bakını əldən buraxmamaq və şəhər rəhbərliyində daha çox söz sahibi olmaq üçün var gücləri ilə mübarizə aparırdılar.

1917-ci ilin sentyabrında Bolşevik təbliğatı Bakıda neft mədənləri və zavod-fabrik işçiləri böyük bir mitinq etdilər. Bu mitinq Azərbaycandakı partiya mübarizələrini daha da kəskinləşdirdi. Eyni zamanda bu dövrdən etibarən Bakı sovetində bolşeviklərin təsiri get-gedə artmağa başlamışdı. 13 oktyabrda Bakı sovetinin menşevik və eserlərdən ibarət icra şurası bolşeviklərin müxalifəti ilə istefa etmək məcburiyyətində qaldı. S.Şaumyan yığıncaq müddətində icra Şurasını siyasi tələbdən məhrum olmaqda günahlandırdı və "Yeni qurulacaq icra şurası Bakı proletarının hüquqlarını müdafiə edəcək" (8, s.14) deyərək özü müvəqqəti icra Şurasına başçı oldu. Bunun ardınca bir neçə gün içində Bakı sovetinə geniş əsaslı yeni seçkilərin keçirilməsini təklif etdi. Onun təklifi qəbul edildi; amma seçki gündündən bir gün əvvəl qədər seçki ilə əlaqədar bir söz deyilmədi. Əslində Müsavat partiyası da bu seçkilərdə iştirak etmək qərarına gəlmişdi. Lakin xüsusi seçki sənədini seçki gündündən bir gün əvvəl əldə etdiyi üçün işçilər arasında istədiyi təbliğatı apara bilməmişdi (6, s.283).

Seçkilərin nəticələri xeyli maraqlı oldu. Daha əvvəl də bəhs etdiyimiz kimi, təbliğat üçün fürsət verilməyən Müsavat partiyası seçkilərdən qalib çıxdı. Beləcə, bütün maneələrə baxmayaraq, xalqın Müsavat partiyasına simpatiya duyduğu və rəhbərliyində az qala tək Azərbaycan türkünün olmadığı Bakı sovetinin bolşevik, eser və menşeviklərinə isə məsafəli olduğu açıq aydın görünürdü.

Müsavatçılar "Vahid və bölünməz Rusiya" şüarını müdafiə edən eser və menşeviklərin iqtidara gəlməsilə Rusiyada yaşayan azsaylı xalqların, xüsusilə də, Azərbaycan türklərinin vəziyyətinin daha da pisləşəcəyini düşünürdülər. Bu səbəbdən o dövrdə millətlərə öz müqəddəratını təyin etmə və hətta Rusiyadan ayrılma vədini verən tək partiyanın Bolşeviklər olduğunu gördükləri üçün onları dəstəkləmişdilər (4, s.151).

Bu arada döyüş və sülh mövzusunda da bolşeviklərlə Müsavat partiyası eyni düşüncədə idilər. Necə ki, hər iki partiya şərtsiz I Dünya müharibəsinə son verilməsini və dərhal sülh danışıqlarına başlanmasını tələb edirdi (2, s.11). Lakin bu əməkdaşlıq bir taktika idi. Hətta iki partiyanın düşmənlikləri daha

dərin və həqiqi idi. Bundan başqa, qafqaz Azərbaycanı uğrunda şiddətli mübarizə aparırdılar. Bolşeviklərin “Bütün İqtidar Sovetlərə!” şüarı Müsavatın Sovetə qatılmama səbəbinə çevrilmişdi. M.Ə.Rəsulzadə bu mövzunu belə izah edirdi: “Müsavat Partiyası prinsip olaraq iqtidarın sovetlərə verilməsinə etiraz etmir. Lakin Bakı Soveti demokratik əsaslar istiqamətində seçilmədiyinə və bu təşkilatda kəndlilər təmsil olunmadığına görə Müsavat Partiyası iqtidarın Sovetə verilməsinə etiraz edərək bu təşkilata qatılmağı rədd edirdi (3, s.12).

1917-ci il, 12-13 dekabrda Bakı Soveti üçün keçirilən seçkilər Müsavat ilə bolşeviklərin əlaqəsini tamamilə pozdu. Seçkidə bolşeviklərin 51 səsinə qarşı Müsavatçılar 21 səs aldılar. Başlanğıcda seçkiyə kəskin etirazını bildirən Müsavat Partiyası daha sonra gəldiyi qərarla iqtidarın Bakı Sovetinə verilməsinə razı oldu. Bu zaman 1917-ci il, 18 dekabrda V. İ. Lenin tərəfindən Qafqaz işləri üzrə komissarlıq vəzifəsinə təyin olunmuş S.Şaumyan Bakı sovetinin rəhbərliyindən ayrıldı və onun yerinə P.Caparidze seçildi.

1917-ci il, 15 noyabrda Tiflisdə Bakı Sovetini boykot edərək sovet rəhbərliyinə qarşı mübarizə aparan hər üç millətin birlikdə təmsil edildiyi Zaqafqaziya komissarlığı təsis edildi. Komissarlığa Gürcü Menşevik E.P.Gegeçkori başçı seçildi. Milli Təhsil Nazirliyinə Fətəli Xan Xoyski gətirildi. Qısa zaman içərisində Müsavat partiyası da komissarlığın fəaliyyətinə qoşulma qərarı aldı. Komissarlıqda hər millət öz qrupunu yaratdı. Azərbaycan qrupunun başçısı M.Ə.Rəsulzadə oldu.

Bu vaxt bolşeviklər 1918-ci ilin yanvarında Peterburqda toplanan qurucular məclisini dağıdaraq Kommunist Partiyasının diktatorluğunu elan etdilər. Beləliklə, Rusiyada parlamentar demokratiyanın qurulması ümidi sona çatmış oldu. 1918-ci il, fevralın 22-də cənubi Qafqazdan Rusiya qurucular məclisinə seçilən deputatların konfransında Zaqafqaziya seyminin (Parlamentin) elan edilməsi qərarlaşdırıldı. Seymdə Gürcüstan ictimai demokratlarından (Menşeviklər) 32, Azərbaycan Müsavat partiyası və digər müstəqillərdən 30, erməni daşnak-sütun partiyasından isə 27 nəfər təmsil edilirdi.

Martın 30-da axşama doğru Bakı küçələrində barikadalar qurulmağa, sipərlər qazılmağa başlandı. Kiçik qarşıdurmalar başlamadan əvvəl bitərəf olduqlarını elan etmiş erməni daşnak-sütun partiyası və Erməni Milli Şurası Bakı sovetinin yanında olduğunu açıqladı (Məmmədov 2005: 341). Bundan başqa Bakı menşevikləri və eserləri də Sovetə dəstək verəcəklərini bildirdilər (3, s.14).

Bakı Soveti Müsavat partiyasının xalq arasında böyük bir rəğbət gördüyünü bildiyi üçün baş verənlərdə bu partiyanın rolu olduğunu təbliğ etməkdən çəkinmədi. Hətta ayın 31-də müsəlmanlara bir ultimatum verilərək sovetin Bakıda müzakirəsiz bir iqtidar olduğunu qəbul etmələri istənilirdi. Əks halda bütün baş verəcəklər üçün Müsavat partiyasının məsul olacağı vurğulandı. Şəhərdəki qarşıdurmaları dayandırmağa çalışan Müsavat partiyası bu ultimatumu qəbul etdiyini açıqladı, amma qarşıdurmalar sürətlə yayıldı.

Stepan Şaumyan 1918-ci il mayın 24-də Rusiya Xalq Komissarları Sovetinə yazdığı məktubda Sovetin əlindəki 6 minlik silahlı birliyi ilə yanaşı, 3-4 minlik erməni silahlı birliyinin də onlara köməkçi olduğunu, bu səbəblə qarşıdurmaların etnik qarşıdurmaya çevrildiyini yazmışdı.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə 1918-ci ilin mart hadisələrini haqlı olaraq etnik bir qarşıdurma hesab edirdi. Hadisənin birinci ildönümündə İstiqlal qəzetində qələmə aldığı məqaləsində hadisə ilə əlaqədar bunları vurğulayırdı: “Şaumyanların Bakıda etdikləri Petroqrada və Moskvada edilənlərdən çox uzaq idi. Rusiyada sinfi bir qarşıdurma, Bakıda isə sinfi qarşıdurma deyilərək etnik qarşıdurmalar icra edildi. Daşnaklar intiqam aldılar. Martın 18-də Bakı müsəlmanlarının başı üzərində partlayan toplar, muxtariyyət və müstəqillik özləmi ilə yaşayan Azərbaycan Türk düşüncəsini məhv etmək üçün idi” (5, s.165-166).

Mayın 26-da Seymin son konfransında gürcülər Zaqafqaziya respublikasından ayrılaraq öz müstəqil dövlətlərini qurmaq istədiklərini bildirdilər. Respublikanın dağılmasının səbəbi olaraq da Azərbaycan tərəfini günahlandırdılar. Uzun sürən müzakirələrdən sonra Gürcüstan öz müstəqilliyini elan etdi.

Zaqafqaziya seymi dağıldıqdan bir gün sonra Azərbaycanın müstəqilliyini elan etmək və ilk Azərbaycan hökumətini qurmaq üçün seymin bütün müsəlman nümayəndələri Tiflisdə bir araya gəldilər. Uzun sürən müzakirələrdən sonra nümayəndələr özlərini Müvəqqəti Milli Şura elan etdilər və M.Ə.Rəsulzadəni şuranın sədri seçdilər. Ertəsi gün bir zamanlar Qafqaz valisinin iqamətgahı olan sarayda, Müvəqqəti Milli Şuranın ilk toplantısı keçirildi. Bu yığıncaqda Azərbaycan respublikasının müstəqilliyi elan edildi. Qələmə alınan 6 maddəlik müstəqillik bəyannaməsi Milli Şuranın katibi doktor Həsən bəy Ağayev tərəfindən oxundu.

Yığıncağa qatılan bütün nümayəndələr bu “Müstəqillik Bəyannaməsi”ni ayaqda dinlədilər. Bunun ardınca Milli Şura ilk Azərbaycan hökumətini qurma vəzifəsini tərəfsiz nümayəndə Fətəli Xan Xoyskiyə həvalə etdi. Bir saatlıq fasilədən sonra Xoyski Hökumət kabinetini Müvəqqəti Milli Şuraya təqdim etdi. İlk qurulan hökumətin bir koalisiya hökuməti olduğu ortaya çıxdı. Milli Şurada təmsil edilən bütün partiyaların nümayəndələri hökumətdə də vəzifə aldılar (2, s.29).

Beləcə, 1917-ci ildə Rusiyada baş verən qiyamlar nəticəsində Azərbaycan müstəqilliyinə qovuşmuş oldu. Üstəlik, İslam Dünyasında dünyəvi təməllər üzərinə qurulan ilk Respublika olaraq tarixə keçdi. Lakin Azərbaycan Gürcüstan və Ermənistanla nisbətən çox çətin vəziyyətdə idi. Çünki müstəqillik bəyannaməsində ölkənin paytaxtı olaraq göstərildiyi Bakı şəhəri Bolşevik hökumətinin əlində idi. Bu səbəbdən Azərbaycan Hökumətinin müstəqilliyini ilk tanıyan Osmanlı Dövləti ilə müqavilə imzalayaraq suverenliyini bütün ölkə ərazisinə yayı bildi.

Nəticə. Beləliklə, yalnız 23 ay kimi qısa bir zaman içində həm ölkə içindəki islahatlarla və həm də beynəlxalq ictimaiyyətə özünü de-fakto tanıt-

maqla böyük işlər görən respublika, 1920-ci il, aprelin 27-də Qırmızı Ordunun işğalına məruz qaldı. Azərbaycanı müstəqilliyə aparan yolda minlərlə insanın azadlığı uğrunda mübarizə aparması və özünü fəda etməsini görmək olur.

Ədəbiyyat:

1. Yusif Ağayev, Səbuhi Əhməd oğlu Əhmədov. İstiqlal yürüşü – 1918. Bakı, 2009. 416 s.
2. Vahid Allahverdi oğlu Çıraqzadə. İstiqlal yollarında: tarixi oçerklər / V.A.Çıraqzadə; red. M. Əsədova.- Bakı: Azər nəşr, 1992.- 82 s.
3. H.Наси́ев, İstiqlalın əzablı yolu: Azərbaycan Demokratik Respublikası tarixinin bəzi səhifələri. Bakı, 1991.- 32 s.
4. Xəqani Məmmədov. Azərbaycan milli hərəkatı: 1875- 1918-ci illər: [Monoqrafiya]. Bakı, 1996. 175 s.
5. İsmayıl Məmmədov. Azərbaycan tarixi. Dərslik. Bakı, 2005. 485 s
6. Mahmud İsmayıl. Azərbaycan tarixi. Bakı, 1997. 320 s.
7. Джамиль Бахадур оглы Гулиев. История Азербайджана. Изд-во "ЭЛМ,", 1979. 302 с.
8. Теюб Магерам оглы Насиров. Борьба за власть в Азербайджане: 1917-1920. Азербайджан, 1993.- 120 с.
9. Chamberlin, William Henry. The Russian Revolution. Princetion University Press, 1987. 325 p.
10. Riasanovsky, V.A.Nicolas History of Russia. New York, 1993. 613 p.

Ильдырым Гаджимаммад оглы Зейналов

Пути, ведущие к независимости Азербайджан в начале XX века

Резюме

События происходящие в России с начала XX века, и беспорядки, особенно в Азербайджане было приняты с трепетом и радостью. Таким образом, как естественный результат беспорядков, Азербайджан, который был частью царской России, занял свое место на исторической сцене как независимая республика.

Ключевые слова: Азербайджанская Республика, Партия Мусават, политика царизма, независимость

İldirim Hacımmammad Zeynalov

**Roads leading to independence of Azerbaijan in the beginning
of XX century**

Summary

Events in Russia began in the 20th century; especially unrest in Azerbaijan was hailed care and joy. Thus, as a natural result of the unrest, Azerbaijan, which is part of the true story of tsarist Russia, took its place on the stage of history as an independent republic.

Keywords: Republic of Azerbaijan, Musavat Party, the tsarist policy, independence

UOT 94(479.24)

**AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ İCTİMAİ-SİYASİ VƏ MƏDƏNİ
ƏLAQƏLƏRİNDƏ
ƏHMƏD BƏY AĞAOĞLUNUN ROLU**

Hörmət Qənbərəli qızı CAVADOVA

BDU-nun “Sosiologiya” kafedrası, dosent

cavadova@mail.ru

Məqalədə ortaq kök, dil, din birliyi, oxşar mədəniyyət, adət və ənənələrə malik olan Azərbaycan ilə Türkiyə arasında tarixən mövcud olan ictimai-siyasi və ədəbi-mədəni əlaqələrdən, bu əlaqələrin fəal iştirakçısı olan Əhməd bəy Ağaoğlunun Azərbaycan və Türkiyədəki fəaliyyətindən bəhs olunmuşdur.

***Açar sözlər:** Azərbaycan, Türkiyə, Ağaoğlu, ictimai-siyasi, mədəni, əlaqələr, fəaliyyət, xadim, türkcülük, demokratik*

Azərbaycan ilə Türkiyə arasındakı əlaqələrin böyük tarixi var. Bu əlaqələri ortaq kök, dil, din birliyi, oxşar mədəniyyət, adət-ənənələr şərtləndirir. Türkiyə ilə Azərbaycan öz tarixlərinin ən mürəkkəb və çətin dövrlərində bir-birinə dəstək olduqlarını dəfələrlə nümayiş etdirmişlər. 1918-ci ildə Nuru Paşanın komandanlığı ilə Türk-Qafqaz İslam ordusunun Bakını xilas etməsi Azərbaycan üçün önəmli dönüş nöqtəsi olmuşdur. Azərbaycan xalqının ümummillə lideri Heydər Əliyevin dediyi kimi: “Türk ordusunun Azərbaycana, Bakıya gəlməsi, Azərbaycanı daşnakların təcavüzündən xilas etməsi hər bir azərbaycanlının qəlbində yaşayır. Azərbaycan xalqı həmin ağır dövrdə türk xalqının ona göstərdiyi köməyi heç vaxt unutmayacaqdır”. Həmçinin, Anadoluda Qazi Mustafa Kamal Atatürkün öndərliyi ilə aparılan milli mücadiləyə azərbaycanlılar maddi və mənəvi yardım göstərmişlər.

Məlumdur ki, Azərbaycanda XX əsrin əvvəlləri milli şüurun oyanması, milli hərəkatın meydana gəlməsi və inkişafı ilə səciyyələnirdi. Bu dövrün milli məfkurə sahiblərindən olan Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağayev, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Məmməd Əmin Rəsulzadə və başqaları xalqın milli dirçəlişində və maariflənməsində önəmli rol oynamışlar. Azərbaycanda Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra təqiblərə məruz qalan bir sıra görkəmli şəxsiyyətlər müxtəlif dövrlərdə Türkiyədə yaşamış, öz elmi, ictimai-

siyasi fəaliyyətlərini bu qardaş ölkədə reallaşdırma bilmişlər. Belə şəxsiyyətlərdən biri də Əhməd bəy Ağaoğlu olmuşdur.

Əhməd bəy Ağaoğlu XIX yüzilliyin sonu XX yüzilliyin əvvəllərində Azərbaycanda türkçülük hərəkatı ideoloqlarından biri, görkəmli ictimai-siyasi xadim, hüquqşünas, pedaqoq və publisist olmuşdur. Əhməd Ağaoğlu nəinki Azərbaycanın, eləcə də Türkiyənin elmi-mədəni, ictimai-siyasi həyatında fəal iştirak etmişdir. Bu mənada Hilmi Ziya Ülkən Azərbaycan alimi Əhməd bəy Ağaoğlunu “Türkiyənin siyasi həyatında rol oynamış fikir adamlarından” biri kimi təqdim etmişdir (9, s.176). Lakin çox təəssüf ki, Azərbaycanda 70 illik Sovet dövründə onun yaradıcılığı qismən tədqiq olunsada, onu burjuva ideoloqu, pantürkist və panislamist adlandırmış, onun ictimai-siyasi, ədəbi-publisistik fəaliyyəti layiqincə qiymətləndirilməmişdir. Lakin zaman öz işini gördü. Son dövrlərdə Azərbaycanda da Əhməd Ağaoğlunun yaradıcılığı və ictimai-siyasi fəaliyyəti geniş tədqiq olunmağa başlanmışdır.

Əhməd Ağaoğlu 1869-cu ildə Azərbaycanın Şuşa şəhərində zadəgan ailəsində anadan olmuşdur. İlk və orta təhsilini Şuşada rus məktəbində almış, sonra isə təhsilini Tiflis gimnaziyasında davam etdirmişdir. 1987-ci ildə Tiflisdə təhsilini fərqlənmə diplomu ilə başa vurub Şuşaya qayıdır. Həmin ilin avqustunda Politeknik İnstitutunda oxumaq istəyi ilə Peterburqa gəlir. Peterburqda tanış olduğu qafqazlı gənclər Ə.Ağaoğlunu Qafqazlı Tələbələr Birliyinin yataqxanasına aparırlar. Burada dörd nəfər türkün olduğunu öyrənir. Bu türklərdən biri sonralar Azərbaycanın Paris təmsilçisi olacaq Əlimərdan Topçubaşov, digəri isə Qafqaz Şeyxülislamının oğlu Əli bəy Hüseynzadə idi (5, s.216). Oğlu Səməd Ağaoğlunun yazdığına görə, imtahan zamanı onu yəhudi hesab edən bir müəllimin qərəzli münasibəti nəticəsində imtahandan kəsilir. Bu haqsız münasibətdən qəzəblənən protest ruhlu gənc Əhməd bəy Ağayev ali təhsil almaq üçün az miqdarda vəsaitlə 1888-ilin yanvarında Parisə yola düşür (4, s.102).

Bir müddət fransız dilini öyrənəndən sonra Sarbonna Universitetinin Şərq dilləri fakültəsində dərslərə girir, eyni zamanda hüquq fakültəsində oxuyur. Əhməd Ağaoğlunun dərslərinə ciddiyyətlə yanaşması və fəvqalədə istedadı professorlarının diqqətini cəlb etmişdi. Fransada təhsil illərində fransız inqilabının nəticəsi kimi meydana çıxan düşüncə və liberal Qərb nəzəriyyələri Ə.Ağaoğlunun dünyagörüşünə təsir etmiş və bu nəzəriyyələrin təsiri də onun sonrakı fəaliyyətində özünü göstərmişdir.

Ə.Ağaoğlu Fransada təhsil alarkən universitetlərdə və kitabxanalarda araşdırma və tədqiqatlar aparmaqla Avropa həyatını öyrənməyə çalışır, bu həyatı Şərq həyat tərzi ilə müqayisə edib bəzi nəticələrə gəlirdi.

Parisdə təhsil aldığı illərdə Əhməd Ağaoğlunun dünyagörüşünə ən çox təsir göstərən fars dili və tarixi üzrə professor James Darmesteter, “La Nouvelle Revue” dərgisinin redaktoru Juliette Adam, məşhur filosof və tədqiqatçı Ernest Renan, həmçinin İslam aləminin mütəfəkkirlərindən Cəma-

ləddin Əfqaninin və Gənc Türklərin tanınmış nümayəndələrindən olan Əhməd Pza bəyin ideyaları olmuşdur. Ə.Ağaoğlunun İslamla bağlı düşüncələrinə Çəmaləddin Əfqani önəmli dərəcədə təsir göstərmişdir.

1892-ci ildə o, Londonda toplanan Şərqsünaslar konfransında iştirak edir və burada “Şiə məzhəbinin qaynaqları” adlı tədqiqat əsərini təqdim edir. Ağaoğlunun bu məqaləsi Konfransın qərarı ilə çap olunur (1, s.18). Bu məqaləsində Ağaoğlu şiəliyin İranda necə rəsmi dövlət dini olmasını açıqlamışdı. Qızı Sürəyya Ağaoğlu bu yazısına görə atasına İran şahı tərəfindən firuzə üzük hədiyyə edildiyini bildirir (1, s.18). Sarbonna Universitetində təhsil aldığı dövrdə Əhməd bəy Yaxın Şərq haqqında çap edilmiş iki kitabə rəy yazır, bundan əlavə Tiflisdə çıxan rusdilli “Kafkaz” qəzetinə məqalələr göndərir.

Altı ildən sonra Sarbonna Universitetinin Şərq dilləri və hüquq ixtisasının diplomları ilə vətənə dönərkən dörd ay İstanbulda qalmış və o dövrün Maarif naziri Münif paşa ilə görüşüb fikir mübadiləsi etmişdir (1, s.19).

Qafqaza qayıtdıqdan sonra bir müddət Tiflis gimnaziyasında müəllim işləyir. Bu arada “İslama görə və İslam aləmində qadın” və “İslam və axund” əsərlərini yazır. Bu əsərlərin əsas mövzusu İslamda islahat aparmaq gerçəkliyi onu savadsız mollaların inhisarından qurtarmaq və günün tələblərinə uyğunlaşdırmaq, sünni-şiə ixtilaflarına son qoymaq, qadına layiq olduğu yeri vermək, eləcə də əlifba məsələləridir (2, s.201).

Ə.Ağaoğlu 1894-cü ildə Bakıya köçür. Fransada təhsil alarkən Avropa demokratik ideyalarının və fransız Şərqsünas alimlərinin əsərlərindən təsirlənən Əhməd Ağaoğlu tezliklə Azərbaycan xalqının milli özünüdərkətmə və türkcülük ideyalarının yayılması işinə başlayır. 1896-cı ildə o, yenidən Şuşaya qayıdır və orada realni məktəbdə fransız dilini tədris etməyə başlayır, ilk teatr tamaşası hazırlayır, qiraətxana və xitabxana açır. Onun bu uğurları tezliklə Bakı milyonçusu Zeynalabdin Tağıyevin diqqətini cəlb edir və Əhməd Ağaoğlunu 1897-ci ildə Bakıya dəvət edir. Əhməd Ağaoğlu Bakıya qayıtdıqdan sonra realni məktəbdə fransız dilindən dərs deyir, həmçinin o zaman nəşr olunan “Kaspi” qəzetində Əlimərdan bəy Topçubaşovla birgə əməkdaşlıq edirlər. Ə.Ağaoğlu əsərlərində milli qurtuluşa gedən yolun cəmiyyətin mədəni və təhsilinin inkişafından keçdiyini bildirirdi. 1905-ci ildə Z.Tağıyevin vəsaiti hesabına “Həyat” qəzeti təsis olunur və baş redaktorluq Əhməd bəy Ağayeva (Əli bəy Hüseynzadə ilə birlikdə) tapşırılır. Bununla da onun həyatında yeni mərhələ başlayır, çünki eyni məramlı dostları ilə birlikdə xalqın problemlərinin həlli yolunda çalışmaq üçün təsirli bir vasitə əldə edə bilmişdi.

1906-1907-ci illər şimal türkləri arasında milliyyətçilik, türkcülük hərəkatının ən canlı dövrüdür. 1905-1907-ci illərdəki fəaliyyətlər ilk baxışda Rusiya Müsəlmanları adı altında aparılmışsa da, əslində bu milli hərəkatdır (2, s.178).

Ə. Ağaoğlu 1907-ci ildə Bakı civarında zəngin neft yataqlarına sahib olan türk əhalisini köçürmək planının qarşısını almaq üçün üç dostu ilə birlikdə Peterburqa gedir. Rusların və ermənilərin bu planı qəbul etdirmək məqsədi ilə xeyli cəhd göstərmələrinə baxmayaraq 35 gün davam edən görüşlərin nəticəsində türklərin köçürülməsi məsələsinin gündəlikdən çıxarılmasına nail olmuşdur (2, s.206).

Ə. Ağaoğlu bu dövrdə Azərbaycan türklərinin hüquqlarını müdafiə etmiş, digər tərəfdən də rusların və ermənilərin türklərə qarşı ədavətlərini aradan qaldırmaq ideyasını təbliğ edən məqalələr yazmışdır. Yüsif Akçura Ə. Ağaoğlunun türk, rus, fransız, fars dillərində eyni həvəslə və asanlıqla məqalələr yazmış olduğunu qeyd edir. Xatirələrində yazır ki, əgər Ə. Ağaoğlunun bütün məqalələri bir yerə toplanarsa Bakıdan İstanbula qədər geniş bir yol alınar (2, s.206). Ağaoğlunun yazılı və siyasi fəaliyyəti onu rus hökumətinin nəzərində şübhəli və təhlükəli insanların siyahısına daxil etmişdi. Onun evi tez-tez axtarılır, mətbəəsinə hücumlar edilir və bəzən qəzetin nəşrinin dayandırılmasını tələb edirdilər. Dili toplum üçün önəmli ünsür hesab etmiş, və bu düşüncəsindən heç vaxt ayrılmamışdır. Milli şüur və milli tərbiyə mövzularında isə cəmiyyətdə əxlaq nədir və necə olmalıdır suallarına cavab verməyə çalışmış, cəmiyyətdə əxlaqın önəmini hər fürsətdə dilə gətirmişdir. Bu səbəbə görə Ə. Ağaoğlunu Azərbaycandakı yeniləşmə hərəkatının lideri hesab etmək olar.

XX əsrin əvvəllərində Şimali Azərbaycanda vəziyyət gərginləşir. Çar Rusiyasının xüsusi xidmət orqanlarının və hakim dairələrinin təşviqi ilə ermənilər yerli türklərə (azərbaycanlılara) qarşı terror hadisələri törədirdi, silahsız və günahsız əhaliyə hücumlar təşkil edirdi, insanları yalnız türk və müsəlman olduqlarına görə qırırdılar. 1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası kimi tarixə düşmüş hadisələr başlayır. Belə çətin anda azərbaycan ziyalıları başda Əhməd bəy Ağaoğlu olmaqla birləşdilər və bütün güclərini erməni fitnəkarlığının qarşısını almağa cəmləşdirdilər.

1906-cı ildə Əhməd bəy Ağayevin rəhbərliyi ilə “Difai” (fars zözü olub – mənası müdafiə deməkdir) partiyası yaradılır. Difai partiyasının yaradılması Qafqazdakı pus hakim dairələrinin dəstəyi ilə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri amansız qığınlardan, erməni təcavüzündən və represiyalarından qorunmaqda misilsiz rol oynadı. Partiyanın Bakıdakı mərkəzi Komitəsinə Əhməd bəy Ağaoğlu başçılıq edirdi. Müsəlmanların məskun olduğu qəzaların əksəriyyətində Difainin yerli bölmələri yaradıldı. Şuşadakı “Qarabağ Birlik Məclisi” adlı yerli bölmə Difainin ən güclü qurumu sayılırdı. Partiyanın proqram layihəsi 1906-cı il oktyabrın 13-də Əhməd bəy Ağayevin redaktoru olduğu “İrşad” qəzetində çap edildi. “Difai”nin 1912-ci il 16 mart tarixində Qafqaz canişinliyinin arxivində tapılmış və hal-hazırda Bakıdakı arxivdə mühafizə edilən Bəyannaməsində yazılır: “Mütəşəkkil hərbi qüvvəyə malik, eyni zamanda silah və toplarla təchiz edilmiş Daşnak

partiyası bir tərəfdən silah gücünə bütün erməniləri, digər tərəfdən də Qafqaz hökumətini özünə tabe edib ən ümdə məqsədinə nail olmağa çalışır. Onların əsas məqsədləri Qafqazda yaşayan bütün müsəlmanları qırdıqdan sonra onların torpaqlarını işğal etməkdir. Ermənilər məqsədlərinə nail olduqdan sonra fikirləri Qafqazda erməni xalqı üçün milli, müstəqil bir dövlət yaratmaqdır. Bizim partiyamızın məqsədi Qafqazda yaşayan bütün xalqlar arasında səmimi qardaşlıq və birlik yaratmaqdır”.

Son dərəcə fəallaşmış və Qafqazda gerçək gücə çevrilmiş Difai partiyası hökuməti qorxuya salır. 1908-ci ilin martında Gəncə quberniyasından canişinə göndərilmiş “tamamilə məxfi” qrifli sənəddə göstərilirdi ki, mart ayı ərzində Difainin tamamilə ləğv edilməsi işi başa çatdırılacaq. Eyni zamanda bildirilirdi ki, partiyanın Bakıdakı Mərkəzi Komitəsinin ləğv edilməsi ilə arzu edilən nəticəni əldə etmək mümkün olmayacaq. Təklif edilirdi ki, “difai partiyasının fəaliyyətinə tamamilə son qoymaq üçün bu partiyanın sədri Əhməd bəy Ağayev başda olmaqla Mərkəzi Komitənin bütün tərkibi Zaqafqaziya diyarından sürgün edilsin” (7, s.43).

Tezliklə Əhməd bəy Ağayev və onun dostlarına qarşı təqib və repressiyalar başladı. Dostlarının evində aylarla gizlənmək məcburiyyətində qalmış Əhməd bəy üçün Bakıda çalışmaq imkanı qalmamışdı. O, İstanbula getməyi qərara alır və 1909-cu ilin ortalarında İstanbula gəlir. Əhməd bəy İstanbula gəldikdən sonra öz istedadının və enerjisinin tətbiqi üçün münasib mühit tapır. Vəqf məktəbləri müfəttişi kimi işə başlayan Əhməd bəy az sonra Süleymaniyyə Kitabxanasına müdir təyin edilir. Həm İstanbul Darülfünündə Türk tarixindən və rus dilindən dərslər deməyə başlayır. Hakim İttihad və Tərəqqi Partiyasının ümumi məclisinə üzv təyin edilən Əhməd bəy az sonra Afion Karahisardan millət vəkili seçilir. Millət vəkilliyindən başqa, fəal şəkildə Türkiyənin ideoloji-siyasi həyatına daxil olmuş, Türk Yurdu Cəmiyyətinin və Türk Yurdu Dərgisinin, az sonra Türk Ocaqlarının qurucularından biri olmuşdur. İstanbul qəzetlərinə müntəzəm olaraq onlarca məqalə yazır, “Tərəcümani-həqiqət” qəzetinə baş redaktorluq edən Əhməd bəy türkçülüyn liderlərindən birinə çevrilir. İstanbulda yaşadığı dövrdə Azərbaycanla bağlı çalışmalarını davam etdirmiş və ara-sıra Azərbaycana gələrək Azəri türklərinin problemləri ilə maraqlanmış onları müdafiə etmişdir. 1913-cü ildə bu məqsədlə Şərqi Bəyaziddə toplanan konfransda Ə.Ağaoğlu, Məmməd Əmin Rəsulzadə, və Əlimərdan bəy Topçubaşov Azərbaycanın nümayəndəsi kimi iştirak edirdilər (1,s.156).

Birinci Dünya müharibəsinin başlaması ilə əlaqədar yeni şəraitdə Əhməd bəy daha çox siyasi fəaliyyətlə məşğul olur. Yusif Akçura, Əli bəy Hüseynzadə, Əbdürrəşid İbrahimlə birlikdə İstanbulda “Rusiyada sakin Müsəlman Türk-Tatarların Haqlarını Müdafiə Cəmiyyəti” adlı təşkilat qurub Avropa ölkələrində görüşlər keçirir, konfranslar və yazıları ilə Avropanın diqqətini Rusiyadakı türklərin məzlum vəziyyətinə çəkməyə çalışır, ABŞ

prezidenti Vilsona xüsusi müraciət göndərir. Onu da qeyd etmək istərdik ki, həmin dövrdə istiqlalını elan etmiş, amma fiziki varlığı təhlükə altında olan Azərbaycanı qurtarmaq üçün göndərilmiş Qafqaz İslam Ordusunun komandanı Nuru paşanın siyasi müşaviri kimi Əhməd bəy Ağaoğlu da mühüm rol oynamışdır. Bakının azad olmasından sonra dövlət quruculuğu işində fəal iştirak etmiş, Azərbaycan Parlamentinə üzv seçilmişdir. O, iki qardaş ölkənin – Türkiyə və Azərbaycanın Parlamentlərinə eyni vaxtda üzv olmuş yeganə şəxs olmuşdur.

Osmanlının dünya savaşından məğlub çıxması bütün türk dünyası üçün, o cümlədən Azərbaycan üçün fəlakətlər gətirdi. Azərbaycanın Paris Sülh Konfransına göndərdiyi nümayəndə heyətinə üzv təyin edilən Əhməd bəy Ağaoğlunu İstanbulda həbs edən ingilis komandanlığı onu Osmanlının irəlində gedən insanları ilə birlikdə Maltaya sürgünə göndərdi. Onun zindan həyatı məşəqqətli olur. Ə. Ağaoğlu Malta əsarətində gözündən şikayətlənir. Sol gözündə görmə zəifliyi yaranır. Həbsxana həkimləri kənardan həkim tövsiyə edirlər. Gələn həkim görməyən gözün çıxarılmalı olduğunu, yoxsa sol gözün də kor olacağını söyləyir və əməliyyat üçün 50 ingilis lirəsi istəyir. Bu iş üçün məsləkdaşı, zəngin bir dostundan pulu imkan olduğu zaman ödəmək, ölərsə uşaqlarının dostunun uşaqlarına ödəməsi şərti ilə borc istəyir. Ancaq dostu: “Xeyr, Əhməd bəy, insan əsarətdə nə borc istəyər, nə də borc verər” deyərək borc verməyi rədd edir. Bundan sora Ə. Ağaoğlu məsələni göz həkimi Eşat paşaya danışır. Eşat paşa bu əməliyyatı aparır. Ə. Ağaoğlunun sağ gözü əməliyyatla çıxarılır. Bu hadisə Ə. Ağaoğlunu dərinədən yaralamışdı. Malta əsarətindən bəhs edərək insan ruhunun mayasındakı bütün eybəcərliklərin açıldığını yazır (1, s.96). Səməd Ağaoğlu Ə. Ağaoğlunun Maltadan göndərdiyi məktublarında atasının İstanbulda yalqız və pulsuz qoyduğu ailəsi üçün çırpındığını yazır. Səməd Ağaoğlu anasının atasına yazdığı məktublara həmişə Əhməd can deyə başladığını, bu xitab tərzinin üsyan duyğuları içərisində olan anası üçün böyük təsəlli olduğunu qeyd edir (3, s.122-123). Ömrü boyu yazıb-yaradan Əhməd bəy burada özünün ən qiymətli əsərlərindən biri olan “Üç mədəniyyət” əsərini yazmışdır.

1921-ci ilin mayında Maltadan qayıdandan sonra Əhməd bəy Ağaoğlu Ankaraya gedir. Ankara Hökuməti tərəfindən Mətbuat Ümümmüdiri təyin edilir. Eyni zamanda “Hakimiyyəti Milliyyə” qəzetinin baş redaktoru vəzifəsində işləməyə başlayır. Ə. Ağaoğlu Milli Mücadilənin rəsmi mətbuat orqanı olan “Hakimiyyəti Milliyyə”də işləməklə yanaşı, Ankarada baş verənlər, inqilabın vəzifələri və məqsədləri haqqında da məqalələr yazmışdır.

Ə. Ağaoğlu II (1923-1927) və III dönəm (1927-1932) Qarsdan millət vəkili seçilmişdi (1, s.203). 1931-ci ilə qədər Ankara Universitetinin Hüquq fakültəsində Konstitusiya hüququndan dərs demişdir. Samet Ağaoğlu Ankara Universitetinin hüquq fakültəsində atasının tələbəsi olmuşdur. 1930-cu ildə Mustafa Kamalın göstərişi ilə cumhuriyyət partiyasının qurulmasında, ide-

ologiyasının yaradılmasında və siyasi fəaliyyətində aktiv rol oynamışdır. Yeni Türkiyənin qurulmasında yaxından iştirak edən Əhməd Ağaoğlu doğru bildiyini qələmə alır, qələmə aldığı ideyaların gerçəkləşməsi üçün yorulmadan çalışmışdır. Partiya fəaliyyətini dayandırdıqdan sonra o, siyasi həyatdan ayrılaraq 1933-cü ildən İstanbul Darülfünündə hüquq tarixindən dərslər deməyə başlamışdır. 1933-cü il onun üçün çox uğursuz il olmuşdur. O, çox sevdiyi və daima dərdləşdiyi həyat yoldaşını itirir. Həyat yoldaşı Sitarə xanımın itkisi qədər onu üzən ikinci daha bir itki 1938-ci ilin noyabr ayının 10-da Mustafa Kamal Atatürkün ölümü olur. Samet Ağaoğlu qeyd edir ki, atası bu xəbəri eşidəndə çox üzülür və o tarixdən etibarən ən ümitsiz anlarında belə ağılına gətirmədiyi ölüm haqqında artıq ciddi düşünməyə başlamışdır. Qızı Tezərə yazdığı məktubda Ə. Ağaoğlu Atatürkün ölünü 20 ildən bəri Türkiyəni öz varlığı ilə dolduran bir şəxsiyyətin itkisi kimi dəyərləndirir. Ağaoğlunun fikrincə, ölkədəki hər kəsin gözü, qulağı, qəlbi, beyni Atatürklə doludur. Bu səbəbdən də, onun itkisinə heç cür inanmaq olmur (4, s.62).

Ə. Ağaoğlu ömrünün son illərində “Kültür haftası”, “insan” dərgilərində məqalələr yazmışdır. 1939-cu ildə mayın 19-da həyata gözlərini əbədi yummuşdur.

Əhməd Ağaoğlunun həm ictimai-siyasi fəaliyyəti, həm də elmi-bədii yaradıcılığı səmərəli və məhsuldar olmuş, həyatı boyu mənsub olduğu milləti üçün yorulmadan çalışmış və böyük miras qoyub getmişdir. Həyatının müxtəlif dövrlərində dünyagörüşü və siyasi düşüncəsi üç ana xətti üzərində cəmlənmişdir: İslamçılıq, Qərbçilik və Türkcülük. O, Qərb mədəniyyətindən öyrənmək fikrini ardıcıl olaraq irəli sürmüş, İslama baxışlarında demokratik mövqedən çıxış etmişdir.

Sonda onu demək istəyirik ki, Əhməd bəy Ağaoğlu Türkiyənin ictimai-siyasi və mədəni həyatına müsbət təsir göstərməklə yanaşı, həm də Türkiyə ilə Azərbaycan arasında tarixən mövcud olan əlaqələrin daha da möhkəmləndirilməsi uğrunda fəal mübarizə aparmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Akal Gülsərən. Türk düşüncə və siyasi həyatında Əhməd Ağaoğlu. Bakı: AzAtaM, 2004
2. Akçura Yusif. Türkcülük. Türkcülüğün Tarihi Gelişimi, İstanbul: Türk Kültür Yayını, 1978
3. Ağaoğlu Samet. Babamdan Hatıralar. Ankara: Ağaoğlu Külliyyatı, 1940.
4. Ağaoğlu Samet. Öğretmen Cafur. İstanbul: Varlıq Yayım Evi, 1953.
5. Bayat Ali Haydar. Hüseyinzade Ali Bey. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı. 1998.

6. Bəşirova Könül. Azərbaycan-Türkiyə əməkdaşlığı tarix və geosiyasət müstəvisində. Tarix və onun problemləri, №4, 2009
7. Документы по русской политике в Закавказье. Вып.1, Баку:1920.
8. Hüseynova Fərqanə. Müstəqillik dövründə Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin kulturoloji aspektləri. Bakı: "Nurlan",
9. Zakirqızı Aytək. Türk düşüncəsi və türkçülük tarixi haqqında. Bakı: Elm və təhsil. 2014, s.176

Хормат Ганбарали кызы Джавадова

Роль Ахмед бей Агаоглу в общественно-политических и культурных отношениях между Азербайджаном и Турцией

Резюме

В статье передается общее происхождение, язык, единство религии, схожая культура, традиции, свойственные общественно-политическим и культурным отношениям, присутствующие между Турцией и Азербайджаном с давних времен и о деятельности Ахмед бей Агаоглу, и его активном участии для укрепления этих отношений между Турцией и Азербайджаном.

Ключевые слова: Азербайджан, Турция, Агаоглу, общественно-политические, культурные, отношения, деятельность, тюркизм, демократический, представитель

Hormat Ganbarali Javadova

The role of Ahmed Bey Agaoglu in socio-political and cultural relations between Turkey and Azerbaijan

Summary

The article deals with the common origin, language, unity of religion, a similar culture, traditions inherent in the socio-political and cultural relations that have existed between Turkey and Azerbaijan since ancient times and the activities of Ahmad Bey Agaoglu, and his active participation in strengthening these relations between Turkey And Azerbaijan.

Keywords: Azerbaijan, Turkey, Agaoglu, socio-political, cultural, relations, activities, Turkism, democratic, representative.

SOSİOLOGİYA**UOT 316****GENDER STUDIES AS A NEW TREND OF SCIENCE: FEMINIST
AND ANTI-FEMINIST VIEWS****Kifayat Jabi AGHAYEVA***Associate Professor,
Western Caspian University, Gender Research Centre**kifayat1955@mail.ru*

The article deals with the difference between the disciplines of Women Studies and Gender Studies, the emergence of Gender Studies as a new science, its contemporary trends and gender equality issues from feminist and anti-feminist views. It studies the historical perspectives and contemporary understanding of femininity and masculinity and offers the systematic attention to gender and women's experience in all aspects of life. According to anti-feminist scholars feminism can be seen as a victim of its own success. Anti-feminist scholars claim that women have made plenty of progress because of feminism, but feminism is now irrelevant and even undesirable because it has made millions of women "unhappy, unfeminine, childless, lonely, and bitter".

Key words: *Gender Studies, Women Studies, feminist, anti-feminist*

The United Nations General Assembly (UNGA) adopted resolution 57/254 to put in place a United Nations Decade of Education for Sustainable Development (DESD), spanning from 2005 to 2014. As the vital goals of the project were the same with the Millennium Development Aims so the joint activity was intended. Gender equality is also the main goal of the Millennium Development Aims. Undoubtedly education is in the center of sustainable development. "Gender-equal and sustainable society" should be a society in which no matter in what part of the world one lives, this person should be respected, free of poverty, a woman and man should equally participate in decision making process in the direction of the prosperity and development of the society (4, 3).

It is noted in the "the Universal Declaration on Higher Education in XXI Century: Approaches and Practical Measures" that the final achievement of the

higher education is to build a new society where everybody is free of violence and exploitation. As to education system, aspects related to man and woman equality and as well as gender aspects are to be included into the majority of subjects. In the declaration it is also noted that contribution to the development of Gender Studies should be not only as a field of science but also as a strategically important sphere in the direction of education and society reconstruction.

In the narrow sense, while talking about gender education one means teaching of educational program of gender problematic issues which is taught in different variants at social-humanitarian schools. In a more comprehensive sense gender education enables to give an opportunity to form gender equality and overcome gender stereotypes. In this meaning, its existence in the specific education program is not the main requirement. Carrying out teaching of this subject as a part of the higher education ideology during education process is more important.

For the successful teaching of gender disciplines / courses at universities, it is necessary to pass gender trainings in advance, especially those teachers who will teach gender studies in various fields of science - sociology, psychology, history, linguistics, etc.

In our modern life, if one wishes to get education as a lawyer, manager, philologist, they could find adequate universities without any difficulty. However no one can find the faculty in my country (Azerbaijan) where they could be specialized in Gender Studies. There are no many universities where Gender Studies is taught in a systematic way. Today there is a big need for such staff at university labor market.

The necessity of teaching Gender Studies as a subject came across with the time when fundamental reforms started to be carried out by the government of the Republic of Azerbaijan in the system of education. Formerly Women Studies was taught as a subject but then it was considered as a separatist strategy and was substituted by Gender Studies. Why is there a need for Gender Studies as a science? As a continuation another question appears: Why do we study gender?

- 1). To examine pervasive assumptions about women and men (masculinity and femininity) issues which lie on the heart of society and culture;
- 2). To analyze value of being born equal, versus of dominance related to gender, class, race, region, sexual orientation and ethnic, national or regional origin;
- 3). To develop ways of learning, teaching and living that enable on adequate representation of the interests and aspirations of all people.

Difference between Gender Studies and Women Studies. Feminist activism during the 60s and 70s encouraged the development of Women's Studies. Women Studies was an offshoot of second wave feminism. The "second wave" not only addressed political and social equality, but questioned

traditional assumptions about gender and sexuality. Gender Studies reflects a shift to the third wave and the recognition that disempowerment and gender were more fluid concepts than previously thought. "Third wave" feminists emphasized the intersectional nature of identity. As the scope of the discipline broadened and more people wanted to include a feminist analysis of masculinity, many programs changed their name to Gender Studies.

Women's Studies is a broad term - it can include information from several disciplines - History, Sociology, Anthropology, Psychology - but specific to women. Women's Studies explores who women were, who women are, who they might be, and how society's values, traditions, and institutions affect their lives and human interactions. Women's Studies is also about examining the role of women in society both today and in the past, and recognizing their contributions to human achievement.

Gender Studies can include information from all the disciplines listed above but it focuses mainly on gender. It ought to concentrate on differences between genders but Women's Studies should concentrate only on women's concerns. Women's Studies addresses not only the need for a full understanding of women in society but also for new criteria and methods of assessing the status of women but Gender Studies is an inter-disciplinary field that concentrates on the new scholarships in men's and women's studies.

The movement for women's equality has been one of the most successful social movements of the past century, despite the varying oppressions still suffered by women around the globe. Feminist theories have been shaped by women's changing place in contemporary societies, and these theories have sometimes proved effective in changing both men's and women's consciousness and conditions. The widespread establishment of women's studies programs in colleges and universities has inspired the establishment of women's and men's studies as well.

One of the fundamental differences between Gender Studies and Women's Studies is that Gender Studies starts from and extends the position those human beings categories and definitions are fluid, shifting, malleable, etc. Its core idea is that gender is socially constructed. As Gender Studies explores not only women issues but also men issues, there is broad research about masculinities, fatherhood, men's movement, men's rights, men's activity, men's violence, men's health, masculinity and globalization and other men related issues.

The Emergence of Gender Studies as a Science. The Gender Studies is relatively the new subject to academics. The emergence of the feminist study of gender issues has paralleled the three-wave pattern of feminism's development. So the study of gender emerged as one of the most important trends in the discipline of sociology in the XX century and is continuing today. Contempo-

rary research on gender was motivated by the women's movement for gender equality.

The research and theory associated with studying gender issues propelled the sociology of gender from the margins to become central feature of the discipline. Gender Studies was brought to historiography in the form of women's histories during the 1980s though the fundamental principles of the academic field "Gender Studies". It was laid in the 1970s when women in the academies spheres protested against how intellectual production made women invisible and ignored gender power relations in society. However, in the 1990s, scientists included studies of masculinity as well as femininity in their studies.

Gender Studies integrates feminist theories and practices to challenge socio-economic, philosophical, representational and political hierarchies. It studies the historical perspectives and contemporary understanding of femininity and masculinity. "Gender Studies" offers the systematic attention to gender and to women's experience in all aspects of life. As an interdisciplinary academic program, "Gender Studies" represents one of the major curricular innovations in contemporary education. "Gender Studies" expands the intellectual vision and capacity to resolve problems, through challenges to the traditional disciplines and development of new bodies of knowledge. Recognizing that neglect of women in most of the established disciplines has led to an inadequate and incomplete understanding of human experience. "Gender Studies" courses critically assess the historical and social context of the status, roles, and relations of the genders.

It is explored the experiences, perspectives and representations of women and the ways that their lives have been shaped by structures of gender inequality. Gender Studies scholarship assists to arrive at a better understanding of the relationship of women and men to society at large.

From the social action of the feminist movement in world emerged research consciously done within a feminist context, gender issues embedded in the most familiar facets of life - family, relationships, education, politics, economy, power, military, religion, language, media. Much pioneering feminist scholarship in the 1960s and 1970s was concerned with mapping women's lives and experiences within social and political sciences in order to render them analytically visible.

Naturally, for new teachers there will be serious methodological problems, but the main step is the inclusion of gender studies and research in the structure of higher education.

Main Teaching Principles of Gender Studies. While carrying out the academic program on Gender Studies University teachers should be guided with the following principles:

- a) cooperation (active use of dialogue);
- b) development of personality's potential ('me' conception);

c) unity of practice and theory (inclusion of personal experience into the education);

d) activity (process of creativity).

First, this principle should be cooperation oriented, that is to say during teaching process the active form of dialogue should be preferred to directive teaching, and education should be free of “authority” and monologue. The realization of the cooperation principle enables the students to reject the told ideas, freely express their own thoughts, argue their own opinions and be able to use active listening. This principle establishes mainly the students’ interests toward others’ dialogues and it forms their critical thinking. The teacher gives the students opportunity to express their judgments and comments and encourages them in this direction. Tolerance and intellectual freedom are appraised as a result of cooperation principle.

The second principle is the development of personality's potential (‘me’ conception). During the realization of this principle the development of students’ ‘me’ conception should be mainly focused on their common personal abilities.

The third principle of gender education is the unity of practice and theory. The essence of this principle is inclusion of personal experience into education. Gender education is not only teaching process but also the process of learning experience. New knowledge is achieved by the individual’s experience; the research interest is reflexed in the interest towards the assessment of personality’s value, feelings, and emotions. Using personal experience in the scientific-education practice enables to embrace the context of personal inclination, emotional-based events.

The fourth principle is the principle of activity that is involving the person into the active social life by extending their abilities. So, the education passes into the new stage - process of creativity.

In short, gender education prepares the personality for free, all-round development and realization of requirements existing in the main fields of life activities.

For new teachers the strategy of gender research inclusion into the structure of higher education is very important. The definite aspects and sides of gender-based information should be emphasized in the strategy. There are two main opposite types of the strategy in gender education, which are sometimes conditionally called: “strict strategy” and “mild strategy”.

a) “strict strategy”- “from general to special” (deductive);

b) “mild strategy”- “from special to general” (inductive).

In the first strategy the main purpose of the new teachers in the field of gender education should be directed to the students’ focus on the ideological side of gender research and emphasize the social inequality in accordance with sex during the reconstruction of hierarchical sexual differentiation and stratify-

cation During teaching process, main system formulating problems like “gender theory”, “feminist theory”, “sexual discrimination”, “sexism”, “gender equality and how to attain it” should be openly discussed. These courses are usually titled as “Gender Studies” or “Introduction to Gender Studies”. From general to specific” (deductive) principle is assumed as the main one while commenting teaching materials. It is advisable to start gender discourse by introduction of popular gender theories, specific gender criticism to students. This approach is successfully applied while teaching master degree students.

The integration of the second strategy (“mild”) to the higher education is different from the former. The teacher simply uses other methodical means while presenting materials. During gender education it should be reflexed not as a final version in the evaluation period of gender theories but through the context of more familiar science field (to students) using the logical way of the gender ideas development. For example, in the presentation of “Social Psychology” evaluation of ideas, sexual approach, women studies, gender studies should be reflected. Psychology of a personality and development of psychology of gender science is to be studied as a course, but sexual difference problems, women psychology and later on gender research start. Here “from specific to general” (“inductive”) methodical principle is applied. So students are gradually drawn into the gender discourse to associate the familiar conceptions like “social sex”, “social status” and “sexual differentiation” with unfamiliar conceptions. The implementation of this strategy cannot be achieved immediately; students must be prepared in advance for this subject, having completed training in the relevant courses. This approach is successfully applied in the training of undergraduate students.

The inclusion of the surveys conducted by students on the existing actual gender problems and analysis of survey results also can be considered as an adequate means in teaching process of the gender education. Social-psychological trainings devoted to gender problems can also be easily included into gender education.

Inclusion gender problems, adequate strategies and tactics into the integration of higher education system helps to determine teachers’ personal qualities and special development as social reflex. The principal element is teachers’ motivation capability in the auditorium during the discussion of the gender related questions and their assessment of students’ intellectual levels. It is one of the main ways of getting successes.

The supporter of this movement tries to prepare “epistemology of practice”. The topic is about specific reflection i.e. to have ability to understand the fulfilled activity. An effort to understand the situation from a realization point of view brings to a spot of deeper changes, which in its turn bring to changes in situation and perception of activities.

Feminist and Anti-feminist Attitudes toward Gender. *“The more I have spoken about feminism, the more I have realized that fighting for women’s rights has too often become synonymous with man-hating”* (UN Women Goodwill Ambassador, Emma Watson).

What types of arguments women use to oppose feminism? If feminism is depicted as beneficial to both men and women and as a major element in achieving equality, audiences may be more apt to support this movement. If feminists are considered of man-hating, self-righteous women, it is unlikely that people will even want to consider themselves feminists.

Feminism became a movement in attempt to fight for women’s rights, but its ideologies changed throughout its different waves. Depending on the period, culture and country, feminism around the world has different causes, goals and reasons for existence. Originally, the term feminism was created in the late 1800’s and appeared first in France and the Netherlands. It then moved to the United States in about 1910. Women’s studies and scholar, Marlene Gates described feminism as a movement divided in three waves throughout history, which all dealt with different aspects of feminist issues (5, 13).

Feminist scholars developed multiple critiques of the history of gender studies and, from the 1980s onwards, gender theory was increasingly applied not only to the analysis of some phenomena but also to the disciplinary paradigms that sought to understand them. Feminist and gender theory began to be articulated in terms of offering the possibility of a paradigm shift, one that would generate conceptual change and renewal within the discipline and provide a necessary corrective to its androcentric foundations. Feminist interventions have thus insisted on the implementation of a series of critical adjustments to traditional concepts and theories in the study of gender studies methodological paradigms.

The feminist paradigm of Gender Studies acknowledges the importance of both nature and learning in the acquisition of gender. Scientists, including Gender Studies conduct their research within the framework of a particular paradigm. Paradigm is a fundamental image of the subject matter within a science. This implies that research carried out within a specific framework is, to some degree, predetermined. Paradigm is a school of thought that guides the scientist in choosing the problems to be studied, in selecting the methods for studying them, and in explaining what is found (2, 158). Feminist paradigm acknowledges the importance of both nature (biological factors) and learning (social, environmental factors) in the acquisition of gender. Paradigm serves to define what should be studied, what questions should be asked, and what rules should be followed in interpreting the answer obtained.

One way to interpret Beauvoir's claim that one is not born but rather becomes a woman is to take it as a claim about gender socialization: females become women through a process whereby they acquire feminine traits and

learn feminine behavior. Masculinity and femininity are thought to be products of nurture or how individuals are brought up (7, 98).

Feminists do not exclude male experiences and perspectives from their research, but they do insist on the inclusion of female experience and perspectives (6, 8).

Feminists paradigm is applicable for both sexes. Certainly, feminists' primary concern has been to study the position of women in society, largely because, as we have already noted, women and women's experiences have long been devalued or ignored in scientific research. Nevertheless, they have not left the social construction of masculinity unanalyzed. In studying men's lives, in fact, feminist researchers have found that, although virtually all men benefit from institutionalized patriarchal privilege, not all men actually have power in our society. Therefore, the current and most commonly used definition of feminism is this: advocacy of women's rights on the grounds of political, social and economic equality to men. True feminism is simply to stand up for equality, shortly, *"a feminist is a person who recognizes the equality and full humanity of women and men."*

Anti-feminist circles have rallied increasingly against an equity-based gender policy in recent years. Anti-feminism is not characterised by dealing with the content of feminism, but rather more through affective defence against it. Antifeminism is generally defined as opposition to some or all forms of feminism. Feminism supports the idea that women can and should be able to fill all roles that men might do. Anti-feminism confront with this idea and claims that there are specific roles for each gender to fill, that there are differences because of their sexes.

Anti-feminist circles have primarily been supported by two ideological concepts. The first constitutes an across-the-board anti-feminism. It represents a highly simplified and uniform image of feminism and puts it on a level with misandry or hatred of men. In contrast, the concerns of feminism, its various currents as well as the predominantly positive or open attitude towards cooperation with men, are barely known. On this basis, there is hardly any discussion with regard to content or criticism. The second concept involves the advocating of men's rights. Anti-feminist circles currently rely primarily on gender equity here since they regard men primarily as victims of 'femocracy', i.e. of a feminist authority or matriarchy (3, 1).

Anti-feminist scholars claim that women have made plenty of progress because of feminism, but that feminism is now irrelevant and even undesirable because it has made millions of women "unhappy, unfeminine, childless, lonely, and bitter".

According to anti-feminist attitude feminism can be seen as a victim of its own success. They argue that many young women today take for granted the

hard-fought-for gains of the women's movement. The term feminist itself is rife with negative associations of angry, strident women, who hate men.

Gender, Development and Social Changes. Today's world encounters new and incredible issues about gender. Actually, a whole new field of gender politics is emerging, with unexpected questions about human rights, environmental crises, economic equality, gap generations, violence and prosperity. If gender equality is considered an important principle for fair society there is a great need of well-founded knowledge for better understanding of gender issues. Realizing this knowledge and understanding there might be a joint activity around the world.

Taking into consideration of the most important and innovative gender perspectives on development knowledge, policy and social change it is necessary to analyze gender and development again and again. There is a considerable need an innovative approach to Gender Studies as an improving science because globalization has overpowering relations for gender issues. We are witnessing new-created gender orders, new trends of migrations, transnational associations and global markets, wars and changed state structures. New identities and movements are engendered and knowledge about them is renewed every day.

Attitudes toward sciences are continually improving, changing as a process of transformation and change, specifically to new sciences as gender issues. Victoria Robinson and Diane Richardson writes: "Contemporary sociological perspectives invite us to understand sexuality as fluid and changeable, but this understanding sexualities as socially constructed has not diminished the importance of sexuality, for some people at least, as a firmly embodied aspect of identity – that is, a characteristic deeply and thoroughly attached to one's sense of self. For some, the idea that we may be 'born this way' in relation to gender identity and sexual orientation remains compelling, and has at times offered a useful political challenge to conservative conceptions of "perversion" – or the categorization of certain desires and practices as unnatural and reprobate (8, 157). The authors state that feminist studies maintains a commitment to developing knowledge from experience, it's historically skeptical attitude towards the 'science' of gender and its disciplinary effects remains robust.

In exploring the introduction of new technologies into the workplace and the home, the development of reproductive technologies, the effect of science and technology on food production and processing, and the eco-feminist movement (by the way, women convey greater assessed scientific knowledge of climate change than do men), it is seen many ways that science and technology touch women's lives.

Studying women's concerns in global and local settings through the lens of science and technology brings a rich and sometimes unique perspective. For example, women's work within the family and in the public sphere has been

affected by the introduction of diverse technologies, ranging from millstones for grinding maize to computers for processing data (1, 81). It is noticed in this citation more about the social construction of gender by studying how technologies were welcomed or resisted but also about the specifics of women's work inside and outside the home.

There has never been one common idea or ideal of what constitutes “the” feminist movement. Today as always there is little unity or agreement on what feminism is. For every kind of feminism there are critics and supporters. In the end, however, whether they are older or members of the so-called “post-feminist” generation, women still want gender equality, opportunity and justice.

Reference:

English

1. “*Encompassing Gender: Integrating International Studies and Women's Studies*”, edited by Mary M. Lay, Janice J. Monk, Deborah Silverton Rosenfelt, The Feminist Press at the City University of New York, New York, 1997, p. 81
2. George Ritzer, “*A Multiple Paradigm Science*”, The American Sociologist, American Sociological Association, Vol. 10, No. 3 Aug., 1975, 156-167
3. Hinrich Rosenbrock, “*The anti-feminist men's rights movement – lines of thought, networks and online rallying*”, Heinrich Boll Stiftung, Gunda Werner Institut, 2012, p.1
4. “*International Implementation Scheme*”, United Nations Decade of Education for Sustainable Development (2005-2014), UNESCO, Education Sector, Place de Fontenoy, France, 2005, p. 31
5. LeGates, M. (2001). “*In Their Time: A History of Feminism in Western Society*”, UK: Routledge, Taylor & Francis. Freedman, E. (2002). No turning back: The history of feminism and the future of women. New York: Ballantine Books. Teitel, E. (2014). Feminism is Not Whatever You Want it To Be. Maclean's, 127 (32), 13
6. Renzetti, Claire M. “*Women, Men, and Society*”, 3rd ed. Boston: Allyn and Bacon, 1995, 610p
7. Sally Haslanger, “*Ontology and Social Construction*”, *Philosophical Topics*, Vol., 23, no, 2, University of Michigan, 1995, 23: 95–125
8. Victoria Robinson and Diane Richardson, “*Introducing Gender and Women's Studies*”, Palgrave, London, 2015, p 157
9. “*Higher Education in the Twenty-first Century Vision and Action*”, World Conference on Higher Education, UNESCO Paris, 5-9 October 1998

Kifayət Cəbi qızı Ağayeva**Gender araşdırmaları elmin yeni istiqaməti kimi: feminist və anti-feminist baxışlar****Xülasə**

Məqalədə qadın araşdırmaları və yeni fənn olan Gender araşdırmaları arasındakı fərqdən bəhs edilir. Gender araşdırmalarının müasir istiqamətləri və gender bərabərliyi məsələləri həm feminist, həm də anti-feminist perspektivdən araşdırılır. Bu fənn femininlik və maskulinliyi həm tarixi, həm də müasir aspektdən tədqiq edir, həyatın bütün sferalarında gender və qadın təcrübələrinə önəm verir. Anti-feminist tədqiqatçılara görə feminizm elə öz uğurlarının qurbanı oldu. Anti-feminist tədqiqatçılar iddia edir ki, qadınlar feminizmin sayəsində çoxlu uğurlar qazansalar da, feminizm bu günlə ayaqlaşmış və milyonlarla qadının bədbəxtliyinə səbəb olmuşdur, çünki onlar “uğursuz, femininlikdən uzaq, uşaqsız, tənha və acınacaqlı” həyata məhkumdurlar.

Açar sözlər: Gender araşdırmaları, Qadın araşdırmaları, feminist, anti-feminist

Кифаят Джаби кызы Агаева**Гендерные исследования как новое направление науки: феминистические и анти-феминистические взгляды****Резюме**

В статье рассматривается различие между дисциплинами «Женские исследования» и «Гендерные исследования», появлением гендерных исследований как новой науки, ее нынешних тенденций и вопросов гендерного равенства с феминистических и анти-феминистических позиций. Он изучает исторические перспективы и современное понимание женственности и мужественности и предлагает систематическое внимание к гендерному и женскому опыту во всех аспектах жизни. По мнению анти-феминистических ученых, феминизм можно рассматривать как жертву своего собственного успеха. Анти-феминистические ученые утверждают, что женщины добились значительного прогресса из-за феминизма, но феминизм теперь неактуален и даже нежелателен, поскольку он сделал миллионы женщин «несчастливыми, неженственными, бездетными, одинокими и горькими».

Ключевые слова: гендерные исследования, женские исследования, феминистка, анти-феминист

SİYASİ ELMLƏR

UOT 32

LOBBIES IN THE US: INFLUENCE OF ARMENIAN LOBBY ON THE US FOREIGN POLICY

Bayram Kadir ALIYEV

PhD Candidate at Social Sciences Institute of Istanbul University, Faculty Member at Political Science and International Relations Department of Western Caspian University

bayram_aliyev@yahoo.com

The number of actors behind decision-making process increases in the pluralist political environment. In this article, a particular type of interest groups, ethnic lobbies and their influence on policy process are analyzed. Armenian lobby in the US and its influence on American Foreign Policy towards South Caucasus and Turkey are selected as case study and analyzed from political pluralism perspective.

Keywords: *Ethnic lobbies, interest groups, Armenian lobby, the US Foreign Policy*

1. Introduction

The role of interest groups (also known as factions, organized interests, pressure groups, and special interests)² at political decision-making process and their influence on governmental policies increase sharply in Democracy Promotion Era. In political science, studying on interest groups also became important in parallel of increasing its role. Namely, by 1940s and 1950s the nature of political science changed and researches on interest groups gained importance, while earlier political scientists did not take much attention on interest groups.³

---

² Cigler J., Allan & Loomis, Burdett A., "The changing nature of Interest Group Politics", in Ed. by Cigler J., Allan & Loomis, Burdett A. "Interest Group Politics", CQ Press, 2012, p. 2

³ Ainsworth, Scott H., "Analyzing interest groups: Group influence on People and Policies",

W.W. Norton & Company, New York, 2002, p. 5

Interest groups are inseparable parts of Democratic Governments. We see that influence of interest groups to governance and policy-making process is in agenda at democratic regions such as the US and European Union. Interest groups show differences, there are plenty kinds of interest groups in the world. Naturally, every groups- it can be ethnic groups, minorities, religious groups, trade organizations, and etc.- have social interests. Emerging of interest groups in particular country on the context of influencing policies, basically, is the product of this social interest. In this paper, I try to analyze Armenian lobby, which is one of the most powerful ethnic lobbies in the USA, and its influence on American foreign policy towards South Caucasus and Turkey. Selecting Armenian Lobby and its activities in the US is important, because as we will see in the next part of my paper, the US is one of the most influenced country by lobbies and Armenian Lobby is one of the most influential lobbies in the US. I discuss direct impact of Armenian Lobby to American Foreign Policy towards South Caucasus and Turkey, in which both of them are extraordinarily crucial for Armenia and Armenian People.

For this purpose, firstly, I examine characteristics of ethnic lobbies, then looking Armenia and South Caucasus region (because without knowing these relations we cannot understand activities and goals of Armenian Lobby) and lastly, Armenian lobby in the U.S., its activities and its role on American foreign policy towards South Caucasus and Turkey.

1.1. Ethnic Lobbies and their Features

Definition of Lobbies generally is given like that: “Lobbying is generally defined as the process of seeking to influence a government and its institutions to execute policies that serve interests of a group of individuals.”⁴ David Truman defined Interest groups as: “An interest group is a group that is based on one or more shared attitudes and makes certain claims upon other groups or organizations in the society.”⁵ Activities of interest groups embrace broad fields of life, since the kind of activity depends on nature of interest groups and their goals. My aim is not that to do research on classifying interest groups and their activities. This kind of issues are examined and described broadly Ainsworth’s well-known “Analyzing Interest Groups: Group Influence on People and Policies” work.⁶ However, I would like give some information about emerging

---

⁴ The influence of ethnic lobbying on the US foreign policy, Available online: <http://www.turkishweekly.net/op-ed/2997/the-influence-of-ethnic-lobbying-on-us-foreign-policy.html>

⁵ Hrebemar, Ronald J., “Interest Group Politics in America”, M. E. Sharpe Inc., 1997, p. 8

⁶ Ainsworth, Scott H., “Analyzing interest groups: Group influence on People and Policies“, W.W. Norton & Company, New York, 2002, p. 5

of interest groups. Emergence of difference groups that have influence on policy-making are related with emergence of Pluralism. Pluralist theory possesses central point to describe and to analyze emergence of interest groups and their behaviors. Therefore, Pluralism theory expresses plurality of interests in societies rather than each and every of them have same goals. It is known that, as I mentioned above, pluralism is only applicable at liberal democratic systems, since its criteria appropriate to this kind of political environment. In conclusion, lobbying and activities of pressure groups, lobbies as well as international advocacy networks are possible and valuable at societies which possess pluralistic thoughts. So that, political system of host country is very important for the Lobbying organizations, since it determines the extent to which diasporas might influence the homeland politics in addition to the hostland ones.⁷

Success of ethnic lobbies mostly depends on historical background of the ethnic identity of lobbyist organization and lobbied country. For instance, Armenian, Kurdish and Jewish lobby are most influential lobbies in the USA. These lobbies are very influential at other countries also. Influence of ethnic lobbies are depends on political history of respective ethnic identities. Namely, it is known that how Jewish suffered from Nazi Government among World War I and II period. On the other hand, although it is another discussion object, but Armenians also suffered at 1915s migration from Ottoman Empire, whether it was genocide or not, but Armenian ethnic identity has been built on these issues. Kurds are also encountered danger of loss of their identity because of the public perception of violation of their rights in Iran and Turkey. So, we see that any danger of assimilation and removing threat from international arena as a nation, as an ethnic identity mobilize respective ethnic identity or any group.

As it is classified, lobbying is concerned both domestic and international issues which is directly depend on from type of lobbying. For instance, a union of homosexuals naturally interested in domestic politics rather than foreign policies of countries, since they attempt to get their rights in the specific country. It seems like, on this context, the nature of ethnic lobbies appropriate to international issues rather than domestic policies. So that, ethnic lobbies emerge as a union of migrated people to any country and their activities are related with foreign policies of their migrated country to make beneficial it for their root country according to the interests of their original country and usually they try to support interests of their original country as well. From this point of view, it can be said that ethnic lobbies, basically, try to develop relations between their host and original country. Other issues are derived from this basic principle. The other example to ethnic lobbying is that activities of countries at

---

⁷ Baser, B., Swain, A., "Diaspora Design Versus Homeland Realities: Case Study of Armenian Diaspora", *Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 3, Nr. 1, Winter 2009, p. 51

international arena with benefits from lobby organizations at those countries. On this context, activities of ethnic lobbies are subject matter of International Relations. In current international politics role of the diaspora and ethnic lobbies increasing steadily with increasing of liberalization at international sphere, it can be said that lobbies are one of the key actors in international relations.

Lobbying activities are analyzed under two categories which describes form of lobby activities. Furthermore, a lobby organization can use both of them at the same time. These two categories are:

- Direct Lobbying
- Indirect Lobbying (Also known as Grassroots lobbying)⁸

Direct lobbying is a lobby activity which tries to influence policies and legislation process directly. For this purpose, lobbyist organization meets responsible officials directly and tries to convince him/her in favor of their goals. Direct Lobbying Strategy is used by the vast majority of interest groups. It is less subject to misinterpretation, simple and less dangerous than Indirect Lobbying strategy.⁹

Indirect Lobbying uses propaganda, media, and other tools in order to change decisions of legislative bodies by changing public opinion. Indirect lobbying tactics are coalitions, boycotts, referendums, demonstrations, media lobbying and etc. which became important side of electronic lobbying.¹⁰ It is considered that Grassroots lobbying (Indirect Lobbying) is more influential lobbying form than direct lobbying.¹¹ Direct and indirect lobbying cover many lobbying techniques such as face-to-face meeting, public relations campaign, using mass media, publishing and distributing brochures, reports, manifestos and other techniques.

2. Armenian Lobby and its influence on Foreign Policy of the USA

In this section of my paper, I try to discuss goals of Armenian Lobby and its role on American Foreign Policy. It is beneficial to know that what is going on at the South Caucasus region and to know key points of Armenian Foreign Policy to reach true results of research question in front of us. And it should be considered that, common issues in the region which is also shaped the US foreign policy toward it are Nagorno-Karabakh problem, Armenian Genocide issue, currently energy issues both from Central Asian countries and from Azer-

---

⁸ Direct and Grassroots Lobbying Definitions, Available Online: <http://www.irs.gov/Charities-&-Non-Profits/Direct--and--Grass-Roots--Lobbying-Defined>

⁹ Hrebenar, Ronald J., "Interest Group Politics in America", M. E. Sharpe Inc., 1997, p. 79

¹⁰ Ibid, p. 118

¹¹ Ibid, p. 157

baijan. All conflicts in the region and all developed strategies by both domestic and international political actors are depends on above-mentioned issues.

2.1. South Caucasus Politics and Armenian Foreign Policy

End of Cold War and collapse of Soviet Union created new political environment in the South Caucasus and these countries (Azerbaijan, Armenia and Georgia) declared their independency like other post-Soviet countries. There were serious ethnic conflicts at the region eve of independency in which they have been continuing even today. Armenia occupied 20 % of Azerbaijani territories and Nagorno-Karabakh which is an unrecognized region which has been taken under the control by Armenians during Nagorno-Karabakh war with Azerbaijan among 1991-1993. We see that formation and shaping of Armenian foreign policy and its interests have been constructed on these issues. Analyzing Armenian Foreign Policy, firstly we should look it at three different context:

- Firstly, Armenian geopolitics should be examined with framework of its own dynamics and its place at current international system

- Secondly, there are international actors that interested in geopolitical advantages of the country. One of such important international actors is Armenian Lobby which is trying to divert system.

- Thirdly, the most important problem of Armenia in regional basis is Nagorno-Karabakh problem which it has experienced serious problems with neighbor countries for this problem.¹²

In light of these three arguments, we can classify Armenian Foreign Policy orientations like that:

- Recognition of Armenian and Nagorno-Karabakh Republic. Armenia tries to gain recognition of Nagorno-Karabakh Republic which was under the control of Azerbaijan till 1991 with majority of Armenians

- Recognition of “Armenian Genocide” which is claimed happened at 1915 in Ottoman Empire. Armenia executes it to make pressure on Turkey and tries to legalize its territorial claims against Turkey.

- Attempting to weaken position of Turkey and Azerbaijan.¹³

So that, Armenian foreign policy interests are shaped on above-mentioned interests. In next parts of this paper, we will see that Armenian Republic executes its foreign policy interests with the help of Armenian

---

¹² Bueyuekakinci, E., “Ermenistan Dis Politikasından Uluslararası Sistem Degiskenlerine Bakis” (A view of International System Dimensions from Armenian Foreign Policy), ed. Yesilot, O., “Degisen Duenyada Kafkasya” (Caucasus in Changing World), Kitabevi Publications, Istanbul, 2005, p. 125

¹³ Ibid

Lobbies at the World. Our main research question is related how Armenian Lobby successful is, in which we will try to clarify this question.

2.2. The US Foreign Policy towards South Caucasus countries and Turkey

The end of Cold War caused hot debates on foreign policy line of the USA both academic and political environments. One of the most important dimensions of these debates is ethnic groups influence on American Foreign Policy. Basically, some scholars saw increasing of ethnic lobbies influence as a threat for the American National interests, while others thought that activism of ethnic lobbies at American foreign policy is positive thing, so it is indicator of how different ethnic groups are integrated to the American social and political life.¹⁴ Artur M. Schlesinger, Samuel Huntington, Tony Smith and others supported first argument, while Yossi Shain and others thought that ethnic lobbies influence is not negative case for America. Huntington's ideas on the issue is quite valuable. He compares American foreign policy during Cold War and post-Cold War period and argues that American society united during Cold War period and struggled against communism, so at that time there was no problem at foreign policy development, but after the ending of Cold War emergence of different ethnic lobby groups and their efforts to influence foreign policy of the country is a threat for the America because of it is warning of dissolution of American foreign policy. Huntington sees such kind of foreign policy as a threat for national security of America.¹⁵ As I tackled above, these debates were expression of realistic and pluralistic thoughts. Realists such as Huntington always support priority of national interests and state-oriented policies, while pluralists think that society should attend policy process and plurality should be dominated both in domestic and foreign policies. We see that realpolitik changed its dominant place at American foreign policy at post-cold war period. In this work, we study Armenian lobby's influence on American foreign policy which is activities of these organizations are executed by ethnic Armenians.

Importance of Armenia in South Caucasus policies of the USA and humanitarian aids to the country is not appropriate to the geopolitical position of Armenia and functionality of the US Foreign Policy. Armenian Lobby in the US has extraordinarily important role on the US policies toward not only Armenia, but also whole region countries, especially Azerbaijan and Turkey. If

---

¹⁴ Gregg, Heather S., "The success of Armenian Ethnic Lobbies in the US", Available Online: <http://intersci.ss.uci.edu/wiki/eBooks/Articles/Success%20of%20Armenian%20Lobbies%20Gr egg.pdf>

¹⁵Ibid

we have a look at South Caucasus entirely, its energy resources and importance on security, we see that the US's attention to Armenia is not suitable to American interests. Therefore, Armenia has been the most confidential ally of Russia among South Caucasus countries and Russia possesses military base in the country. On the context of American interests, stability of Azerbaijan and Georgia has vital importance, however Armenia has played a crucial role making instable these countries. Especially, Armenian uncompromising policies on Nagorno-Karabakh conflict and being occupied of Azerbaijani territories- which the UN recognize Armenia as a conquering country and make resolutions on it¹⁶- and damage energy projects which are supported by the US. Energy pipeline projects such as Baku- Tbilisi- Ceyhan (BTC) and Baku-Tbilisi- Erzurum (BTE) had not been applied for many years since there was no regional stability for many years, in which Armenia's position directly influenced it. Most recent example to Armenia's anti-western policies is Armenia's desire to be a part of Custom Union which was founded by Russia and this union claims to be an alternative to European Union.¹⁷ In addition, as Azerbaijan do not get enough support from the US, it makes barrier its relations with the US and balanced place of the US with Russia in its foreign policy. Furthermore, we can give many examples to the importance of Azerbaijan for the US. For instance, after Uzbekistan demanded the US to leave its military base at the end of 2005, Azerbaijan's importance as a regional ally increased. In April 2005, an agreement had been reached regarding the stationing of US troops in Azerbaijan.¹⁸ From this perspective, the US, logically should not support Armenia, but should make pressure on Armenia, since it is suitable for American interests.

The US has two strategic aims in its policies on Armenia:

- Solution of Nagorno-Karabakh conflict or at least provide continuity of ceasefire
- Integration of Armenia to Western System

Regarding solution of Nagorno-Karabakh problem, we see that the US cannot prevent its effectiveness and so that solution conditions depend on Russia at current stage of conflict. As it was mentioned above, Russia has strong influence on Armenia, although the efforts of the US intended to Westernize Armenia. On the other hand, Azerbaijani side do not accept the US as non-partisan state attempts to participate peaceful solution of Nagorno-Karabakh conflict. There are many factors to cause it. The most important one

---

¹⁶ Available Online: <http://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/13508.htm>,
<http://www.un.org/News/Press/docs/2008/ga10693.doc.htm>

¹⁷ Available Online: <http://www.eurasianet.org/node/68285>

¹⁸M. Haas, A. Tibold, V. Cillessen, "Geo-strategy in the South Caucasus", Clingendael Institute publications, November 2006, p.29

is execution of “FREEDOM Support Act” which was made 24th of 1992, to assist all post-Soviet countries with exception of Azerbaijan. The section 907 was added to this act which prohibits American government to any direct assist to Azerbaijan.¹⁹ Putting section 907 to the “Freedom support Act” was related with Armenian Lobby in the US, which will be spoken next part of the paper.

Regarding integration of Armenia to the West, it is also unsuccessful because of domestic dynamics of Armenia have different directions. Many parties in the country are supporting making close ties with Russia instead of Western countries include the USA. Although, Armenian Lobby in the USA is supporting the idea that Armenia should integrate west, but they continue to support those Russian-oriented political actors in Armenia. It creates paradox about main goals of Armenian Lobby.

The policies of the US toward Azerbaijan are very complex and paradoxical. Generally, American foreign policy towards Azerbaijan and Turkey has been defined according to their relations with Armenia since the end of Cold War. First years of independency of Azerbaijan was not good on the context of relations with the USA. With the impact of Armenian lobby, the US government banned foreign aid to Azerbaijan. However, the relations began improving after Bush administration remove Section 907 in January 2002 which banned direct government aid to Azerbaijan. Furthermore, Azerbaijan became also an important US ally in “war against terrorism” after terrorism act in the US September 2002. Azerbaijan has shown its maximum support to the US against its war on terrorism. When energy projects began to be applied, the influence of Armenian lobby began to decrease in parallel of it.

During Cold War period, Turkey had been one of the most important countries for the USA, as it was located in neighborhood of the Soviet Union and Turkey was accepted strategic ally of the USA at that time. Turkey’s that role did not change in course of a time, when Cold War period ended, privileges of countries politically slithered to energy issues. On this context, Turkey’s strategic importance for not only the USA, but also all Western countries increased, it became transit country of energy. Furthermore, Turkey played important role at Middle East policies of the USA. So that, it is obvious that Turkey’s importance for the USA is incomparably more than importance of Armenia.

2.3. Armenian Lobby in the US

In this part of my paper, I would like give short information about more influential Armenian lobby organization in the US, their activities, mission and

---

¹⁹M. Haas, A. Tibold, V. Cillessen, “Geo-strategy in the South Caucasus”, Clingendael Institute publications, November 2006, p.29

etc. Main Armenian lobbying groups are Armenian National Committee of America (ANCA) and Armenian Assembly of America (AAA). Each of these lobbies are using direct and indirect lobbying techniques effectively. They use all of above-mentioned techniques together, for example, when they need, they make coalitions with other lobbies such as Greek lobby and Roman Lobby against Turkey, they are being very active at elections, they have their own media organizations, they meet state officials of the USA face-to-face and etc.

2.3.1. Armenian National Committee of America (ANCA)

Armenian National Committee of America (ANCA) is the biggest and strongest Armenian lobbying organization at the USA and it has variety of functions at the country. It uses grassroots lobbying methods, so it works on issues regarding Armenian American community. Regarding main targets of this organization, it is written official website of the ANCA that:

- To foster public awareness in support of a free, united and independent Armenia;

- To influence and guide U.S. policy on matters of interest to the Armenian American community;

- To represent the collective Armenian American viewpoint on matters of public policy, while serving as liaison between the community and their elected officials.²⁰

As our main subject is influence of Armenian Lobby on American Foreign Policy, I will not analyze broadly ANCA's role on elections at federal, state or local level, although it is participating very actively at this process. ANCA tries to educate both Armenian American voters about position of candidates regularly, and also candidates about issues that they put on as a target in front of them. Regarding its influence on issues regarding Armenia, it is written that:

"Initiating legislation on issues of concern to the Armenian American community, such as strengthening Armenia as a secure, prosperous and democratic state; supporting Nagorno Karabagh's right to self-determination and independence within secure borders; increasing U.S. aid levels to Armenia to promote economic and democratic development; securing direct U.S. aid to Nagorno Karabagh; ensuring the appropriate commemoration of the Armenian Genocide; and encouraging Turkey and Azerbaijan to lift their blockades and adhere to international standards for human rights and humanitarian practices."²¹

---

²⁰ Official Website of the Armenian National Committee in the US, Available Online: <http://www.anca.org/ancaprofile.php>

²¹ Ibid

If we compare Armenian foreign policy and the goals of ANCA, we see that on these issues they have same attitudes. Although they did not gain to be recognized Nagorno-Karabakh and to be recognized “Armenian Genocide” in the USA officially, however it is witnessed that they acquired success to achieve to be recognized in many states of the USA. If only section 907 against Azerbaijan which was prepared with direct influence of Armenian Lobby is taken into account, it is just enough to see how they successful. Furthermore, in the official website of the ANCA, it is plenty of information about “Armenian Genocide” and a lot of documents about what they are using to reach their goals. In addition, they are many links to other organizations which is known as an indicator of strength,

2.3.2. Armenian Assembly of America (AAA)

Armenian Assembly of America goals to educate American Armenians about their cultural heritage and their ethnic identity, to prevent important Armenian cultural materials and buildings, to educate American Society about Armenian culture, to share information about historical, educative, religious and cultural life of Armenia and to provide Armenian ethnic group contribution at democracy life of America. Furthermore, it aims to attempt increasing aids of the USA to Armenia, to encourage Congress visits to Armenia, to create projects with purpose to strengthen democratic and social institutions.²² Activities of AAA are academic works, governmental issues, public relations, migrant issues and etc. In addition, the Armenian Assembly aims to strengthen U.S./Armenia and U.S./“Nagorno Karabakh” relations, tries to contribute Armenia's and “Karabakh's” (unrecognized state) democratic development and economic prosperity and seeks universal affirmation of the “Armenian Genocide”.²³

2.4. The Influence of Armenian Lobby on relations of the US with South Caucasus countries and Turkey

We see that all Armenian lobby organizations in the USA take into agenda problems regarding Azerbaijan and Turkey. As we saw, main problematic issues with Azerbaijan are Nagorno-Karabakh conflict and foreign aid of the US. On Turkish context, main problem is recognizing of “Armenian Genocide”. We saw that one of main goals of Armenian Diaspora is recognizing of Nagorno-Karabakh de-facto state. Although it is not recognized

---

²²Kantarci, Shenol, “ABD ve Kanada’da Ermeni Diasporasi: Kuruluslar ve Faaliyetleri“ (Armenian Diaspora in the USA and Canada: organizations and their activities), Ermeni Arastirmalari Dergisi (Journal of Armenian Studies), Nr. 3, 2001, p. 100

²³Available Online: http://www.armeniapedia.org/wiki/Armenian_Assembly_of_America

by the US officially, some states in the US have already recognized this republic such as Rhode Island, Maine, Louisiana and Massachusetts. Furthermore, some states are the eve of recognizing with the impact of Armenian Lobby, for instance, a resolution calling for the recognition of Nagorno-Karabakh was brought in the parliament of California (the USA) on January 6. Assemblyman Mike Gatto supported people of Armenian ethnic group in the US around California and he called the world in for the United States to recognize the Nagorno-Karabakh Republic as a sovereign state.²⁴

These kind of issues make tension between Azerbaijan and the USA and it forces Azerbaijan to become distant from the West. Namely, for example when Los Angeles City Council made decision to recognize “Nagorno-Karabakh” republic, Azerbaijan has officially condemned the Los Angeles City Council for recognition of the so-called “Nagorno-Karabakh Republic”. Foreign Ministry’s spokesman Elman Abdullayev said the Los Angeles City Council’s resolution on Nagorno-Karabakh Republic has been adopted under pressure by the Armenian lobby of the city.²⁵ Furthermore, supporting of Armenia in any case, attempts to recognition of Nagorno-Karabakh and “Armenian Genocide” are common interests of all Armenian lobbying organizations. These common interests make Armenian Lobby powerful in the USA. For example, Armenia accepted 2 billion dollars as a foreign aid from the USA between 1992 and 2010. The same period Azerbaijan’s accepting aid is around 800 million dollars. If we consider that, the population of Azerbaijan is more than population of Armenia around two times, we will see that how Armenian Lobby is successful in the USA.²⁶

Armenian Lobbyists main interest on Turkish-American relations is recognition of “Armenian Genocide”. We see that sometimes the US makes decision on Turkey which is paradoxical its national interests by the lobbying of Armenian interest groups, as Samuel Huntington argued. Armenian Lobby’s goals to make pressure on Turkey is expressed by former President of Assembly of Turkish American Associations, Tamer Acikalin with “4R” strategies. He argues:

- **Resurrection:** The first goal is mobilizing Armenians in the US and consciousness of Armenian people in the USA at their national identity

---

²⁴ Available Online:

http://www.armenianow.com/commentary/analysis/51236/armenia_karabakh_recognition_azer_baijan

²⁵ Available Online: <http://azeriamericanews.com/2014/01/30/baku-condemns-la-council-for-recognition-of-nagorno-karabakh-republic-independence/>

²⁶ USAK (International Strategic Research Organization) Research Center, “ABD’nin Ermenistan Politikasi” (Armenian Policy of the USA), Available Online: <http://www.usakgundem.com/ders-notu/22/abd%E2%80%99nin-ermenistan-politikas%C4%B1.html>

- **Recognition:** It means recognition of “Armenian Genocide” at worldwide. We see that Armenian interest groups at whole world, especially in the USA, in France and etc. developed countries try to recognize it. As we saw above, they got some successes. Many countries worldwide such as Lebanon, Italy, France recognized “Armenian Genocide” and in the USA 43 states recognized of “Armenian Genocide”.
- **Restitution:** After realizing first two goals, they will demand compensation for “Armenian Genocide” from Turkey
- **Repatriation:** It is known for years that Armenian has claims on East Anatolian region of Turkey as there are some Armenian cultural heritage remains such as Armenian churches.

For this purpose, Armenian Lobbies are working in the USA Congress hardly. Namely, they negotiate with senators, organize short visits to Armenia and attempt to organize speeches of those senators at the Congress in order to recognize Genocide. So tension between the US and Turkey increases during March- April of each year, since 24th of April is official commemorate day of victims of “Armenian Genocide” and Armenian Lobbies and naturally they make pressure on State officials of the US to recognize “Armenian Genocide”. For instance, the US Senate Foreign Relations Committee made decision on 3th of April to discuss resolution which was introduced by Senate Foreign Relations Committee chairman Robert Menendez and Senator Mark Kirk which is about recognizing of “Armenian Genocide”.²⁷ Resolution is about remembering and observing the anniversary of the “Armenian Genocide” on April 24, 2014 and it calls the US President to attempt building equitable, constructive and normal relations between Turkey and Armenia which is possible to recognize of Turkey “Armenian Genocide”.²⁸ These kind of resolutions have been passed in 2007 and in 2010 and it caused tension between Turkey and the USA. For instance, Turkish President Gul called President Obama to stop resolution about recognizing of “Armenian Genocide” and Turkey recalled their ambassador in Turkey as a reaction.²⁹

There are another important factor that has impact on success of Armenian Lobby. It is known that Greeks are also against Turkey which their lobby is the second influential lobby at the USA. Secondly, Kurdish Lobby-

---

²⁷ Turkish FM calls Kerry over Armenian Genocide resolution in US Senate, Available online: <http://www.todayszaman.com/news-344331-turkish-fm-calls-kerry-over-armenian-genocide-resolution-in-us-senate.html>

²⁸Ibid, Complete text of resolution is also available online: <http://beta.congress.gov/bill/113th-congress/senate-resolution/410/text>

²⁹ McCormick, James M., “Ethnic Interest Groups and American Foreign Policy: A growing influence?”, in Ed. by Cigler J., Allan & Loomis, Burdett A. “Interest Group Politics”, CQ Press, 2012, p. 317

Kurdish National Congress- also makes propaganda against Turkey. We saw that above one of the tactics of Armenian lobbies is cooperation with other lobby organizations. Making decision against Turkey in the US Congress, Armenian lobby get supports of these lobbies which it needs to be successful in its goals.

Conclusion. In this work, we saw that lobby activities in the USA are increasing steadily as pluralistic political thoughts became dominant at the country. We saw that there is a hot debate on suitability of ethnic lobbies influence at foreign policy activities of the US, as many well-known scholars think that lobbies influence on foreign policy of the USA is threat for the country's national interests.

Secondly, we examine that Armenian lobbies main goals in America and its role on American Foreign Policy. It is seen that Armenian lobbying activities in the US is related with Azerbaijan, Armenia and Turkey. Related with Azerbaijan its goals are gaining recognition of Nagorno-Karabakh and making pressure on Azerbaijan regarding removing blockade on Armenia. First success of Armenian Lobby is achieving banning on Azerbaijan Republic with the addition of section 907 on Freedom Support Act in 1992. This banning continued till 2002. We see that sometimes Armenian lobby causes difficulties on relations of the US with Azerbaijan with attempting to recognition of Nagorno-Karabakh as independent state in the US. Also, it is explained in this paper that the US sometimes is forced to develop foreign policies which is not appropriate to the national interests of the country.

The other success of Armenian lobby is about amount of foreign aid of the USA to Armenia and Azerbaijan, in which these countries are propaganda objects of Armenian Lobby in the USA. Although Azerbaijan has been damaged country- as its 20 % territories was occupied by Armenian troops and international community accept this fact- but most of the US's aid goes to Armenia. Armenian Lobby's another goal on Armenia is supporting of this country by the USA in any case. We see that it achieves its goal. As it was mentioned above, although Armenia is closer Russia than the USA and Armenian political actors in the country follow pro-Russian policies, but the USA's support on Armenia is continuing.

Regarding Turkey, main goals of the Armenian Lobby is recognition of "genocide" in the USA and effort to gaining the US pressure on Turkey to accept "genocide" against Armenian citizens of Ottomans at 1915. We see that Armenians lobby organizations are very active in the US Senate and they have influence on American Foreign Policy. With the impact of Armenian Lobby, the US foreign policy shows paradoxical trends, which is based on clashes between American National Interests and influence of Armenian Lobby.

Bibliography:

1. Aghanian, Denise, "The Armenian Diaspora: Cohesion and Fracture, Washington, University Press of America, 2007
2. Ainsworth, Scott H., "Analyzing interest groups: Group influence on People and Policies", W.W. Norton & Company, New York, 2002, p. 5
3. Baser, B., Swain, A., "Diaspora Design Versus Homeland Realities: Case Study of Armenian Diaspora", Caucasian Review of International Affairs, Vol. 3, Nr. 1, Winter 2009, p. 51
4. Bueyuekakinci, E., "Ermenistan Dis Politikasından Uluslararası Sistem Degiskenlerine Bakış" (A view of International System Dimensions from Armenian Foreign Policy), ed. Yesilot, O., "Degisen Duenyada Kafkasya" (Caucasus in Changing World), Kitabevi Publications, Istanbul, 2005, p. 125
5. Cigler J., Allan & Loomis, Burdett A., "The changing nature of Interest Group Politics", in Ed. by Cigler J., Allan & Loomis, Burdett A. "Interest Group Politics", CQ Press, 2012, p. 2
6. Hrebenar, Ronald J., "Interest Group Politics in America", M. E. Sharpe Inc., 1997, p. 79
7. Kantarci, Shenol, "ABD ve Kanada'da Ermeni Diasporasi: Kuruluslar ve Faaliyetleri" (Armenian Diaspora in the USA and Canada: organizations and their activities), Ermeni Arastirmalari Dergisi (Journal of Armenian Studies), Nr. 3, 2001, p. 100
8. Laciner, Sedat, "Ermeni Sorunu, Diaspora ve Tuerk Dis Politikasi" (Armenian Problem, Diaspora and Turkish Foreign Policy), Ankara, USAK Publications, 2008
9. Lowery D., Brasher H., "Organized Interests and American Government", Waweland Press, 2011
10. McCormick, James M., "Ethnic Interest Groups and American Foreign Policy": A growing influence", in Ed. by Cigler J., Allan & Loomis, Burdett A. "Interest Group Politics", CQ Press, 2012,
11. M. Haas, A. Tibold, V. Cillessen, "Geo-strategy in the South Caucasus", Clingendael Institute publications, November 2006, p.29

Online Materials:

Turkish FM calls Kerry over Armenian Genocide resolution in US Senate, Available online: <http://www.todayszaman.com/news-344331-turkish-fm-calls-kerry-over-armenian-genocide-resolution-in-us-senate.html>
<http://beta.congress.gov/bill/113th-congress/senate-resolution/410/text>
http://www.armenianow.com/commentary/analysis/51236/armenia_karabakh_recognition_azerbaijan

<http://azeriamericanews.com/2014/01/30/baku-condemns-la-council-for-recognition-of-nagorno-karabakh-republic-independence/>
http://www.armeniapedia.org/wiki/Armenian_Assembly_of_America
The influence of ethnic lobbying on the US foreign policy, Available online: <http://www.turkishweekly.net/op-ed/2997/the-influence-of-ethnic-lobbying-on-us-foreign-policy.html>
Direct and Grassroots Lobbying Definitions, Available Online: <http://www.irs.gov/Charities-&-Non-Profits/Direct--and--Grass-Roots--Lobbying-Defined>
Gregg, Heather S., “The success of Armenian Ethnic Lobbies in the US”, Available Online: <http://intersci.ss.uci.edu/wiki/eBooks/Articles/Success%20of%20Armenian%20Lobbies%20Gregg.pdf>
State Department: <http://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/13508.htm>,
Official website of United Nations, Available Online: <http://www.un.org/News/Press/docs/2008/ga10693.doc.htm>
Eurasianet: <http://www.eurasianet.org/node/68285>
Official Website of the Armenian National Committee in the US, Available Online: <http://www.anca.org/ancaprofile.php>

Bayram Qadir oğlu Əliyev

ABŞ-dakı Lobbilər: Erməni lobbisinin ABŞ Xarici Siyasətinə təsiri

Xülasə

Pluralist siyasi mühitdə qərarvermə prosesinə təsir edən aktorların sayı artır. Bu məqalədə, çıxar qruplarının xüsusi növü olan etnik lobbilər və onların siyasi qərarvermədəki rolu analiz edilir. ABŞ-dakı erməni lobbisinin ABŞ-ın Cənubi Qafqaz və Türkiyə ilə bağlı verdiyi qərarlara göstərdiyi təsirin siyasi pluralizm nəzəri çərçivəsindən analiz edilməsi məqalənin praktiki tərəfidir.

Açar sözlər: Siyasi pluralizm, etnik lobbilər, maraq qrupları, Erməni lobbisi, ABŞ Xarici Siyasəti

Байрам Кадир оглы Алиев

Лобби в США: Воздействие Армянского лобби на внешнюю политику США

Резюме

В среде политического плюрализма число акторов, воздействующих на процесс принятия решений, возрастает. В этой статье анализируются особенности группы интересов, этнических лобби и их роль в принятии политических решений. Практической стороной анализа является анализ воздействия армянского лобби на принятие решений, связанных с Турцией и Южным Кавказом, с точки зрения политического плюрализма.

Ключевые слова: Политический плюрализм, этнические лобби, группы интересов, Армянское лобби, Внешняя Политика США

UOT 32

**DƏYİŞƏN DÜNYAYA UYGUNLAŞMA:
“ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİNDƏ ALTERNATİV ENERJİ
MƏNBƏLƏRİNİN YERİ”. TƏHDİDLƏR VƏ İMKANLAR.**

Rauf Şəmsəddin oğlu HƏSƏNOV

*Vestern Caspian Universiteti,
“Politologiya və Beynəlxalq münasibətlər”
kafedrasının dosenti*

r.hasanov@wu.edu.az

Məqalədə alternativ enerji mənbələrinin dünya dövlətlərinin enerji təhlükəsizliyində oynadığı rol, bu sahədə mövcud durum, yeni texnologiyaların tətbiqi istiqamətində həyata keçirilən enerji siyasəti, mövcud imkanlar və perspektivlərdən bəhs olunur.

Açar sözlər: *enerji təhlükəsizliyi, alternativ enerji mənbələri, külək enerjisi, fotoelektrik effekti, günəş elektrik stansiyası, günəş panelləri, foto volt modulu, NANO texnologiyalar*

Bildiyimiz kimi, bəşər cəmiyyəti yarandığı gündən yaşadığımız dünya durmadan inkişaf edir. Təbii olaraq dünya dövlətləri də dəyişən dünyaya uyğunlaşma istiqamətində siyasət yürüdürlər. Bu yolda mövcud perspektivlər nəzərə alınmaqla təhdidlərin də mövcudluğu diqqətdən qaçırılmamalıdır. Məlum olduğu kimi bütün tarixi dövrlərdə enerji təhlükəsizliyi dünya dövlətlərinin daima maraq dairəsində olmuşdur. Ümumiyyətlə, bəşər sivilizasiyası yarandığı gündən insanlar ilk öncə qızınmaq, daha sonralar isə özlərinə yemək hazırlamaq üçün istilik enerjisindən istifadə etməyə başlamışlar. İstilik enerjisi almaq üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə edilmiş və bu vasitələr zaman-zaman təkmilləşərək hal-hazırda mövcud olan səviyyəyə gəlib çıxmışdır.

Yaşadığımız dünyada enerji ehtiyatları tükənməzdir. Sözügedən ehtiyatlar günəş şüalarında, küləkdə, hərəkət edən müxtəlif maddə kütlələrində, yerin altındakı istilik mənbələrində, okeanlarda, faydalı qazıntı şəklində çıxarılan qaz, neft, daş kömür və s.-də toplanmışdır. Enerjinin digər tükənməz mənbəyi isə maddə atomlarının nüvələrindədir [1, s.6].

Müasir dünyamızda enerji və onun hasil edildiyi mənbələr sadəcə öz fiziki anlamından əlavə, eyni zamanda iqtisadi, siyasi və digər aspektlərdən də asılı olaraq özünü büruzə verir. Dünya dövlətləri arasında enerji daşıyıcılarına

sahib olma və enerji təhlükəsizliyi uğrunda hələ qədim zamanlardan müharibələr, dövlət çevrilişləri, qiyamlar və s. baş vermiş və əfsuslar olsun ki, bu proses bugün də davam etməkdədir. Bu baxımdan da beynəlxalq münasibətlərin müasir aktorları üçün enerji təhlükəsizliyi məsələsi prioritet hesab olunur və bu sahədə dünyanın aparıcı dövlətləri bütün mümkün imkanlardan istifadə edirlər.

Bəs alternativ enerji mənbələri dedikdə nə başa düşülür? - Məlum olduğu kimi ki, dünyada mövcud olan enerji mənbələrini bərpa olunan və bərpa olunmayan olmaq üzrə iki yerə ayırmaq mümkündür. Bərpa olunmayan enerji daşıyıcılarına neft, qaz, daş kömür və s. aid etmək olar ki, onlardan istifadə zamanı da, bir sıra problemləri, xüsusilə də ekoloji problemləri diqqət mərkəzində saxlamaq lazımdır.

Qeyri-ənənəvi, alternativ enerji mənbələri və ya da bərpa olunan - “yaşıl enerji” isə insan varlığı miqyasında tükənməz enerjidir və daha geniş imkanlara malikdir. Bu mənbələrə günəşin, planetin, geotermal suların, küləyin, qabarma və çəkilmələrin, çayların, bioqazların, hidrogenin, biokütlələrin və yanacaq elementlərinin enerjilərini misal göstərmək olar. Bu enerjilərin əhəmiyyəti insanların həyat şəraitlərinin yaxşılaşdığı və enerjiyə tələbatın kəskin artdığı son dövrdə daha da çoxalır.

Regenerativ enerji növlərindən qiymətə böyükləri əsasən üçdür:

- Günəş enerjisi;
- planetin (qravitasiya) enerjisi;
- geotermal enerji [1, s.82].

Hal-hazırda dünya ölkələri əsasən külək və günəş enerjisindən istifadə edirlər ki, bu da alternativ enerji mənbələri içərisində ən perspektivli olanlarıdır. Amerika Birləşmiş Ştatları Energetika Nazirliyinin hesablamalarına görə günəş elektrik stansiyaları ABŞ-a müəyyən strateji üstünlüklər qazandırır. Çünki günəş enerjisindən elektrik enerjisi istehsalı idxalı sadəcə gündən günə artan təbii qaza olan tələbatı azaltmır, eyni zamanda elektrik enerjisi istehsal edən stansiyaların zəhərli qaz emissiyasını da aşağı düşürür. Belə ki, təbii qaz və kömürdən istifadə etməklə elektrik enerjisinin istehsal olunduğu stansiyalarda təkcə enerji istehsal olunmur, eyni zamanda ətraf mühitə ziyan dəyir ki, bu da müasir dünyamızda ekoloji problemlərin yaranmasına səbəb olur.

Məlum olduğu kimi, fotoelektrik effektindən istifadənin köməkliyi ilə günəş enerjisinin birbaşa elektrik enerjisinə çevrilməsi prosesi 1839-cu ildə Edmund Bekkerel tərəfindən ixtira edilmişdir. (Qeyd etmək lazımdır ki, Eynşteyn 1923-cü ildə bu effekti nəzəri şəkildə izah edərək Nobel mükafatına layiq görülmüşdür) [2, s.734]. Onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, hələ 30 il bundan əvvəl ABŞ külək energetikası gücünün 80%-i, günəş energetikası gücünün isə 90%-nə sahib olmaqla fəxr edirdi. Dünyada ilk günəş batareyası Bell Laboratories araşdırma mərkəzi tərəfindən hazırlanmış, lakin bu olduqca cüzi effektə -4,5% malik olmuşdur. NASA öz məqsədləri üçün günəş

batareyaları üzərində işini davam etdirmiş və 1960-cı ildə günəş işığını elektrikə çevirmə faizi 15% çatmışdır.

Baxmayaraq ki, ilk günəş və külək enerjisi hasil edən qurğular ABŞ-da quraşdırılmışdır, hal-hazırda Çin bu sahədə digər rəqiblərini üstələyir [4, 26-27].

Ümumiyyətlə alternativ enerji mənbələrindən istifadə sahəsində dünya dövlətləri arasında rəqabət durmadan artır. Belə ki, ABŞ-da günəş enerjisi texnologiyalarının inkişafını dəstəkləmək məqsədi ilə 2006-cı ildə SAİ (Solar America Initiative-Amerika Günəş Təşəbbüsü) proqramına start verilir. SAİ proqramı ayrıca olaraq günəş və günəşlə əlaqəli araşdırmaları, günəş enerjisi texnologiyalarının inkişafı və enerji idarəçiliyi hədəfləri çərçivəsində Beynəlxalq enerji siyasəti və Enerji siyasəti Anlaşmasını (EPACT) hazırlamışdır. Məlumat üçün onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, ABŞ prezidentinin SAİ proqramı fəaliyyətinə 2007-ci ilin maliyyə ili çərçivəsində 148,4 milyon büdcə tələbi və bu büdcənin 66 milyon dollardan çoxu isə günəş enerjisi araşdırma fəaliyyətinə ayrılmışdır [3].

Enerji təhlükəsizliyi probleminin aradan qaldırılmasında alternativ enerji mənbələrinin tətbiqi istiqamətində dünya dövlətləri arasında çox dərin bir rəqabət mövcuddur. Baxmayaraq ki, bu sahə üzrə aparıcı liderliyi ənənəvi olaraq Avropa Birliyi ölkələri öz əllərində saxlayırlar, son illərdə bu istiqamətdə Asiya ölkələrində yüksək tempə inkişaf müşahidə olunur. 2013-cü il ərzində dünyada 40 QVt gücündə Günəş Elektrik Stansiyası istifadəyə verilmişdir ki, bunun 13 QVt Çinin, 7 QVt isə Yaponiyanın payına düşmüşdür. ABŞ isə günəş enerjisi istehsalına görə dünya reytingində 5-ci yeri tutur. Bu fakt isə bir daha sübut edir ki, dünyanın aparıcı dövlətləri arasında bu sahədə çox ciddi rəqabət mövcuddur.

Bugün ABŞ dünya siyasətində önəmli rol oynayan ABŞ özünün enerji təhlükəsizliyini təmin etmək istiqamətində alternativ enerji mənbələrində istifadə olunmasına xüsusi diqqət ayırır. Belə ki, ABŞ-da hal-hazırda alternativ enerji mənbələrindən istifadə müstəqil bir sahəyə çevrilir. Bu sahədə 6000 -dən çox şirkət fəaliyyət göstərir və eyni zamanda da 150 mindən çox işçi çalışır. 2013-cü ildə ABŞ-da günəş energetikasının payı 29% olmuşdur. Bu göstərici 2014-cü ildə 2008-ci illə müqayisədə 5 dəfə artaraq 15,9 QVt-a çatmışdır [5].

Hal-hazırda ABŞ-da bu Helioenergetikanın inkişaf etdirilməsi hökumətin prioritet hesab etdiyi sahələrdəndir. 2011-ci ildən etibarən ABŞ Energetika nazirliyi tərəfindən Sunshot Initiative layihəsini həyata keçirilməsi hesabına növbəti onilliyin sonuna qədər ölkədə fəaliyyət göstərən Günəş Elektrik Stansiyalarının (GES) tikinti dəyərinin 75% qədər endirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Məhz bu addım sayəsində ölkədə sözügedən stansiyaların tikintisində artım tempi müşahidə olunmuşdur. Bu isə federal subsidiyalar olmadan günəş energetikasının geniş çərçivədə inkişaf etməsinə yol açmışdır. Sözügedən layihə nəticəsində 2030-cu ilə qədər ölkənin elektrik enerjisinə olan tələbatının 14%-

nin, 2050-ci ilə qədər isə 27%-nin məhz günəş energetikası hesabına ödənəcəyi proqnozlaşdırılır [6].

Bugün əksər amerikalı ekspertlər hesab edirlər ki, Sunshot İnitiativə layihəsi ABŞ-in enerji təhlükəsizliyində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və məhz bu sahədə atılan innovativ addımlar sayəsində rəsmi Vaşinqton dünyanın günəş energetikasının “cazibə mərkəzi”nə çevrilir [7]. Lakin atılan bütün bu addımlara baxmayaraq ABŞ hələ də bu sahədə liderlik əldə edə bilməyib. Belə ki, 2013-cü ildə foto volt modulunun dünya üzrə istehsal həcmi demək olar ki, 40 QVt çatmış, bu ümumi istehsal həcmində Çinin payı 64% təşkil etdiyi halda, ABŞ-ın payı 2%-dən bir qədər artıq olmuşdur [8].

Bugün dünyada günəş enerjisindən eyni zamanda evlərin qızdırılması, elektrik enerjisi alınması, isti su alınması kimi sahələrdə fərdi qaydada istifadə olunur. Beynəlxalq Bərpa Olunan Enerji Laboratoriyasının hesablamalarına görə ABŞ-da hər evin damına 3 kilovat gücündə foto volt sistemi qurulmuş olsaydı, 420 milyard kilovat-saatdan çox elektrik enerjisi əldə etmək mümkündür ki, bu da ABŞ-ın ümumi elektrik enerjisi tələbatının 35%-i qarşılaya bilər [9, s.1]. Hal-hazırda dünyanın ABŞ, Almaniya, İsrail, Türkiyə kimi ölkələrində vətəndaşlar bu enerjiden istifadə edirlər. Hazırda ABŞ-da bu sahənin inkişafına xüsusi diqqət ayrılmasına baxmayaraq, dünya günəş energetikasının müəyyən olunmuş ümumi gücündə payı 26% olan Almaniya ilə müqayisədə ABŞ-ın payı 14%-dir və bu göstəricinin növbəti beş il ərzində yalnız əhəmiyyətsiz dərəcədə yüksəlməsi proqnozlaşdırılır [10, s.38].

Ənənəvi enerji mənbələrinin tədricən tükənməsi, həmçinin, onlardan istifadə zamanı ətraf mühitə vurulan külli miqdarda ziyan hazırda bütün dünyada olduğu kimi, Azərbaycanda da alternativ enerji növlərindən istifadə zərurətini yaradır.

Bu baxımdan da, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 21 oktyabr tarixli 462 №-li sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması üzrə Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi təqdirəlayiq hal kimi qiymətləndirilə bilər [11]. Proqramın qəbulunda əsas məqsəd ölkənin təbii potensialından istifadə etməklə bərpa olunan və ekoloji cəhətdən təmiz mənbələrdən enerji istehsalını genişləndirməkdən və karbohidrogen enerji resurslarından daha səmərəli istifadə edilməsini təmin etməkdən ibarət idi.

Ümumiyyətlə, son illərdə ölkəmizdə də bu sahəyə xüsusi diqqət ayrılır və bu istiqamətdə dövlət səviyyəli müxtəlif addımlar atılır. Belə ki, ölkədə alternativ və bərpa olunan enerji sahəsində idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2013-cü il, fevralın 1-də imzaladığı fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyi yaradılıb [12].

Dəyişən dünyaya uyğunlaşma bugün ən prioritet sahələrdən biridir. Bu istər siyasi, istər elmi-texniki, istər hərbi, istərsə də iqtisadi sahələri özündə eh-

tiva edir. Hazırda enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında dünya dövlətləri arasında bir soyuq müharibə hökm sürür və yaxın gələcəkdə bu daha da alovlanacaq. Burada ən önəmli məqam odur ki, alternativ enerji mənbələrindən istifadə ilk növbədə ekoloji problemlərin azalmasına səbəb ola bilər ki, bu da sivilizasiyanın gələcəyi baxımdan çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat:

1. M.F.Cəlilov. Alternativ regenerativ enerji sistemləri. Dərslik. Bakı, NPM «Təhsil», 2009.- 406 səh.
2. Зеркалов Д. В. Энергетическая безопасность, Монография, раздел 4, Проблема энергетической безопасности США и их партнёров, Киев, 04.02.2012,с.734
3. Web site of Solar America Initiative from <http://www.eere.energy.gov/solar>
4. Clean Tech Nation: How the U.S. Can Lead in the New Global Economy. Harper Collins Publishers. 2012, p.3; Blueprint for a Secure Energy Future. Washington DC, march 30, 2011, p.26-27
5. Solar Energy Facts:2Q 2014. SEIA. Washington DC, september 22, 2014
6. Vision Study, Washington, DC, February 2012, pf.XX, XXII, 1
7. U.S Solar Market Insight: 2013 Year-in-Review. GTM Research and SEIA. Washington, DC, march 14 , 2014
8. Global 2013 PV Module Production Hits 39.8 GW. www.greentechmedia.com, April 23, 2014-cü il
9. “Solar Energy Technologies Program Multi-Year Program Plan 2007-2011”, Office of Energy Efficiency and Renewable Energy, United States Department of Energy, January 2006, p.1
10. Global Market Outlook for Photovoltaic 2014-2018. EPIA. Brussels, April 2014, p.38
11. <http://eco.gov.az/az/405-azerbaycan-respublikasinda-alternativ-ve-berpa-olunan-enerji-menbelerinden-istifade-olunmasi-uzre-dovlet-proqrami-nin-tesdiq-edilmesi-haqqinda-azerbaycan-respublikasi-prezidentinin-serencami>
12. <http://xeberler.az/new/details/azerbaycanda-alternativ-menbelerden-enerji-nece-alinir-musahibe--17190.htm>

Рауф Шамсадин оглу Гасанов

**Акклиматизация к изменяющемуся миру: вызовы и возможности
использование альтернативных источников энергии в
энергетической безопасности**

Резюме

В данной статье говорится о значении альтернативных источников энергии в энергетической безопасности современного мира. Автор также анализирует текущие ситуации в этой сфере и описывает применение новых технологий в энергетической политике, возможности и перспективы.

Ключевые слова: энергетическая безопасность, альтернативные источники энергии, энергия ветра, фотоэлектрический эффект, солнечная энергия, солнечные панели, модуль напряжения, Нано технологии

Rauf Shamsaddin Hasanov

**Acclimatization to a changing world: challenges and opportunities to use
alternative energy sources in energy security**

Summary

This article talks about the importance of alternative energy sources in the energy security of the modern world. The author also analyzes the current situation in this area and describes the application of new technologies in energy policy, opportunities and prospects.

Key words: energy security, alternative energy sources, wind power, photoelectric effect, solar energy, solar panels, voltage module, Nano technologies

PSİXOLOGİYA

UOT 159.9

KÜRESEL AHLAKIN İMKANI

Eldar Asker oğlu KERİMOV

*Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Sosial İlimler İnstitutü
Din Psikolojisi bölümü*

eldarkerimli@gmail.com

Bu makalede Küresel Ahlakın İmkani konusu ve bu imkanın ne kadar gerçekçi olup, olmadığı insan psikolojisi çerçevesinde incelenmeğe çalışılmıştır. Literatür araştırma şeklinde yapılmış çalışmada farklı din, kültür ve sosyal duruma sahip insanların genellikle farklı düşünceye sahip oldukları için Küresel Ahlakın İmkani konusunda geniş şartlara sahip olmadıkları ortaya çıkmıştır. Genel olarak ise adalet, ihsan (iyilikseverlik), iffet ve merhamet gibi ahlaki erdemlerin küresel anlamda duygusallıktan ziyade bir vazife olarak insanlar tarafından benimsenmesinin ve bu çerçeve içerisinde daha iyi bir hayatın yaşanabilmesi ön görülmüştür.

Anahtar kelimeler: *Ahlak, küresel ahlak, adalet, ihsan, iffet, merhamet.*

GİRİŞ

Ahlak, aslında insana ait bir kavram olduğundan ve insanların fiillerinin sonucunda ortaya çıktığından insan psikolojisi çerçevesinde incelenmesi gerekmektedir. İnsanlardan başka yaratılmışların hiç birinden ahlaki bir davranış beklenilmez. Vahşi tabiatta olan hayvanların bir-birine saldırıları, karınlarını doyurmak için kendilerinden zayıfları ezerek yemeleri, istedikleri zaman, istedikleri yerde istedikleri ihtiyaçlarını karşılamaları onların yaratılış gereği doğal haklarıdır. Yaptıkları bu fiillere göre de onlar hiç bir sorumluluk taşımazlar. Yine ağaçların meyve vermemesi, tarlalarda mahsulün olmaması ne ağaca, ne de toprağa bir suçluluk psikolojisi yüklemes.

Ancak insan bütün yaratılmışlardan farklıdır. En iyi şekilde yaratılmış bir varlık olarak kendisinden aynı şekilde en iyisi talep edilmektedir. Her varlık kendi kapasitesine göre sorumluluk taşır. İnsan kendi aklını kullanarak bütün

yaratılmışlara hükməde biliyorsa, yine aynı şekilde aklını kullanarak kendisi için de en iyisini yapmak zorundadır. Eğer en iyisini yapmak ve etrafındakilere iyi davranmak gibi bir derdi yoksa demek ki, kendi sonunu kendi getirecektir. İnsanların hem kendilerine, hem de tüm yaratılmışlara karşı davranışlarını da Ahlaki davranışlar çerçevesinde değerlendirdiğimiz için insanlar ya iyi ahlaklı oluyorlar, ya da kötü ahlaklı. Ahlak kelimesi arapça bir kelime olup anlamı yaratılışla ilgilidir. Belki de insan doğuştan ahlaklı doğmuştur diye biliriz. Ancak insanın doğuştan hiç bir şey getirmediği ve ahlakı da çevresindekilere öğrenerek geliştirdiğini söyleyenler de vardır.

Diyelim ki, her doğan çocuk ahlaklı doğmuştur. Öncelikle burada söylediğimiz ahlakın içeriğine bakmamız gerekir. Şöyleki yeni doğan çocuk hangi ahlaki özelliklere sahiptir? Göz önünde bulundurmamız gereken ahlaki kriterler nedir? Bizim için ahlaklı olan davranışlar başkaları için de ahlakimidir? Biz kendi hayatımızı mı yaşıyoruz, yoksa başkalarının hayatı gibi yaşamaya çalışıyoruz (zorlanıyoruz)? Küçük çocuklar neden kendilerinden küçük kardeşlerinin gözlerini çıkarmaya çalışıyor? Hayvansal güdülerimiz bizi daha vahşi yaşamayamı itiyor? Bir fiil kötü olduğu için mi ahlaklıdır, yoksa toplum ahlak dışı kabul ettiği için mi kötü fiildir?

İnsan oğlunun yaratılışından bu güne kadar hep farklı Habil ve Kabiller olmuştur. Bunun da olma sebebi insanların farklı düşüncelere sahip olmalarıdır. Hz. Peygamberin vefatından sonra yaşanan tarihi olaylar ve fitneler de bunu söylememize sebep veriyor. Bir de genel olarak topluma yön veren insanların kendi inançları ve kendi çıkarları için çalışmaları küresel ahlakın değil küresel ahlaqsızlığın oluşmasına neden olmuştur. İnsan davranışlarının genel psikolojisine yaratılış gerçeğine baktığımız zaman karşımızda şu gerçekleri göre biliyoruz:

İnsan doyumsuzdur. *İnsanoğlunun bir vadi dolusu malı olsa, ikinci bir vadi dolusu mal daha ister. İki vadi dolusu malı olsa, üçüncüsünü ister. İnsanoğlunun gözünü ancak toprak doyurur.*³⁰ anlamında olan hadisi-şerifden malum olduğu gibi bir insan bir dünyaya sahip olsa bile başka bir dünyaya da sahip olmak ister. Doyumsuz bir varlığın ahlaklı olarak doyması zor olsa gerek. Dünya tarihine baktığımız zaman da rahatlıkla göre biliyoruz ki, her dönemde sosyal dengeler bozulmuş ve eşitlik prensipi uygulanmamıştır. Bir grup insanın daha zengin olması, başka bir grup insanın daha fakir olmasına, erkeklerin güçlü olması bayanlar üzerinde hüküm sahibi olmasına veya tam aksine sebep olmuştur.

“İnsan çok zalim ve nankördür”.³¹ Kendisine yapılan iyilikleri anında unuttur ve kendisine yapılan kötülüklerin anında karşılığını vermek ister. İnsanın

³⁰ Bkz: Buhari, Rikak, 10; Tirmizi, Zühd, 27, Menakıb, 64; İbn Mace, Zühd, 27 (nr.4235); Darimi, Rikak, 62 (nr. 2781); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/168

³¹ Bkz: İbrahim, 14/34.

devamlı olaraq kendi egosunu tatmin etmesini düşünməsi, başkalarını düşünməkten onu men eder. Her zaman kendisini düşünen insan başkalarının halinden haberdar olmaz. Yine insanın yokluk ve aşırılık içerisinde yaşaması durumu her türlü kötülüğün ve ahlaksızlığın tetikleyicisidir. Abraham Maslovun ihtiyaç hiyerarşisi piramidine de baktığımız zaman görürüz ki, insan fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamadan kendini gerçekleştirme ihtiyacına ilgi duymaz.³²

İnsan başkalarının zülmünden zevk alır. **“Allah, onlara zülmediyor değildi, fakat onlar kendilerine zülmediyorlardı”**.³³ mealindeki ayetin gereğince de insanlar hem kendilerine hem de başkalarına zülmedebiliyorlar. İşin en kötü tarafı da kendinin her zaman huzur içerisinde yaşaması için başkalarının zulüm görmesi onu hiç rahatsız etmez. Her zaman kendi egosunu tatmin etmeğe çalışır.

Konumuzun genel tahliline geçmeden şunu söyleye biliriz ki, adaletin olmadığı yerde adaletsizlik, iyiliğin olmadığı yerde kötülük, iffetin olmadığı yerde iffetsizlik, merhametin olmadığı yerde de merhametsizlik olur. Tüm bu olumlu ve olumsuzlukların sorumlusu insandır. İnsanların da pozitif ve negatifler arasında kalmasının nedeni birbirinden farklı düşünceleridir. Farklı düşüncelerin oluşmasına eğitim, kültür, din, coğrafya ve bunun gibi farklı yönler neden olur. Bu kadar farklılıklar içerisinde kötülüğün, iyiliğin önüne geçmesinin ve küreselleşme denildiği zaman genellikle kötülükler hakkında konuşmamızın nedenini kısa ve öz olarak Peygamberimizin (s.a.s): *“Cennet nefse hoş gelmeyen şeylerle, Cehennem de nefsin hoşlandığı şeylerle kuşatılmıştır”*³⁴ hadisiyle özetleyip konumuzu incelemeğe geçelim.

I. Küreselleşme Ahlak İlişkisi

Küreselleşmenin ahlak üzerindeki olumsuz etkilerini Barber şu şekilde ortaya koymaktadı: “Medeni ve siyasi küreselleşmenin yokluğundaki ekonomik küreselleşme, kendi değerlerimizi küreselleştirmeksizin, kötülüklerimizi küreselleştirmemiz anlamına gelmektedir. Biz cinayeti, şeytani silah ticaretini, terörü ve nefret propagandasını küreselleştirdik. Biz aynı zamanda uyuşturucu kullanımını, pornografiyi, kadın ve çocukları ticari meta haline getiren pornografik turizmi de küreselleştirdik.³⁵ Ancak ne yazık ki, hepimizin kendisi için istediği ve her şeyden çok ihtiyaç duyduğu iyilikleri çerçevesinde ahlaki değerleri küreselleştiremedik.

Bu anlamda bakarsak küreselleşme sadece bir milleti ya da toplumu değil, tüm insanlığı tehdit eden ciddi ahlaki sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu

³² Ali Ayten, *Psikoloji ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 127.

³³ Bkz: Ankebut, 29/40.

³⁴ Tirmizi, Cennet, 31.

³⁵ Benjamin R. Barber, “Challenges to the Common Good in the Age of Globalism,” *Social Education*, vol. 64, no. 1 (Jan/Feb 2000), s.9.

sorunları a) bireysel nitelikli b) toplusal nitelikli c) küresel nitelikli diye üç kategoride inceleye biliriz.

a) Bireysel nitelikli sorunlar içerisinde işleyeceğimiz en önemli konulardan biri cinsellik sorunudur. Zira bu günümüz dünyasında gençliğin karşılaştığı en ciddi sorunların başında cinsellik sorunu gelmektedir. İnsanlık neredeyse bütün cinsel ilişkilerin normal kabul edileceği bir dünyaya doğru gidiyor. Dinlerin ve kültürlerin cinsellikle ilgili koyduğu sınırların ötesine geçilerek sınırsız bir düşünce içerisinde canın ne isterse onu yapı bilirsin psikolojisi yaygınlaşmaya başladı. Dünya statistikine baktığımız zaman görüyoruz ki, Pakistan, İndonezya, Türkiye gibi devletlerde yaşayan insanlar evlilikdışı cinsel ilişkini kabuledilemez bir davranış olarak nitelendirdiyi halde, Avrupada özellikle Fransa, İspanya ve İtalyada evlilikdışı cinsel ilişki ahlaki bir mesele olarak algılanmamakta ve normal ilişki olarak kabul edilmektedir.³⁶ Bu sonuçlardan sonra karşımıza şöyle bir soru çıka bilir. Acaba, evlilikdışı cinsel ilişki ile dindarlık arasında her hangi bir ilişki var mıdır? Bu konudaki genel kanaat, dindarlıktan uzaklaşma ile gayri meşru ilişkilere girme arasında bir ilişkinin olduğudur. Yani, insanlar dinen uzaklaştıkça bu tür davranışlara girmekte bir sakınca görmemektedirler.³⁷ Cinsel yolla geçen hastalıkların da her gün bir az daha artması işin vahametinden haber veriyor. Cinsel yolla geçen hastalıkların başında AİDS gelmekte ve şimdi dünyada 37 milyon insan HIV virüsü taşımaktadır.³⁸ Yine küreselleşmenin getirdiği bireysel sorunlar içerisinde şiddet ve cinayet, intihar olayları, alkol ve uyuşturucu kullanımı, dışlanmışlık ve yalnızlık, çağdaş kölelik her gün bir az daha artmaktadır.

b) Geleneksel nitelikli ahlaki sorunların başında da geleneksel aile yapısının bozulması geliyor. Çağımızda aile yapısına baktığımızda çok ciddi değişikliklerin ve bozulmaların olduğunu görmekteyiz. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren, başta gelişmiş ülkeler olmak üzere, geniş aileden çekirdek aileye doğru bir geçiş olmuştur. Yine aile yapısında meydana gelen değişmelerin başında, boşanma olaylarının sayısındaki astronomik artışlar ve bunun sonucu olarak da ailenin tek ebeveyn tarafından idare edilmeye başlanması gelir. Ebeveynlerden birinin olmaması da çocuklarda klinik ve sosyal sorunların oluşmasına, cinsel istismarlara maruz kalmalarına³⁹, sigara ve içki içme alışkanlıklarının başlamasına neden olmaktadır.

³⁶ <https://www.statista.com/statistics/297288/global-views-on-premarital-sex/>(07.12.2016)

³⁷ Mustafa Köylü, *Küresel Ahlak Eğitimi*, Dem Yamları, İstanbul, 2013, s. 88.

³⁸ <https://www.aids.gov/hiv-aids-basics/hiv-aids-101/global-statistics/> (07.12.2016)

³⁹ Kathleen Coulborn Faller ve Ellen Devoe, "Allegations of Sexual Abuse in Divorce", *Journal of Child Sexual Abuse* 4, 4 (1995), s. 5.

c) Küresel nitelikli ahlaki sorunların başında ise sosyo-ekonomik adaletsizlik geliyor. Bu gün üçüncü dünya ülkeleri dünya nüfusunun %76 sını oluştururken, dünya gelirinin sadece %27 sine sahiptirler. Son yirmi yıldır yaşanan ekonomik ve siyasal çatışma ve krizler, geleneksel olarak yoksul kabul edilen ülkelerin durumunu daha da kötüleştirilmiş ve yeni yoksul ülkelerin sayısını artırmıştır. Meseleye bir daha yakından bakarsak, dünya kaynaklarının önemli bir kısmını sadece bir kaç ülke tarafından kullanıldığını görmekteyiz. Örneğin, ABD dünya nüfusunun sadece %6 sını oluşturmasına rağmen, yaklaşık olarak dünya kaynaklarının, %33 ü petrol ve %63 ü doğal gaz olmak üzere, %40 ını harcamaktadır. Bir amerikalı bir yılda ortalama olarak 90 hindistanlının tüketebileceği kaynakları tüketmektedir.⁴⁰ Bundan başka yaşam süresindeki, eğitim ve sağlık alanındaki eşitsizlikler de birer küresel nitelikli ahlaki sorunlardır.

II. Küresel Ahlak Üzerine Yapılan Çalışmalar

Küreselleşmenin negatif veya pozitif taraflarının hayatın her alanında etkisi üzerine çalışmalar yapılırken küresel ahlakın zorunluğu ve küreselleşmenin ahlaki değerlere etkisi üzerine de cihanşümul çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların nedeni de küreselleşmenin aslında bütün dinlerden, kültürlerden ve coğrafyalardan olan insanların ahlakı üzerinde bir tehdit oluşturmasıdır.

Belki dünya tarihinde ilk kez, farklı dinlere mensup çok sayıda insanı bir araya getiren toplantının, 1893 yılında Şikagoda gerçekleştirilen “Dünya Dinleri Parlamentosu” olduğunu söyleyebiliriz. Bu Parlemtentonun amacı, “Altın Kural”⁴¹ birliğin (dinlerin) temeli yapmak ve bunu dünyaya sunmaktır. Genel olarak Parlemtentoda dinlerin barışa ve sosyal konulara ilişkin rolleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Söz konusu organizasyon, zaman zaman toplantılar düzenlemek suretiyle bir takım dökümanlar ortaya koymaktadır.

Barış için Dinlerin dünya konferansı, dünya barışı ile doğrudan ilişkili bir organizasyondur. Bu organizasyonun temel amacı, tüm insanları aktif olarak barış çalışmalarına teşvik etmektir. WCRP⁴², dünya dini liderlerinin barış ve insan onuru için birlikte çalışmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Bu organizasyon, dini liderlerin, insanların karşı karşıya kaldığı temel insanlık sorunlarıyla daha iç içe olmaları gerektiğini vurgulamakta ve bunlara somut çözümler getirmelerini sağlamayı amaçlamaktadır.⁴³

Küresel Varlığı Devam Ettirme Konferansı, küresel varlığı devam ettirmeye ya da küresel sorunlara cevap aramaya yönelik olarak, birisi Oxfordda

⁴⁰ Köylü, *Küresel Ahlak Eğitimi*, s. 125.

⁴¹ “Altın Kural” derken, burada kastedilen tüm dinlerde mevcut olan “bir kişinin kendisi için istediği bir şeyi diğer insanlar için de istemesi” kuralıdır.

⁴² The World Conference of Religion for Peace

⁴³ <http://www.religionsforpeace.org/vision-history/mission/> (08.12.2016)

diğeri de Moskovada olmak üzere iki deklarasyon yayınlamıştır. Her iki toplantıya da sadece farklı dinlere mensup insanlar değil, aynı zamanda bilim adamları, iş adamları, eğitimci ve sanatçılar da bir araya gelerek küresel sorunlar hakkında çözüm önerileri sunmaya çalışıyorlar. Genel deklarasyonlarında her türlü nükleer silah tehlikelerinin ortadan kaldırılması, dünya kaynaklarıyla nüfus arasındaki uygun dengenin sağlanması, savunmasız grupların, özellikle de kadın ve çocukların durumunun iyileştirilmesi gibi konulara dikkat çekilmiştir.

Küresel Ahlak Deklarasyonu ise 28 Ağustos-4 Eylül 1993 tarihinde Şikagoda dünyadaki 120 dinden 6500 temsilcinin bir araya geldiği toplantıdır. Bu deklarasyonun başlangıç noktası, dini öğretilerin küresel sorunların varlığı ve çözümünü konusundaki birlikteliğiydi. Bu genel muvafakat, küresel ahlakın temellerini oluşturmuştur. 1993 deklarasyonu iki temel prensibin varlığını onaylamıştır. Bunlardan birincisi tüm dini geleneklerin temel isteği olan, her insanoğluna insanca muamele edilmeli, ikincisi ise bir kişi kendisine yapılmasını istemediği bir şeyi diğerlerine karşı da yapmamalıdır. Aslında bu temel prensipler tüm dünya dinlerinde mevcut olan daha geniş ahlaki ilkeleri kapsamaktadır. Bu ahlaki ilkeler de geniş anlamda şiddetten kaçınmak ve insan yaşamına saygı, metanet (solidarity) ve adil ekonomik düzen, tolerans ve doğru bir yaşam, erkek ve kadınlar arasında eşit haklar ve ortaklıktır.⁴⁴

22 Mayıs 1996 tarihinde toplanan InterAction Council de (Ortak Eylem Konsülü) de devlet adamları, küresel ahlak olmadan daha iyi bir küresel düzenin olmayacağı kanaatine varmışlardır. Küresel Ahlak Konsülü, tüm dinlerin paylaştığı dört temel ahlaki prensibi ortaya koymuştur. 1. Şiddet dışı bir kültür ve tüm canlılara karşı saygıya ilişkin taahhüt: Bu yöndeki eski emir şudur: Öldürmeyeceksin! Ya da daha kibar bir ifadeyle: Yaşama karşı saygılı ol! 2. Bir dayanışma kültürü ve adil ekonomik düzene ilişkin taahhüt: Bu yöndeki eski emir şudur: Çalmayacaksın! Ya da olumlu ifadeyle: Doğru ve dürüstçe davran! 3. Bir tolerans kültürüne ve dürüst bir yaşama ilişkin taahhüt: Bu konudaki eski emir şudur: Yalan söylemeyeceksin! Ya da olumlu ifadeyle: Doğru konuş ve dürüst davran! 4. Bir eşit haklar kültürü ve erkek ile kadın arasındaki ortaklık: Bu konudaki eski emir ise şudur: Cinsel ahlaksızlık yapmayacaksın! Olumlu ifade ile: Birbirinizi sevin ve birbirinize karşı saygılı olun!⁴⁵

Dünyada Küresel Ahlakın oluşması üzerine yapılmış bazı çalışmalar hakkında kısa bilgiden sonra Küresel Ahlakın İmkanını şu başlıklar altında inceleyebiliriz:

⁴⁴ Köylü, *Küresel Ahlak Eğitimi*, ss.171-172.

⁴⁵ Köylü, *Küresel Ahlak Eğitimi*, s. 175.

III. Toplumsal Değişime Göre Küresel Ahlakın İmkani

Durkheim toplumun iş bölümünün gelişmesiyle farklılaştığını savunur. İş bölümünün gelişmesi ise nüfus artışıyla doğru orantılıdır. İş bölümünün az olduğu toplumlarda mekanik dayanışma vardır. İş bölümü arttığı zaman ise bu mekanik dayanışma organik dayanışmaya dönüşür. Mekanik dayanışmanın hakim olduğu toplumlarda bireyler homojendir. Kamu oyunun sağlam bir örnekliği toplum üyelerini bir birine bağlar. Topluma gelenekler hakimdir ve bireycilik görülmez. İş bölümünün artması sonucunda organik dayanışma meydana gelir ve toplumun bütün faaliyet alanlarında bireycilik gelişir, ihtislaşma artar, din evrenselleşir, yerel bağlar zayıflar, ahlaki değerler farklılaşır ve beynelmilel değerler gelişir.⁴⁶

Toplumun geleneğine, göreneğine, alışkanlıklarına, inanç kalıplarına, kültürel değerlerine bağlı olarak ortaya çıkan, toplumdan topluma farklılıklar arz eden bir takım ahlaki değerlerin olduğunu da unutmamak lazım. Önceden yönetici, Tanrının yeryüzündeki gölgesiydi. Dolayısıyla onun kararları, emir ve buyrukları dini bir niteliğe sahipti. Oysa bugün hükümdar gücünü halkıyla paylaşma noktasına gelmiştir. Yine eskiden “devletin bekası” her türlü değer üzerindeydi. Siyaseten katil müessesesi o günki ahlaki değerler bakımından fazla problem oluşturmamıştır. Yüzlerce masum insan daha çocuk yaşlarda, kundaklarda devletin bekasına hanel gelmemesi düşüncesiyle öldürülmüştür. Oysa bu gün için devletin bekası değil, “insan hakları” her tür değer üzerine çıkmıştır.⁴⁷

Bütün bu örneklerden hareketle varacağımız sonuç yukarıda ifade ettiğim gibi ahlaki değerlerin zaman içinde değişebildiği gerçeğidir. İnsani açıdan her zaman var olan, evrensel değerleri bir kenara bıraktığımızda toplumların yaşamında ayıp, günah, doğru, yanlış, iyi, güzel, çirkin anlayışına ilişkin kalıplar, değerler, bakış açıları toplumsal yaşamın değişimine bağlı olarak değişirler.

IV. Yaratılışa Göre Küresel Ahlakın İmkani

Küresel ahlakın imkanına yaratılışa göre baktığımız zaman yaratılış olarak insanlar arasında bir çok eşitsizlikler vardır. Yaratılış itibariyle fiziksel güzellik ve zeka düzeyine göre insanlar eşit değillerdir.⁴⁸ Bu eşitsizlik fiziksel olarak güzel olanlarla, fiziksel olarak güzel olmayanlar arasında bir takım olumsuzluklar oluşturmaktadır. Şöyle ki çirkin olanlar güzel olanları çekemez, güzel olanlar da çirkin olanlar üzerinde gurur yaparlar. Aynı zamanda kalıtımla

⁴⁶ Emre Kongar, “Toplumsal Değişme”, *Amme İdaresi Dergisi*, 1971, Cilt: 4, Sayı: 1, ss. 63-90

⁴⁷ Recep Şentürk, “Değişen Toplum ve Ahlak: Modern Türk Toplumunda Değerler Krizi”, *Çağımızın Ahlak Bunalımı ve Çözüm Arayışları*, Hüseyin Sarıoğlu (ed.), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2009, ss. 84-85.

⁴⁸ Nevzat Tarhan, *Değerler Psikolojisi ve İnsan*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 59.

bir çox özelliqlere sahip insanlar, bu özelliqlere sahip olmayanlarla sağlam ilişki kuramaz. Yine insanın doğuştan bir çok ahlaki değerlere sahip olduğunu iddia edenlerle birlikte, insanın doğuştan hiç bir şey getirmediğini ve her şeyi eğitim ve çevresel faktörlerin etkisinde öğrendiğini iddia edenler vardır.⁴⁹

Bütün bu yaratılış farklılıkları çerçevesinde modern ve seküler anlayışta insan ve o insan üzerine inşa edilen ahlak nedir? Mesela, insanın tesadüfen ortaya çıktığını düşünen ve onun hayvanlardan farklı ve üstün olmadığını kabul eden bir anlayışın ürettiği ahlak düşüncesiyle, insanın Allah tarafından yaratıldığına inanan, onu eşref-i mahlukat olarak gören İslam veya diğer ilahi dinlerdeki anlayışın ürettiği ahlak anlayışı elbette farklı olacaktır. Dolayısıyla temelde mesele insan anlayışı üzerine biz birtakım ahlak prensiplerini, düşüncelerini, felsefelerini inşa ediyoruz. İslami anlayışta biz, nefis diye bir şey kabul ediyoruz ama modern psikoloji nefis diye bir şey kabul etmiyor. Dolayısıyla modern ahlak eğitimi İslami bir şekilde olmaz. Fakat tam tersine İslami ahlakın nefsi kontrol etme, nefsi tezkiye etme süreci ahlaki ve hatta psikolojik problemlerin kaynağı olarak görülüyor. Çünkü siz arzularınızı bastırmış oluyorsunuz; oysa arzularınızı, şehvetinizi serbest bırakmanız bastırmamanız lazım. Onları bastırmak en büyük ahlaksızlıktır. Çünkü bastırdıkça siz probleme sebebiyet vermiş oluyorsunuz. Bütün bunlar insan anlayışıyla irtibatlı. Diğer taraftan İslami anlayıştan baktığımızda o arzuların kontrol edilmesi lazım. Helal sınırları içinde tatmin edilmesi gerekir.

Yaratılış olarak konuya baktığımızda insanların hepsinin aynı olması ve aynı düşünerek dünyayı algılaması mümkün değildir. Bu açıdan küresel bir ahlak kuralının tüm insanlık üzerine uygulanması belki de bu gün mümkün olmasa da insanlık kendi sonunu gördüğü zaman mümkün ola bilir. Çünkü çocukluktan her kes iğne yaptırmaktan korksa da kötü bir hastalık anında itiraz etse bile iğnenin yapılmasına o kadar da karşı çıkmaz. Sonuçta iğnenin yapılmasının, onun iyileşmesine neden olacağını bilir. Belki de bu gün yaratılış olarak bir birimizden farklı olsak ta kendi sonumuzu gördüğümüz zaman aynı olacağız.

V. Psikolojik Duruma Göre Küresel Ahlakın İmkani

Psikolojik olarak insanlar kendilerine hazz veren şeylere yaklaşma, acı ve elem veren durumlardan uzaklaşma eğilimi gösterirler. Dolayısıyla, insan ihtiyaç ve isteklerini tatmin eden durumlara karşı olumlu, engel olanlara karşı da olumsuz tutum takınır.⁵⁰ Gerek kendimiz tarafından gerekse başkaları tarafından yapılan işler, davranışlar bizde bazı duyguların uyanmasına neden olur. Hiç tanımadığımız iki insan arasında meydana gelen bir haksızlığa da

⁴⁹İbn Misqəveyhi, *Təhzibul Əxlaq*, (tərc: Rafiz Manafov), İpəkyolu Nəşriyyatı, Bakı, 2012, s. 9.

⁵⁰ Mevlüt Kaya, *Din Eğitimi İletişim ve Dini Tutum*, Etüt Yayınları, Samsun, 1998, s. 51.

içimizden tepki gösteririz. Haksıza kızır, haksızlığa uğrayana da acırız. Bizimle ilgisiz olaylar bile yerine göre bizde takdir, saygı, hayranlık, acıma, kızma, nefret ve küçümseme gibi duyguları harekete geçirir. Örneğin, fakirlere yardım takdir duygusunu, yalancılık, dolandırıcılık ise nefret duygusunu uyandırır. İşte ahlaki duygular, insanın gerek kendisinin, gerekse başkalarının davranış ve yaşayışlarının etkisiyle oluşan duygulardır. İnsanda vicdan denilen gücün muhakemeleri sonucu ahlaki duygular doğar. Ancak vicdani muhakeme her şahısta aynı olmadığından, ahlaki duyguların mahiyet ve şiddeti de başka olur.⁵¹

Freud insanların tüm davranışlarının bir sebebe bağlı olarak ortaya çıktığını, nedensiz hiç bir şeyin mümkün olamayacağını düşünür. Ona göre en küçük davranışın, hatta dil sürçmesinin ve rüyaların bile mutlaka bir sebebi vardır. Fakat bu davranışların sebepleri genellikle bilinçdışıdır. Bu katı determinist (gerekirci) düşünce nedeniyle insanda özgür bir iradenin varlığını kabul etmez. Ona göre insan, kendi eylemlerini özgürce yerine yetirme yeteneğine sahip değildir.⁵² Bu bakımdan ahlaki bir davranış olarak nitelendirirsek küresel bir ahlakın ve ya ahlaqsızlığın olması insanların iradesi dışındadır.

Frankla göre ise insanın varoluşsal anlam alanı olarak tarif ettiği, noolojik bir boyutu vardır. Sorumluluk ve özgürlük sahibi olan insanoğlu benzersizdir; anlam ve değerler dünyasını gerçekleştirmekle yükümlüdür. Frankl insandaki temel motivasyonun “haz istemi” olduğunu söyleyen Freud ve temel motivasyonun “güç istemi” olduğunu söyleyen Adlere karşı çıkararak temel motivasyonun “anlam istemi” olduğunu, haz ve güç isteminin birincil güç olan anlam isteminin türevleri olduğunu söylemektedir. Zevk, anlamın bulunmasının bir sonucudur. Güç ise anlama ulaşmak için bir araçtır. Mesela, ekonomik güç anlamın kazanılması için bir araçtır.⁵³ Franklın yaklaşımında ise insan anlam ve ahlaki değerler dünyasını gerçekleştirmekle yükümlüdür.

VI. Modern Bilime Göre Küresel Ahlakın İmkani

Son zamanlarda bilimin gelişmesi dünyanın değişmesine ve önceleri hiç var olmayan ahlaki meselelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Artık insanlık dünyayı bir kaç dakikaya mahv edebilecek teknolojik silahlara sahiptir. Ayrıca bir insanın genemundaki genleri değiştirmek ve böylece kişinin sahip olabileceği çocukların özelliklerini kontrol etmek de mümkün hale geldi. 2001 yılında insanın göz ve saç rengini, irsi olan kişilik ve zekasını ve hatta yaklaşık ne kadar yaşayıp hangi hastalıklara yakalanma ihtimalimizin olduğunu belirleyen tam bir gen haritası yayımlandı. Bu keşifler sonucu ortaya çıkan etik sorunlar çok büyüktür. Mesela, insan hayatının laboratuvar ortamında başlamasına ahlaken izin verilebilir mi? İmplantasyon öncesi genetik teşhis yöntemi –

⁵¹ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2013, s. 108

⁵² Engin Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000, s.71

⁵³ Ayten, *Psikoloji ve Din*, s. 154.

yumurtayı laboratuarda dölleyip embriyodaki bozuklukları bulup aşılama için sağlıklı embriyoları seçerek diğerlerinin yok edilmesi - uygulanabilir mi?

Warda, göre modern dünyada bu meselelere dört temel yaklaşım vardır. Birincisi, bireysel özgürlüğün değerini vurgulamak ve tabii ki başkalarına zarar vermediği sürece, insanların dilediklerini yapabileceklerini söylemektir. İkinci yaklaşım, indirgemeci materyalist yaklaşımdır. Buna göre, insanlar sadece ve sadece şans ürünü var olmuşlardır ve özel bir etik önemi haiz değildirlər. Üçüncü yaklaşım, Roma Katolik Kilsesinin yaklaşımıdır. Masum insan hayatının her ne şekilde olursa olsun yok edilmesi yasaktır. İnsan embriyosu, yaşayan masum insan olarak görülür. Dördüncü yaklaşım ise Müslümanlara göre de kabul edilebilir bir yaklaşımdır. Bu görüşe göre, insanlarla ilgili etik açıdan önemli olanın, ahlaken hür olmaları, Tanrının bilincinde olmaları ve Tanrı vergisi potansiyellerini sorumlu ve özel bir şekilde geliştirebilmeleridir.⁵⁴

Yine modern bilimin ortaya koyduğu belki de en büyük buluşlardan biri internettir. Ve küreselleşmenin hızlanmasına sebep olan en önemli nedenlerden biri de internetin sınırsız tüketimidir. 1957 yılından itibaren dünyanın internetle yakından ilgisi bu gün internetin önüne geçilmeyecek bir iletişim vasıtasına çevirmiştir. İnternet üzerinden yapılan alış-verişler, sosyal paylaşım sitelerinden kurulan arkadaşlıklar, online oynanan oyunlar, internet üzerinden yapılan sesli ve görüntülü iletişimler dünyayı hakiki manada çok küçük bir köy haline getirdi.

Ebeveynleri televizyonla büyüyen yeni kuşak, günümüz teknoloji dünyasının getirdiği pek çok elektronik cihazla doğumlarından itibaren tanışmakta ve çok küçük yaşlardan itibaren de bu cihazları kullanmaya başlamaktadır. Literatürde bu yeni kuşak kendilerine ait bilgisayarları kullanıp internet aracılığıyla yeni kültürleri öğrenerek yetiştiğinden “net kuşağı” (net generation) olarak adlandırılmaktadır.⁵⁵ Biz de bütün bunları göz önünde bulundurarak internetin bu kuşağın ahlaki değerlerinde hangi etkilere sahip olduğunu araştırmak zorundayız. Çağımızın hasatalığı olan internet bağımlılığı yeni kuşağın ahlaki değerlerinin bozulmasında çok önemli rol oynamaktadır.

Bireylerin internet kullanımına ilişkin çalışma yapan pek çok araştırmacı ve Türkiye’de Mehmet Aksüt ve Zekerya Batur’un “İnternet Perspektifinde Ergenlerin Sosyalleşme ve İletişim Kurma Süreci” adlı 300 ergen üzerinde yaptıkları çalışmalarındaki bulgularında, teknolojinin bir ürünü olan bilgisayar ve internetin, genel olarak bireyin aile ve arkadaş çevresi ile olan ilişkilerini olumsuz yönde etkilediğini, ailenin, ergenden uzaklaşması ergenin de aileden uzaklaşmasını, doyurucu kişisel ilişkilere engel olduğunu, bireyin

⁵⁴ Keith Ward, “Modern Bilimin Işığında Ahlaki Meseleler”, *Çağımızın Ahlak Bunalımı ve Çözüm Arayışları*, Hüseyin Sarıoğlu (ed.), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2009, ss. 9-11.

⁵⁵ Eldar Kerimov, “Üniversite Öğrencilerinin İnternet Bağımlılık Düzeyleri ve Din Algıları Üzerine Bir Araştırma”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 2016), s. 1-12.

zamanla yalnız kalma istəğinin artması nedeniyle yakın çevresindən uzaklaşmaya başladığını ve özellikle şiddət içərikli oyunlara yönetimin şiddete karşı duyarsızlaşan ve bunu davranışlarında uygulayan bir kuşak yetiştiğini belirtmişlerdir.⁵⁶

Cordes ve Miller ise, bilgisayar ve internetin uzun süreli kullanımının çocukların ve ergenlerin duygusal ve sosyal gelişimlerinde neden olduğu sorunları; sosyal soyutlanma, aile üyeleriyle, öğretmenle ve arkadaşlarla zayıflayan bağlar, disiplin ve motivasyon eksikliği ile toplumdaki duygusal kopukluk olarak betimlemişlerdir. Toplumsallaşma sürecinde gerek ailede ve gerekse toplumsal yaşamın eğitsel merkezi olan okulda ergenin kurduğu ilişkiler, onun birey olarak topluma kazandırılmasında son derece önemlidir. Ergenin internette uzun, kontrolsüz bir biçimde zaman geçirmesi ve internetin gittikçe artan kullanım sıklığı, öncelikle aile bireyleri ile kurduğu birincil ilişkilerde, ardından da okul ortamında akranları ve öğretmenleriyle kurdukları ikincil ilişkilerde sorun yaratabilmektedir. Sonuçta teknoloji okuryazarlığının hedefi gençleri bilgisayar başında makine operatörü gibi kalmaları değil, gençlerin teknolojiye ilişkin kendi yaratıcı ve eleştirel kapasitelerini geliştirmek olmalıdır.⁵⁷

Başka bir problem de çocukların, gençlerin internette pornografi, müstehcenlik içeren sitelere girmelerine ek olarak, yaygın olan bir aktivite de cinselliğin ağır bastığı chat'ler olmaktadır. Kişi, -bilinen anlamıyla- görmediği ve tanımadığı birisiyle, cinsellik konusunda merak ettiği konularda rahatça konuşma olanağı sunmasından dolayı, chat'te cinsel konulara ağırlık vermeyi tercih edebilir. Chat odalarında, karşı cins arayışı içindeki bekar erkek kullanıcıların, toplum tarafından bastırılmış olan cinsellik duygularını tatmin etmek için interneti sıklıkla kullandıkları düşünülmektedir. Türkiye'deki chat kanallarını, dünya kanallarından ayıran en büyük özellik, küfürleşmenin çok yaygın bir şekilde yaşanmasıdır. Toplumda iletişimsizlik arttıkça, chat yapan internet kullanıcılarının da sayısı artmaktadır. Türkiye'de, %90 gibi önemli bir çoğunluk, karşı cinsle konuşabilmek için chat yapmaktadır.⁵⁸

VII. Dinlere Göre Küresel Ahlakın İmkani

Dinler genellikle insanlar için iyi bir dünyayı sunduklarını iddia ettikleri gibi, her din kendisinin diğerlerinden daha iyi ve evrensel olduğunu iddia

⁵⁶ Mehmet Aksüt ve Zekerya Batur, *İnternet Perspektifinde Ergenlerin Sosyalleşme ve İletişim Kurma Süreci*, <http://www.kirbas.com/yazdir.php?id=429>, (05.04.2015), Colleen Cordes and Edward Miller, "Fool's Gold: A Critical Look at Computers in Childhood", *Technology Literacy: 1, Educating Children to Create Their Own Future*, http://drupal6.allianceforchildhood.org/fools_gold, (05.04.2015)

⁵⁷ Colleen Cordes and Edward Miller, *Fool's Gold: A Critical Look at Computers in Childhood*, http://drupal6.allianceforchildhood.org/fools_gold, (05.04.2015)

⁵⁸ Mahmut Ayaz, "Chat Geyikleri Kafesteki Şempanzeler", Kora Yayın, İstanbul, 2001, s. 76.

etməkdir. Yine dinlər gerek teklif ettiği inanç ve ibadetlerle, gerekse de talep ettiği ahlaki tutum ve davranışlarla mensuplarını kendi belirlediği modele göre yetiştirmek ister.⁵⁹ Böylelikle her dinin farklı inanç sistemi ve farklı modelleri küresel toplumda farklılaşmaya neden oluyor. Bu farklılaşma kendisini dinlerin getirdiği ahlaki değerlerde de gösterdiği için küresel ahlakın dinler açısından gerçekleşmesi zor gözüküyor.

Şunu da söylemek gerekir ki, çoğu zaman toplumsal değişme sürecinde dinlerin kendisi de bir değişme ihtiyacını kendisinde hiss eder. Şöyle ki, toplumsal değişim, toplumun değişimi, değişik toplumsal evrenlerle karşılaşma, farklı toplumlara hitap etme gibi olaylar, dinin kendisinin değişimini de gündeme getirebilmektedir. Değişimle birlikte din, kendini yeniden gözden geçirmekte, hukuki ve ya fıkhi hüküm ve kurallarının bir kısmını değiştirmekte ve bu da dine bir canlılık, bir yenilik getirmektedir. Daha önceleri evlilik olaylarına dini çerçeveden bakılırken şimdi farklı dinlerden olan insanlarla bir müslümanın evlenmesi an ve kendisinin karar meselesi olmuştur. Yine evlilikten önce özellikle bayanlarda bekaret şart olarak aranıyorsa da bir çok toplumlarda şimdi bunun o kadar da önemi kalmamıştır diye biliriz. Sözgelimi İslam hukukunda kabul edilen “Ezmanın teğayyürü ile ahkâmın teğayyürü” prensibi, bu durumu ifade etmektedir.⁶⁰

Konuya genel olarak baktığımızda ise tüm dünyada hem ideolojik hem de dini alanda bir düşünüş yaşanmaktadır. Dünyada artık ne dindarlık, ne de dinsizlik bağlamında katı bir tutum gözükmemektedir. Gelecekte ne ateizmin, ne de dindarlığın hakim unsur olacağına ilişkin her hangi bir gösterge yoktur diyenler de vardır.⁶¹

Şurada bir soru da ortaya çıkmaktadır. Acaba insanlık, gerçekten küresel bir medeniyete doğru mu, yoksa bazı bilim adamlarının savunduğu gibi bir medeniyetler çatışmasına mı gidiyor? Medeniyetler çatışmasına gidiyor diyenler arasında olan Samuel Huntingtona göre bunun altı önemli nedeni vardır. İlk olarak, medeniyetler arasındaki farklılıklar sadece gerçek değil, aynı zamanda temeldir. Medeniyetler tarih, dil, kültür, gelenek ve en önemlisi de din itibarıyla birbirlerinden farklılık gösterirler. İkinci olarak, dünya küçülmekte ve farklı medeniyetler arasında ilişkiler artmaktadır. Bu ilişki artımı ise tarihin derinliklerindeki farklılıkları ve düşmanlıkları canlandırmakta ve güçlendirmektedir. Üçüncü olarak, dünya çapındaki ekonomik modernizasyon ve toplumsal değişim süreci, insanları eski lokal kişiliklerinden ayırmaktadır. Bu durmdan kaynaklanan boşluğu da çoğu dinlerde “fundamentalizm” olarak adlandırılan hareket şekli doldurmaya çalışmaktadır. Dördüncü olarak, medeniyet bilincinin gelişimi Batının çifte rolü sayesinde artmaktadır. Bir taraftan Batı gücün zir-

⁵⁹ Asim Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din*, Karahan Kitapevi, Adana, 2013, s. 58

⁶⁰ Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 176.

⁶¹ Mustafa Köylü, *Küresel Ahlak Eğitimi*, s. 67.

vesinde yer almakta, digər taraftan da Batı medeniyeti dışındakiler arasında kö-ke dönüş fenomeni yaşanmaktadır. Beşinci olarak, kültürel özellikler ve farklılıklar, siyasi ve ekonomik farklılıklardan daha zor değişebilen, daha az kolayca uzlaşılabilen ve çözülebilen bir özellik taşımaktadır. Sovyetler Birliği döneminde komunistler demokrat, zenginler fakir, fakirler de zengi olabilirken, hiç bir zaman Ruslar, Estonyalı, Azeriler de Ermeni olmamıştır. Altıncı ve son olarak, ekonomik bölgesellik artmaktadır. Bunun en önemli göstergelerinden birisi, Avrupa Birliğidir. Avrupa Birliği, Avrupa Kültürü ve Avrupa Hıristiyanlığı üzerine kurulmuş bir birlikteliktir. Aynı birlikteliği Japonya, Asya ülkelerinde kuramamaktadır. Zira, Japonya kendisine has bir kültüre sahiptir. Kısacası din ve kültür, ekonomik işbirliği için de bir temel oluşturmaktadır.⁶² Sonuç olarak söyleye biliriz ki, dinler arasında barış olmadan uluslar arasında da barış olmaz.

VIII. Çevresel Etkilere Göre Küresel Ahlakın İmkani

Davranışların, hem fiziksel ve toplumsal çevreden, hem de insanın içinden gelen nedenleri vardır. Örneğin, kuvvetli bir ses sonucu sıçrama ve gözün yakınından geçen bir cisim etkisiyle göz kırpması, dış etmenlerle açıklanabilir. Susadığımız zaman su bulup içme ise, iç etmenlerin uyardığı bir harekettir. Bu iç ve dış etmenler, çok defa bir arada davranışları etkiler. İnsan hem içten hem de dıştan gelen uyarıcıların karmaşık etkisiyle faaliyete geçer. Bir kimsenin her hangi bir andaki davranışı, sadece onu o anda etkileyen çevresel uyaranları bilmekle açıklanamaz. Örneğin, şık bir bayanın kalabalık bir salona girdiği zaman hemen pardösüsünü çıkarması, salonun sıcak olmasından mı, yoksa onun moda için uygun, yeni elbisesini göstermek istemesinden mi ileri geldiğini kestirmek güç olur. Bir öğrencinin kütüphanede ders çalışırken ikide bir kaleminin ucunu sivriilmesi, buna gerçekten ihtiyacı olduğundan mı, yoksa çalışmaktan bıkip biraz dinlenmek ihtiyacından mı, yoksa her iki nedenin birleşik etkisinden mi ileri gelmektedir? Bunu da tam olarak ayırt etmek zordur. Böylece çeşitli davranışları etkileyen faktörleri her zaman kolayca kestirmek mümkün olmaz.⁶³

Psikologları uğraştıran önemli bir başka mesele de ahlakın bir davranış repertuarı olarak mahiyetidir. Çevre ile olan tecrübelerimiz gerek pasif, gerek aktif bizde birtakım davranış formlarının oluşmasına yol açıyor. Fakat bu davranış formlarının ferdin duyu ve düşüncesine akseden tarafı neden ibarettir? Biz ahlakî davranışın gereğine niçin inanıyoruz ve ahlakî durumlar karşısında ne gibi duygulara kapılıyoruz? Başka bir ifade ile, başkaları öyle istediği için mi yoksa biz öyle inandığımız için mi ahlaklı davranıyoruz? Bu meselenin sadece pratik önemi bulunduğu açıkça görülecektir. Sadece ahlakî

⁶² Köylü, *Küresel Ahlak Eğitimi*, ss. 75-76.

⁶³ Feriha Balkış Baymur, *Genel Psikoloji*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1972, s. 69.

hareketlerin yanında bilgilerin verilmesi ise, bu bilgi duygularla tamamlanmadıkça ahlâkî davranışı sadece bir hesap meselesi haline getiriyor. Fakat ahlâklı davranışın bu üç boyutu bilgi, duygu, hareket arasındaki ilişkiler tartışma konusu olmaktan hâlâ çıkmış değildir. Psikolojik ahlâk teorilerinin herbiri, öbürlerini tamamen inkâr etmemekle beraber, bu boyutlardan birini ahlâkî davranışın temeli sayar. Kolayca akla geleceği gibi, Freud duygu⁶⁴ unsuruna çok büyük önem veren bir teori kurmuştur. Öğrenmeci ahlâk teorileri davranışın hareket kısmına çok önem verir, Piaget, Kohlberg⁶⁵ ve onları takip edenler ise ahlâkî davranışın kognitiv (zihni) yapısındaki gelişmeler üzerinde çok dururlar.⁶⁶

İnsanlar her zaman çevre şartlarına uyum sağlarlar. Bu bir taraftan iyi, bir taraftan da kötü bir huydur. Bunun iyi tarafı şu ki, biz yaşadığımız negatif duygular üzerinde devamlı olarak düşünürsek çabuk mahv oluruz. Çevremizde meydana gelen olaylar bizim dikkatimizi farklı noktalara odakladığı için biz yaşadığımız kötülükleri çabuk unuta biliyoruz. İşin kötü tarafı ise bir ortama uyum sağladıkmi çoğu zaman ortamımızı değiştirmek konusunda hiç bir düşünceye sahip olamıyoruz. Bu monoton hayat tarzımız da başkalarının düşünceleri ve hayat tarzının etkisi altında kalmamıza neden oluyor.

IX. Sosyal Güçlere Göre Küresel Ahlakın İmkânı

İnsanlar kendilerinden para, güç ve mevki bakımından güçlü insanların etkisi altında yaşarlar. Zengin birisinin kötü bir davranışı toplum tarafından eleştirilmezken, fakir birisinin aynı düzeyde kötü davranışı insanlar tarafından kabul edilmez eşeltiriye sebep olur. Modern toplumda küresel ahlakın problemlerine baktığımız zaman da şu gerçekle karşı karşıya kalıyoruz. Sosyal güce sahip olan büyük devletlerin uyguladıkları yaşam şartları ve ahlaki algıları kendilerinden küçük ve fakir devletlerin insanlarını kendi etkisi altına almaktadır. Yine insanlar kendilerinden küçük veya zayıf olanların değil, kendilerinden büyük ve güçlü olanların davranışlarını benimserler.

Ekonomik güce sahip devletler kendilerinin dışındaki devletlerde yaşayan insanları da kendileri gibi yaparak onları her konuda kontrol altına alırlar. Bu gün dünyada savaş nedeniyle insanların öldüğü devletler fakir, bu savaşlarda

⁶⁴ Filozof İmmanuel Kant ise ahlaka duyguların karıştırılmaması gerektiğini düşünürdü. Ona göre bazıları merhamet ve empati duyar, bazıları duymaz. Kanta göre ahlaki davranış duygularla değil, ödev olarak yapılmalıdır. Geniş bilgi için bak: Nigel Warburton, *Feseferin Kısa Tarihi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2016, s.176.

⁶⁵ Kohlberg, değişik yaş grupları ve sosyoekonomik düzeylerdeki bireylere değişik öyküler verdikten sonra öyküde anlatılan durum ile ilgili karar vermelerini ister. Verilen kararın doğru ya da yanlış olması önemli değildir. Önemli olan bireyin öyküde anlatılan soruna çözüm bulurken kullandığı gerekçeler ve yaptığı değerlendirmelerdir.

⁶⁶ Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar Ahlak Psikolojisi, Ahlaki Değerler ve Ahlaki Gelişme*, Özener Matbaası, İstanbul, 2000, s. 26.

satılan silahlar üzərindən kazanan devletler ise Birləşmiş Milletlər Güvenlik Konseyi üzyləri olan ABD, Fransa, İngiltərə, Almanya, Rusya ve Çindir.⁶⁷

Bunu söylədikdən sonra şunu da ilave etmək gerekir ki Batı medeniyeti digər medeniyetlər karşısında bilim, teknoloji ve endüstride öncü rolü üstlenerek batında deęil zahirde gücünü ispatlamışdır. Batı empirik metodolojiyi ve organizasyonu insanı “doğrudan ve acil” ihtiyaçlarının hizmetine tabii olguları vermek için kullanan bir medeniyettir. Bu araçsal medeniyeti İslamın deęer anlayışıyla birleştirerek özeldə İslam dünyasında muhtemelen de daha geniş dünyaya yayılabilecek önemli ilerlemeler yapılabilir.

Bundan başka insanlık ihtiyacı kadar tüketirse, gelişir ve mutlu olarak yaşar. Ancak eęer daha fazla iyidir ilkesine göre yaşarsa, asla tatmin olmayan hayvan gibi ihtirasından boęazı tıkanacaktır. Çünkü insanın daha fazla kazanmak için daha fazla çalışması onun mutluluęuna manidir.

Sonuç. Devamlı olarak küreselleşmenin bizim ve bizim dünyamız için getirdięi problemlerden konuşuruz. Küreselleşme olayı da öyle bir hızla hayatımızın ayrılmaz parçasına dönüşüyor ki, kendimizi ondan kurtarmamız mümkünsüz gözüküyor. Ancak bazı bilim adamlarına göre küreselleşmenin yaratıcısı insanlar olduęu için onun kontrolü da insanların elindedir. Yani insanlar küreselleşmeni kendi faydaları için kullana bilirler. Bunun için olaylara iyi niyetle ve samimiyetle yaklaşmaları gerekir. Minimum derecede de olsa, tüm milletlerin, tüm sınıfların, tüm iş verenlerin ve çalışanların uyması gereken bazı ahlaki esaslar olmalıdır. Nasıl ki ekonomik alanda herkesi bağlayan bazı temel kurallar varsa, nasıl ki finans marketlerini düzenleyen bir taslak kural sistemi varsa, neden dünyadaki herkese az çok huzur ve barışı garanti edecek düzeyde, küresel olarak bağlayıcı temel ahlaki prensipler olmasın?

Araştırmamızın sonucunda da küresel olarak bağlayıcı temel ahlaki prensipler içerisinde adalet, ihsan (iyilikseverlik), iffet ve merhamet gibi ahlaki erdemlerin küresel anlamda duygusallıktan ziyade bir vazife olarak insanlar tarafından benimsenmesinin ve bu çerçeve içerisinde daha iyi bir hayatın yaşanabilmesi uygun görülmüşdür.

⁶⁷ Samantha Nutt, Küresel Silah Ticaretinin Asıl Zararı, TED Talks, https://www.ted.com/talks/samantha_nutt_the_real_harm_of_the_global_arms_trade?language=tr (12.12.2016)

Kaynakça:

Aksüt, Mehmet ve Zekerya Batur, *İnternet Perspektifinde Ergenlerin Sosyalleşme ve İletişim Kurma Süreci*,

<http://www.kirbas.com/yazdir.php?id=429>, (05.04.2015), Colleen Cordes and Edward Miller, “Fool’s Gold: A Critical Look at Computers in Childhood”, *Technology Literacy:1, Educating Children to Create Their Own Future*, http://drupal6.allianceforchildhood.org/fools_gold, (05.04.2015)

Ayaz, Mahmut, “*Chat Geyikleri Kafesteki Şempanzeler*”, Kora Yayın, İstanbul, 2001.

Ayten, Ali, *Psikoloji ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Barber, Benjamin R., “Challenges to the Common Good in the Age of Globalism,” *Social Education*, vol. 64, no. 1 (Jan/Feb 2000), s.9.

Baymur, Feriha Balkış, *Genel Psikoloji*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1972.

Cordes, Colleen and Edward Miller, *Fool’s Gold: A Critical Look at Computers in Childhood*, http://drupal6.allianceforchildhood.org/fools_gold, (05.04.2015)

Faller, Kathleen Coulborn ve Ellen Devoe, “Allegations of Sexual Abuse in Divorce”, *Journal of Child Sexual Abuse* 4, 4 (1995), s.5.

Geçtan, Engin, *Psikanaliz ve Sonrası*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000.

Güngör, Erol, *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar Ahlak Psikolojisi, Ahlaki Değerler ve Ahlaki Gelişme*, Özener Matbaası, İstanbul, 2000.

Haring, Herman, “Mevcut Ahlak Kirizi: Etkin Çözümler Var mı? “Global Etik” Projesinin Bir Cevabı”, *Çağımızın Ahlak Bunalımı ve Çözüm Arayışları*, Hüseyin Sarıoğlu (ed.), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2009, ss. 124-125

İbn Misqəveyhi, *Təhzibul Əxlaq*, (tərc: Rafiz Manafov), İpək yolu Nəşriyyatı, Bakı, 2012.

Kaya, Mevlüt, *Din Eğitimi İletişim ve Dini Tutum*, Etüt Yayınları, Samsun, 1998.

Kerimov, Eldar, “Üniversite Öğrencilerinin İnternet Bağımlılık Düzeyleri ve Din Algıları Üzerine Bir Araştırma”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 2016), s. 1-12.

Kongar, Emre, “Toplumsal Değişme”, *Amme İdaresi Dergisi*, 1971, Cilt: 4, Sayı: 1, ss. 63-90

Köylü, Mustafa, *Küresel Ahlak Eğitimi*, Dem Yayınları, İstanbul, 2013.

Küng, Hans, *A Global Ethic for Global Politics and Economics*, Oxford University Press, New York, 1998, ss. 167-169.

Nutt, Samantha, Küresel Silah Ticaretinin Asıl Zararı, TED Talks, https://www.ted.com/talks/samantha_nutt_the_real_harm_of_the_global_arms_trade?language=tr (12.12.2016)

Okumuş, Ejder, *Toplumsal Değişme ve Din*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.

Onur, Bekir, *Ahlak Eğitiminin Psikolojik Temelleri*, s. 1.

Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2013.

Şentürk, Recep, “Değişen Toplum ve Ahlak: Modern Türk Toplumunda Değerler Krizi”, *Çağımızın Ahlak Bunalımı ve Çözüm Arayışları*, Hüseyin Sarıoğlu (ed.), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2009, ss. 84-85.

Tarhan, Nevzat, *Değerler Psikolojisi ve İnsan*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.

Warburton, Nigel, *Fesefenin Kısa Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2016.

Ward, Keith, “Modern Bilimin Işığında Ahlaki Meseleler”, *Çağımızın Ahlak Bunalımı ve Çözüm Arayışları*, Hüseyin Sarıoğlu (ed.), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2009, ss. 9-11.

Yapıcı, Asim, *Ruh Sağlığı ve Din*, Karahan Kitapevi, Adana, 2013.

Yaran, Cafer Sadık, *İslam Ahlak Felsefesine Giriş*, DEM Yayınları, İstanbul, 2012.

<http://www.religionsforpeace.org/vision-history/mission/> (08.12.2016)

<https://www.aids.gov/hiv-aids-basics/hiv-aids-101/global-statistics/>
(07.12.2016)
<https://www.statista.com/statistics/297288/global-views-on-premarital-sex/>
(07.12.2016)

Eldar Əsgər oğlu Kərimov

Qlobal əxlaqın mümkünlüyü

Xülasə

Bu məqalədə Qlobal Əxlaqın İmkani mövzusu və bu imkanın nə qədər həqiqətə uyğun olub-olmadığı insan psixologiyası çərçivəsində tədqiq edilməyə çalışılmışdır. Ədəbiyyat araşdırması şəklində aparılmış tədqiqat işində fərqli din, mədəniyyət və sosial vəziyyətə sahib insanların, ümumiyyətlə, fərqli düşüncəyə sahib olduqları üçün qlobal əxlaqın imkanı mövzusunda geniş imkanlara sahib olmadıqları ortaya çıxmışdır. Ümumi olaraq isə ədalət, xeyirxahlıq, iffət və mərhəmət kimi əxlaqi dəyərlərin qlobal mənada emosionallıqdan çox bir vəzifə olaraq insanlar tərəfindən mənimsənilməsi və bu çərçivə daxilində daha yaxşı bir həyatın yaşanıla biləcəyi uyğun görülmüşdür.

Açar sözlər: Əxlaq, qlobal əxlaq, ədalət, xeyirxahlıq, iffət, mərhəmət.

Eldar Asker Karimov

Possibility of Global Moralty

Summary

In this article, we have researched the theme of Global Morality Opportunity and checked how real is this theme according to human psychology. The outcome of literary research indicates that the people who have different religions, different culture and different social conditions do not have wide opportunities. In general, according to Global Morality Opportunity it is more valuable as a duty of people adopting moralities such as fairness, favor, chastity and kindness.

Keywords: Morality, global morality, fairness, favor, chastity, kindness.

DİLÇİLİK

UOT 81'28;81'286

**İ.ŞIXLININ “DƏLİ KÜR” ROMANINDA (I HİSSƏ) DİALEKTİZMLƏR
VƏ ONLARIN ƏDƏBİ DİLDƏ YERİ****Zabitə Məhəmməd qızı TEYMURLU**

Western Caspian Universiteti
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, baş müəllim
zteymurlu@beu.edu.az

Firəngiz Mübariz qızı ŞIXIYEVA

Bakı Mühəndəslik Universiteti
zteymurlu@qu.edu.az

Dialektizm məfhumu dəyişkəndir. O uzun müddət işlənmə prosesi nəticəsində ədəbi məişətə daxil ola bilir. Xalq dialektizmlərinin tərkibindən o sözləri seçir ki, onların ifadə etdiyi əşya və hadisələr həyat üçün əhəmiyyətlidir, ədəbi dildə onu əvəz edən söz yoxdur. Bəzi dialekt sözlərə ehtiyac duyulduğu üçün ədəbi dilə keçir. Bu sözlərin ədəbi dilə keçməsi ədibin sənətkarlığına bağlıdır. İ.Şıxlı “Dəli Kür” romanında xalq danışığında həmin dialektizmlərdən ustalıqla istifadə edib. Qeyd olunan əsərdə aşkar etdiyimiz dialektizmlər tədqiqata cəlb olunub və bu sözlərin ədəbi dildə yeri müəyyənləşdirilib.

Açar sözlər: İ.Şıxlının “Dəli kür” romanı, dialektizmlər, ədəbi dil.

Giriş. Dildə dialekt fərqlərinin əmələ gəlməsinin əsas səbəbi dil birliyinin müxtəlif qruplaşmalarının nisbi təcrid olunması və əlaqənin zəifləməsidir. Dialekt anlayışı altında dilçilikdə dilin məhdud ərazidə işlədilən növü nəzərdə tutulur. Arxaik sözlər ədəbi dildən sürətlə çıxdığı halda dialektlər lüğət tərkibində uzun müddət qalır. Dialekt sözlər bədii ədəbiyyata yazıçılar vasitəsilə yol tapır, bununla da ədəbi dil ilə dialektlər arasında əlaqə yaranır. Dialekt sözlərdən daha çox nəsr əsərlərində istifadə olunur. Ona görə ki, nəsr əsərlərində obrazların nitqində dialektoloji vahidlərə çox ehtiyac vardır. Dialektlər ədəbi dilin zənginləşmə mənbələrindən biri olmaqdan əlavə, həm də dilin qədim vahidlərini özündə qoruyub saxlayır. “Dünyanın bütün söz ustaları məhz

ləhcə və dialektlərdən münasib söz alıb işlətməklə ədəbi-bədii dilin zənginləşməsinə kömək etmişlər” [8, s.22].

Ədəbi dilin zənginləşməsi üçün əsas olan dialektlər ədəbi dilin təsiri ilə əriyib yox olur. Dialektlərin ərimə prosesi iki şəkildə olur: 1.Sözlər dialektlərdən ədəbi dilə keçir; 2.Sözlər ədəbi dildən dialektlərə keçir, dialekt ədəbi dilə təsir etdiyi kimi, ədəbi dil də öz növbəsində dialektlərə təsir edir, dialektlərin leksikasını sıxışdırır. Dialektlər ədəbi dilin mənbələrindən biri olsa da ondan fərqlənir. Ədəbi dil şivələrə təsir etdikcə onların fonetik, qrammatik sistemləri, tələffüz qaydaları da dəyişir. Onlar öz spesifik xüsusiyyətlərini itirir, ədəbi dilə yaxınlaşır [8, s.208].

Bədii əsərlərin dilində dialektizmlərin işlədilməsi yazıçıdan olduqca böyük sənətkarlıq tələb edir. Çünki həddindən artıq dialekt sözü işlətdikdə yazıçının dili qəlizləşir və anlaşılmazlıq yaradır, bu isə əsərin bədii effektini azaldır, onun təsir gücünü zəiflədir. T.Hacıyev dialektlərdə olan, ədəbi dilin ehtiyac duyduğu sözlərin ədəbi dilə gətirilməsində yazıçıların rolunu yüksək qiymətləndirir: “Bir yazıçı, bir şair bütün ömrü boyu üç-beş münasib söz hazırlaya bilsə o, xalq dilinin boynuna böyük minnət qoymuş olar- bu, əvəzsiz xidmətdir, dəyəri heç nə ilə ölçülməyən böyük işdir” [7, s.6].

İ.Şıxlı, məhz, ədəbi dilin ehtiyac duyduğu o sözləri sezə bilən ədiblərimizdən biridir. “Dəli Kür” romanından sonra ədəbiyyatımızda həqiqətən böyük dəyişiklik oldu. “Dəli Kür”ün dili, əlbəttə, həm böyük bir yazıçının dilidir, həm epos düşüncəmizin dilidir, yəni kifayət qədər mükəmməldir. Bu mənada “Dəli Kür”ün dilini az qala “Dədə Qorqud”un dili ilə, Koroğlunun dili ilə müqayisə etmək olur [5, s.4]. Yəni mükəmməlliyi etibari ilə bu xalqın dil enerjisini tam üzvi sistem kimi təqdim edən bir əsərdir. Bu əsərin vasitəsi ilə bir çox söz ədəbi dilimizə keçmişdir. Həmin sözlər 2013-cü ildə nəşr olunan “Orfoqrafiya Lüğəti” kitabında da yer alır. Ədəbi dildə dialektizm kimi bilinən sözlərin çoxu elə dialektizm olaraq qalır, bəziləri isə dialektizm çərçivəsindən kənara çıxıb, ədəbi dilin ehtiyac duyduğu sözə çevrilir. Məsələn, *yağanlıq, xır, haylanmaq, qaynar, müşəmbə, çiləkən, heybə, kərənti, suvadağı, çarıq, səyrimək, xalxal, baftalı, qağa, şeşələnək, qardabansan, tara, cələ, məsxərə, qaşı, qanrılmaq, caydaq, erkəc, parç, binə, badya, dalda, quzulamaq, mitil, oxranmaq, daraqlamaq, çilən, eymə, təpəl, ün, dəm, simsar, kırımək, qaysı, yorğalamaq, şırvanmaq, pencər, obaş, öləzimək, xosunlaşdırmaq, çatı, çovutma, dədə, qacımaq, cılğı, qorlandırmaq, qov, kərən, tağarlıq, gədə, alışma, dilavərlik, qarsamaq, gəbə, puçur-puçur, doqqaz, qımışmaq, çimişmək, eşik, dingə, ləngərlənmək, şenlik, ağarışmaq, yalmanmaq, çatılmaq, ötəri, didə, dəyə, təlx, suç, irişmək, cığa, pələ, səndələmək, alacalanmaq, qarsalamaq, təknə, dəmyə, qənşər* (84 söz) kimi sözləri buna nümunə göstərə bilərik.

Bu məqalədə İ.Şıxlının “Dəli Kür” romanının birinci hissəsində təsadüf etdiyimiz dialektizmlər tədqiqatə cəlb olunub. Əsərdə aşkar etdiyimiz dialekt sözlər aşağıdakılardır:

Yağanlıq: *Yağannıx* sözü əsərdə “yağmur” mənasında işlənib.- *Bu il yağanlıq olduğundan, otlar vaxtında əvvəl göyərmiş, yazın ilıq nəfəsini duyan-dan sonra isə püskürüb qalxmışdı* [13, s.7]. *Yağanlıq* sözünə Qazax dialektində təsadüf olunur.- *Keçən il yağannığ az oldu* [1, s.536].

Xır: *Yalnız kəndin yaxınından ötüb Tiflisə doğru uzanan xır yolu əvvəlki kimi ağarır, bəzi yerlərdə daşların arasından ot cücərsə də təbiətin bu ümumi ahənginə tabe olmaq istəmir, dərəli-təpəli yamaqları aşıb üfüqdə gözdən itirdi* [13, s.7].

Xır sözü əsərdə “bostan” mənasında işlənib. Bu sözə qərb dialektlərində təsadüf olunmayıb. – *Gedəgün bizim xıra qarpuz yeməgə; - Gecə xıra oğri gəlmişdü* (Bakı) [1, s.222].

Haylanmaq: *Haylanmaq* sözü əsərdə “sürmək, qabağına qatıb aparmaq” mənasında işlənib. -*Həyət-bacalarda ocaq tüstülənir, mallar haylanıb Kürə tökülür, qız- gəlinlər suya enirdilər* [13, s.7]. Bu sözə Gədəbəy dialektində haylamaş şəklinə təsadüf edilib. – *Malı yelli hayla apar* [1, s.196].

Qaynar: Kürün ləpədyənindən bir az aralı, çaylaqda qaynar asmışdılar [13, s.8]. Bu dialekt vahidi Borçalı, Qazax, Tovuz dialektlərində “paltar yumaq üçün qızdırılmış su” mənasında aşkar olunub [1, s.288].

Müşəmbə: *Bütün gecəni yatmayıb səhərəcən ağıladığından arvadın gözləri şişmiş, kirpikləri bir-birinə yapışmış, göz yaşı quruyub, müşəmbə kimi yanağında qalmışdı* [13, s.8]. Qeyd olunan dialektizm Ağdaş, Şəki dialektlərində “kök” mənasında işlənir. - *Müşəmbə to:ğun əti çox yeməlididi (Ağdaş);-Müşəmbə toyuğdan pilo pişirəllər* (Şəki), [1, s.366].

Kərənti və qənşər: *Kərəntini çiyinə alıb, pəncərəsi Kürə baxan evlərinin qənşərindəki cığırla asta-asta yuxarı qalxdı* [13, s.9]. *Kərənti* sözünə Culfa, Çənberək, Gədəbəy, Gəncə, Goranboy, Qazax, Naxçıvan, Ordubad, Salyan, Şəmkir, Şərur, Tovuz dialektlərində təsadüf olunur. – *Mənim kərəntim kəsmir, al munu itilə* (Tovuz); - *Kərəntiyənən ot biçərix* (Ordubad) [1, s.251].

Qənşər//qəyşər: “qabaq” sözü dialektlərdə nisbətən geniş dairədə işlənən leksik vahiddir [6, s.67].

Xalxal: *Xalxalın yanından ötüb çardağa yaxınlaşdı* [13, s.10]. Azərbaycan dili şivələrində (Qazax, Tovuz, Şəmkir, Xanlar, Gədəbəy, Borçalı, Başkeçid, Quba) *xalxal* sözü “açıq hava şəraitində mal-qara saxlamaq üçün ətrafi hasarlanmış yer” mənasında qeydə alınmışdır [6, s.72].

Qağa: *Qurbanın olum, ay qağa, evimizə qan salma* [13, s.11]. *Qağa* sözünə Azərbaycan dili dialektlərində (Çəmbərəkədə) “ata” və “qardaş” mənalarına təsadüf olunub [3, s.224].

Şəşələnmək: *Ə, qoduq, mənim üstümə şəşələnirsən?!* [13, s.13]. Cəlilabad, İrəvan şivələrində *şəşələnməy* sözü “1.qürurlanmaq ; 2.özünü yüksək tutmaq, özünü çəkmək” mənalarında işlənir. – *Nə belə şəşələnirsən ?* (İrəvan) [1, s.459].

Qardabansan: *Cahandar ağanın özü də sonradan - qadabansan, gələn kimi evimə qan saldın, - deyə mənim üstümə atılmazmı?* [13, s.14]. *Qardavan* dialekt vahidinə Çəmbərək şivəsində “uğursuz (adam haqqında)” mənasında təsadüf olunub [3, s.229].

Şıldır: *Narın ləpələyə toxunub şütüyən daşlar şıldır yerdə qurulmuş qovaq ağacına qədər gedirdi* [13, s.17]. *Şıldır*(Qazax) – “çayın dayaz yeri”[1, s.464].

Parç: *Gəlin əlləri titrəyə-titrəyə iri mis parçı doldurub qabağa uzadanda Cahandar ağa Mələyin biləyindən yapışıb özünə doğru çəkmiş və bir göz qırpımında atın qucağına almışdı* [13, s.21]. *Parç* (Zəngilan, Zəncan)- “suqabı” - *Parçnan su içirix* (Zəngilan) [1, s.393].

Badya: *Sonra da küncdəki badyanın ağzını açıb bir qaşığı süd üzü* [13,25]. *Badiyə* (Quba, Şəki) -1 saxsı piyalə (Quba); 2.Qulpsuz mis qab, badya – *İnəx'dən bir badiyə süüt sağdım* (Şəki), [1, s.34].

Dalda: *Qara damın qabağındakı çardağın dirəyini özünə dalda edən çərkəz qaraltının kim olduğunu bilənə qədər əlini tufəngin tətüyindən çəkmədi* [13, s.27]. *Dalda I* (Bakı, Kürdəmir, Oğuz)- gizli, məxfi yer. – *Pılım daldadadı* (Bakı) [1, s.112].

Mitil: *Nəfəs aldıqca sinəsi mitil yorğanı titrədirdi* [13, s.28]. *Mitil* (Dərələyəz, İrəvan, Qarakilsə, Vedi, Zəngibasar)-1.yorğan-döşək; 2.köhnə palaz-paltar [3,281].

Oxranmaq: *Damın küncündə, arakəsmənin o üzündə inək oxrandı* [13, s.28]. *Oxrammax I* (Ağdam, Ağdərə, Başkeçid, Borçalı, Gədəbəy, Qazax) – “astadan kişnəmək”. - Ə:; *atın oxraner* (Borçalı); -*Qarınarı arpadan do:yuf də:nə yaman oxraney atdar* (Gədəbəy) [1, s.381].

Üşürgələnmək: *Şamxalın bədəni üşürgələndi* [13, s.31]. *Üşüləməx'I* (Şəmkir) – bax üşələməğ I. –*Nə üşəliyirsən, qoysana yuannıx gətirim* [1, s.525].

Şırvamaq: *İtlər sahibini tanıyıb atın ətrafında atılıb-düşdülər,sonra da Allahyara şırvandılar* [12, s.46]. *Şırvanmax* (Ağbaba) – “yaltaqlanmaq” [6, s.351].

Öləzmək: *Allahyar öləzməkdə olan lampaya baxıb daha da darıxdı* [13, s.47]. *Öləziməx'I* (Qarakilsə, Salyan, Tovuz) – 1. zəifləmək; 2. sönmək. – *İşix öləzidi*(Tovuz); - *Təndir öləziyif, çörəyi pişirmiyəcəx'* (Qarakilsə) [1, s.387].

Soğulmaq: *Ev suyu soğulmuş dəyirmanə dönmüşdü* [13, s.51]. *Soğulmax* (Basarkeçər, Borçalı) – 1. kəsilmək. – *Də:rmanın suyu soğuldu* (Basarkeçər); 2. Qurumaq (suya aiddir). – *Mən səni bir elə bilerəm, soğulmamış göl bilerəm*(Borçalı) [1, s.443].

Çovutma: *Yəqin hansı ciyəri yanmışınsa çovutma gülləsi dəyib* [13, s.57]. *Çovutma* (Vedi, Zəngibasar) – “yan keçən” (gülləyə aid) [3, s.109].

Pencər: *Bir dəstə qız pencər dəriridi* [13, s.59]. *Pencər* (Basarkeçər, Ordubad, Şəmkir, Şərur, Tovuz) – yeyilən göyerti. – *Qoyunqulağı, quşəpbəyi, qazə:ği pencərdi* (Basarkeçər) [1, s.395].

Dədə: *Biy nə yaxşı balıqlardır, ay dədə, özünmü tutubsan ?* [13, s.60]. *Dədə* I (Çəmbərək, Dərələyəz, Kalinino, Kəvər, Vədi) – “ata” [3, s.121]. *Dədə* II (Çəmbərək, Kalinino) – “baba” [3, s.121].

Qacımaq: *Deyəsən, ox da qacıyb əyilmişdi* [13, s.62]. *Qacımaq* (Şəki, Zəngilan) – bax – *Əyağım qa:cımışdı, ovdum, düzəldi* (Şəki); - *Sağ qışım qa:cıyb* (Zəngilan) [1, s.273].

Tağarlıq: *Yaman günündə beş-on tağarlıq yer götürüb əkib-biçərsən* [13, s.65]. *Tağ* I (İrəvan, Dərələyəz, Zəngibasar, Üçkilsə, Vədi) – “yığılmamış xiyarın, qovunun, qarpızın tağı” [3, s.357].

Gədə: *Bu gədə lap ağılnı itirib* [13, s.76]. *Gədə* (Ağbaba, Çənbərək, Vədi) – “uşaq, oğlan” [3, s.157].

Ağarışmaq: *Şərq tərəfdə üfüq ağarışır, göyün üzü qızardı* [13, s.78]. *Ağarışdamax* (Çəmbərək) – “səhər açılmaq, işıqlanmaq” [3, s.34].

Cığa: *Buğum-buğum cığa tökəsən* [13, s.86]. *Cığa* I (Zaqatala) – “böyük buynuz” [1, s.75].

Səndələmək: *Çərkəz bunu gözləmədiyi üçün səndələdi* [13, s.93]. *Səndirəməx* (Meğri) – “büdrəmək”. – *Balacə dəyirmanın qabağında qatır səndirədi, iras düşdü, özün genə yığışdırdı* [1, s.427].

Əsərdə *irişmək, alışma, çimçişir, məsxərə, şığanmaq, dəm, obaş, eşik, caydaq, doqqaz, ləngərlənmək, təngildəmək, qanrılıb, tara, səyrimək, xırid, nəmə, nəmi, tejən, qov, kərən, qarsamaq, eymə, simsar, qaysı, cılgı, binə, şenlik, dingə, farmaş, cımbat* kimi dialekt sözlər də aşkar olunub.

Azərbaycan dilinin dialekt leksikasına aid olan sözlərin müəyyən hissəsi daha məhdud dairədə, müəyyən hissəsi isə nisbətən geniş dairədə işlənir. Bu sözlərin bəziləri nisbətən geniş dairədə işləndiyinə görə Azərbaycan ədəbi dilində də özünü göstərir. Təsədüfə deyil ki, bəzi leksik vahidlərə Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğətində də yer verilmişdir. Dialekt sözlərin bir qismi isə ədəbi dilə daxil olmamış, xalqın danışıq-məişət nitqinin malı olaraq qalmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007, s.568
2. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti. Genişləndirilmiş və yenidən işlənmiş 6-cı nəşr. Bakı, “Şərq-Qərb” Nəşriyyat Evi, 2013, s.840
3. Bayramov.İ. “Qərbi Azərbaycan şivələrinin leksikası”, (dərs vəsaiti). Bakı, “Elm və təhsil”, 2011, s.440
4. Cəfərov.S. Müasir Azərbaycan dili. II hissə . Leksika. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007, s.192

5. “Dəli Kür” romanının poetik dili ədəbi tənqiddə. Bakı, “Elm və təhsil”, 2013, s.344
6. Əzizov E.İ. Bədi dildə dialektizimlərin yeri // «Filologiyanın aktual problemləri» mövzusunda elmi-nəzəri konfransın materialları, Bakı : Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2006, s. 64-78.
7. Hacıyev T. Şeirimiz, nəsrimiz, ədəbi dilimiz. Bakı, Yazıçı, 1990.
8. Həsənov. H.Ə. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, Bakı Dövlət Universiteti nəşriyyatı, 2000, s.399
9. Həsənova. S. “Ədəbi dilin tədrisində “Bədi üslub” məsələsi”// Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi, Bakı, 2011, № 2, s. 21-24.
10. Xəlilov. B. “Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası”. Bakı, 2008, s.442
11. Qurbanov. A. “Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası. Bakı, “Nurlan” nəşriyyatı, 2008, s. 442
12. Mehdiqızı.V. XIX əsr Aşıq üslubunda yazılmış Azərbaycan poeziyasının leksikası. Bakı, “Nurlan”, 2002, s.323
13. Şıxlı. İ. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. II cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, s.400
14. Şirəliyev. M. Azərbaycan dialektologiyasının əsasları. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2008, s.416

**Забита Магамед кызы Теймурлу
Фирангиз Мубариз кызы Шыхыйева**

**Диалектизмы в романе И.Шихлы «Сумасшедшая Кура» (1часть)
и их место в литературный язык**

Аннотация

Концепция диалектизмов изменчива. В процессе длительного употребления они могут войти в литературный обиход. Из состава народных диалектизмов выбираются те слова, обозначение событий и предметов которых жизненно важно и не имеют в литературном языке заменителей. Иногда диалектные слова обязательно переходят в литературный язык для передачи чувств. В романе «Сумасшедшая Кура» писатель мастерски использовал диалектизмы в народной речи. Выявленные диалектизмы в указанном произведении привлечены исследованию и место этих слов в литературном языке определилось.

Ключевые слова: Роман И. Шихлы «Сумасшедшая Кура», диалектизмы, литературный язык.

**Zabita Muhammad Teymurlu
Firangiz Mubariz Shikhiyeva**

**Dialectics and their role in the literary language in the first part of the
novel "deli kur" ("mad kura") by I.Shikhli**

Resume

The concept of dialecticism is changeable. As a result of being used for long time it can be included into literary colloquial style. People choose some words from dialecticism that the things and events which they express are useful for life and there is not any other word in literary language that can replace it. Some of them are included into literary language because they are in need. This process depends on writer artistry. I. Shikhli used this dialecticism professionally in his novel "Deli Kur". Dialecticisms that we found out in mentioned novel has been investigated and position of these words has been determined.

Keywords: The novel "Deli Kur" by I. Shikhli, dialecticisms, literary language.

UOT 81'1

**“AİLƏ” KONSEPTİNİN BƏDİİ MƏTNDƏ LİŊQVOPRAQMATİK
XÜSUSİYYƏTLƏRİ****Təbərrük Fərrux qızı CAHANGİRLİ***Western Caspian Universiteti
Dissertant**cahangirli.t@hotmail.com*

Bu məqalə koqnitiv bilik strukturlarına kompleks yanaşma işığında “family” konseptinin formalaşması prosesinin öyrənilməsinə həsr edilmişdir. Məqalədə konseptin obyektivləşməsinin leksik vahidlərinə xüsusi diqqət yetirilir. Məqalədə kompleks yanaşma işığında “family” konsepti təsvir edilir, onun ingilis dilində formalaşmasının linqvistik və ekstralingvistik amilləri tədqiq edilir. Təhlilin nəticələri göstərir ki, ingilis linqvomədəniyyətində “family” konseptinin məzmunu milli mədəniyyət xüsusiyyətlərilə bağlı əlamətlərə malikdir.

Açar sözlər: *konseptosfera, konsept, konseptin məzmunu, konseptin strukturu, konseptin adı, koqnisiya, konseptuallaşma*

Dilə koqnitiv yanaşma onun işlədilməsinə insanın daxili dünyasının inikası kimi deyil, həm də ətraf dünyanın insan şüuru vasitəsilə dərk olunmasında dilin necə zəmin yaratmasına nəzər salmağa imkan verir. Koqnitiv araşdırmalar insan yaddaşında qeydə alınmış universal təcrübə və milli mentalitetin, onun dəyər və prioritetlərinin dərinədən başa düşülməsinə yönəlmişdir. Konseptlər əsas dərkətmə vahidləri, yəni çoxdərəcəli, kollektiv şüurda bu və ya digər dil formasında predmetləşmiş mədəni-əhəmiyyətli sosiopsixoloji törəmələrdir.

Diskursun praqmatik şərhini onun ekstralingvistik və linqvistik aspektləri ehtiva edən proses və nəticələrin məcmusu kimi çıxış edən koqnitiv-kommunikativ fəaliyyət olması; diskursda mətndən başqa dil vahidlərinin seçimini şərtləndirən presuppozisiya və kontekstin (praqmatik, sosial, koqnitiv) müddələrin ayırd edilməsindən qaynaqlanır (1, s.11-17; 2, s.33-38). Konsept gerçəklikdə bölünməz ikitərəfli vəhdəti təmsil edir: koqnitiv sistemin hissəsi kimi dildə obyektivləşərək dildənkənar dünyanı konseptuallaşma və kateqoriyalaşmasını yerinə yetirir, mədəniyyət konstatı kimi isə etnik və sosial xüsusiyyətləri refleksiya edir. Mətnin praqmatikləşmiş forması olan diskurs insanın subyektiv psixologiyasını əks etdirir və buna görə də danışanla sıx bağlıdır (3). Diskursun praqmalinqvistik araşdırılması mətndə müəllifin iştirakının xüsusiyyətlərini (da-

nışanın gerçəkliyə, məlumatın məzmununa və adresata münasibəti), habelə dinləyiciyə ünvanlanması amilini nəzərə almalıdır. Diskursun praqmatik strukturunda üç komponenti: 1) danışıda əks olunan real gerçəklik; 2) müəllif başlanğıcı; 3) adresata müraciət ayırd edilməlidir (3).

A.Y.Məmmədovun fikrincə, “mətn praqmatik effektdə malik olmalıdır və sosial cəhətdən şərtlənməlidir” (4, s.9). Müəllifə görə, “praqmatik araşdırmalarda ön plana mətn və kontekst, mətni göndərən praqmatik niyyəti, onun seçimi və hər iki tərəfin (mətni göndərən və onu qəbul edən şəxslər) gümanları əsasında diskursdakı informasiyanın eksplisit və ya implisit şəkildə təqdimi, mətni göndərən və onu qəbul edən fon biliyi, mətnin mənası və yaxud mənalrı və onun şərhı (interpretasiyası) kimi mühüm məsələlər çıxır” (5, s.16-17).

Praqmalinqvistik təhlil, bir tərəfdən, müəllifin potensialının aşkar edilməsinə, yəni danışanın öz söyləminin predmet-məzmun tutumuna münasibətinə yönəlməlidir. Digər tərəfdən, diskursun yaranmasında əsas cəhət onun dinləyəne istiqamətlənməsi, diskursun ünvanlanlılıq amilidir ki, bunu da T.A.van Deyk “praqmatik kontekst” adlandırır (6, s.26). Konseptlərin yaranma təbiətinin insan təfəkkürünün müxtəlif sahələrini əhatə etdiyi kimi, konseptosfer də kompleks hadisə kimi, təfəkkürün praqmatik realizasiyası kimi, ümumilikdə qeyri-verbal təfəkkürün varlığının sübutu kimi mövcuddur (7, s.158). Praqmalinqvistik aspektdən yanaşmada diskurs “dəyərlər, sosial normalar və şərtlərlə” sosial fəaliyyətin verballaşmış forması kimi baxıla bilər (8, s.90). Danışiq situasiyası və kontekstlə, daha dəqiqi, konsituasiya ilə bağlı olan diskursa praqmatik aspektdən yanaşma tələb edir ki, intensionallığa malik söyləm tələffüz, referensiya və predikasiyanın fərqləndirildiyi danışiq aktı keyfiyyətində baxılmalıdır. Konseptoloji yanaşmada kommunikativ kompetensiya bacarıqların birləşməsi kimi baxılmalıdır, birincisi, adresata arzu olunan təsiri göstərmək üçün mədəniyyət vahidlərinin (konseptlərin) seçilməsi, ikincisi, bu mədəniyyət vahidlərinin adekvat ifadə vasitələri tapmaq lazımdır (9, s.25).

Sosial şərtlənmiş danışiqda həmsöhbətlər həmin ünsiyyət prosesində özlərinin sosial rolu, psixoloji xüsusiyyətləri (koqnitiv, affekt) və obyektiv (dünyanın durumunu, xüsusən də adresatın təsəvvürlərini dəyişmək), sosial (ümum tərəfindən qəbul edilmiş qaydaların möhkəmlənməsinə yardım etmək) və subyektiv (özü haqqında bəhs etmək), mürəkkəb məqsəd və ya niyyətləri ilə təyin edilirlər (10, s.107), yəni kommunikasiya prosesində fərdin davranışı onun bu və ya digər sosiomədəni və dil ümumiliyi ilə şərtlənir. Kommunikasiyada danışanın rolu mətnin dil və kontekst cəhətdən tərtib etməkdən ibarətdir. Onun məqsədi dinləyəni deyilənə münasibətdə müəyyən fikir və ya hər hansı bir hərəkətə sövq etməkdən ibarətdir.

Konseptlər şüurun, mental leksikonun vahidləridir. Konseptlərin əsas xüsusiyyəti digər konseptlərlə əlaqəliliyi, daha dəqiqi, təcrid olunmamalarıdır. İngilis dilində “ana” leksik-semantik sahəsinin əsasında “mother” konsepti dayanır. C.E.Steynbekin “Eastof Eden” (Edəmdən Şərqə doğru) və “The Grapes

of Wrath” (Qəzəb salxımları) romanlarında “mother” ləksemi ümumilikdə 290 dəfə işlənmişdir. Əsərdən də görüldüyü kimi müəllifin anlamında “mother” konsepti “əziz adam” anlamı ilə birbaşa bağlıdır. Məsələn, “Qəzəb salxımı” romanında “mother Hubbard” söz birləşməsinə rast gəlinir ki, bu da uşaq nəğməsindəki personajın adına uyğun gələn “düz don” növünü bildirir (11, s.77-82). Romanlarda biz iki qadın surəti ilə rastlaşırıq: müsbət və mənfi. Birinci surətin qiymətləndirmə konnotasiyası həmin konseptin ümumbəşəri anlaşılması - qayğıkeşlik, zəriflik, hörmətçilik və s. üst-üstə düşür. Digər obraz isə mənfi qiymətləndirmə konnotasiyasına malikdir və müəllif tərəfindən ananın uşaqlara qayğı göstərməməsi zəminində mühakimə edilir.

“Mother” ləksemi qayğıkeşlik, zərifliklə əlaqələndiyi kimi, həm də qayğıkeş xeyirxah qadın da ana surəti ilə assosiasiya yaradır. Məsələn: “Fayewas the motherly type... Shewas abosomtocy on, asootherand astroker” (ana nəvazişinin qoxusu gəlirdi. Onun köksünün üstündə ağlamaq olardı, o (ana) başına sığal çəkər və təsəlli verərdi) (12, s.220), “Faye, the essenceof mother ness, began to thinkof Kateas her daughter” (Ana başlanğıcının güclü olduğu Fey Keytə öz qızı kimi baxmağa başladı) (11, s.223), “nochild everhad suchcareas I. The who lecamp became my mother” (Mənim qayğıma qalındığı kimi, hələ heç vaxt uşağa qayğı göstərilməmişdi. Bütün düşərgə mənə ana olmuşdur) (11, s.361).

Ana surəti, ana qaygısı, həm də cansız predmetlər əlaqələndirilir. Məsələn: “Gabilan Mountains to the east of the valley were light gay mountains full of sunand loveliness and a kind of invitation, sothat you wanted to climb into their warm foot hills almost as you want to climb into the lap of a beloved mother” (Vadidən şərqrə Qabilan dağları günəşli, mehriban idilər, onlar sanki özlərinin isti qayalarına qalxmağa səsleyirdilər, səni ora, ananın dizləri üstünə çəkən kimi çəkirdi. Qabilan dağları adamı yoldan çıxarırdı, onların boz otları qayğı və zəriflik vəd edirdi) (12, s.7).

Əsərdə “mother” konsepti “güclü insan”, “ailənin dayacağı” mənə komponentlərini özündə ehtiva edir. Ana obrazı güc, dayaq, ata ocağının qoruyucusu mənaları ilə uzlaşır: “It hink backon all thehard times wehad... It hink my mother held us together and kept the Hamiltons out of the poor house” (çətin vaxtlarımız xatirimə gəlir... anam - bizi batmağa qoymurdu, onsuz Hamiltonlar tənəlxanaya düşərdilər) (12, s. 330), “I guess she’ll be all right, but it must be a great loss to her... And she’ll out live us all, little tiny thing that she is” (mən inanıram ki, bu dərd onu sındıra bilməz... Balaca anacıyəzimiz bizim hamımızdan çox yaşayacaq) (12, s.330), “from her position of healer her hands had grown sure and cool and quiet; from her position as arbiter she had become as remote and faultless in judgement as a goddess. She seemed to know that if she swayed the family shook, and if she ever really wavered or despaired the family would fall, the family will no function would be gone” (onun yaranı müalicə edən əlləri inam və möhkəmlik qazanmışdılar – bütün mübahisələrin barış-

dırıcısı olan o, hökümlərində ilahə kimi səhvsiz və qərəzsiz idi. O bilirdi ki, bir balaca sarsılrsa ailə bunu özünə zərbə kimi qəbul edəcək, o bir balaca ümid-sizliyə qapansa, ailə yıxılacaq, həyata olan ümidini tam itirəcək) (11, s.78).

C.E.Steynbekin əsərində “mother” konsepti “uşağa görə həyacan hissi”, “uşağı itirmək qorxusu” anlayışları ilə əlaqə yaradır. Məsələn: “and since all parents are worriers she was convinced that all her friends had the same problems” (madam bütün analar haq-küçüdürlər, Kerrinin anası bilirdi ki, o da rəfiqəsinin həyəcənlanacağı səbəbindən həyəcənlanacaq) (12, s.91), “there is no knowing how or why dread comes on a parent. Of course many times apprehension arises when there is no reason for it at all... the parents of only children, parents who have indulged in black dreams of loss” (valideynlərin qəfil həyəcənının təbiəti və səbəbi izah edilməzdi ...Bir uşağı olanlar təşviş əhval-ruhiyyəsinə daha çox düşürlər – itirmək qorxusu onun ağılının önünü kəsir) (12, s.93), “your ma got a bad feel in she ain't never gonna see you no more” (ana səni bir daha görəbilməyəcək duyğusu ilə əzəb çəkirdi) (11, s.75).

“Mother” konsepti özündə müqəddəs, saf, xüsusilə uşağın gözündə, əks etdirir: “...you think about those little boys finding out their mother is a whore” (yaxşıca fikirləş, uşaqlara necə təsir edəcək, onlar biləndəki, anaları pozğundur) (12, s.215). “Mother” konsepti həm də “həsr etmə”, “təyinat”a müraciət edilir. Məsələn, “a good part of her life was taken up with bearing and raising” (onun həyatının böyük bir hissəsi uşaqları qarnında gəzdirməyə və tərbiyəsinə həsr edilmişdi) (12, s.44), “her dramas and here motions had to do with the boys, with the vestry, and with food” (onun bütün təlaşları oğullarının tərbiyəsi, məhəllə məsləhətləri və mətbəxlə bağlı idi) (12, s.95).

Əsərdə “mother” konsepti “anaya hörmət” mənə çalarını özündə cəmləşdirir: “Liza enjoyed universal respect because he was a good woman and raised good children” (Liza hamının hörmətini qazanmışdı, çünki o, ləyaqətli qadın idi və layiqli uşaqlar böyütmüşdü) (12, s.45). İngilisdilli əsərlərdə “mother” konsepti “uşaqların fəxri” mənə komponentini də özündə əks etdirir. Məsələn: “she grew very big - abnormally big, even at a time when women gloried in big babies and counted extrapounds with pride” (qadınlar iri uşaq doğmalarını böyük xoşbəxtlik sayar və hamiləlik dövründə hər bir funt üçün fəxr edərdilər) (12, s.185).

Əsərlərdə anasız tərbiyə olunmuş uşaqlardan bəhs edən sözlərdə mərhəmət konnotasiyası özünə yer alır. Məsələn: “but didn't they ever have a woman's care? -No, they didn't. -The poor lambs” (oğlanlar ana nəvazişi bilməmişdilər? Xeyr. Yazıq quşcıqazlar), “little mother less orphans” (mənim acınacaqlı yetimlərim)(12, s.400), “can't you feel the cold at night of a lone child? What warm is there, what bird song, what possible morning can be good?” (məgər dərk etməsən yetim uşağa gecə necə soyuqdur? Onun üçün quş nəğməsi də isti deyil və o, sübhədən nə gözləməlidir?) (12, s.260), “the sharpest question she had asked, “How does it feel not to have a mother?” ...when the mothers of

other children came to the parties - then was the silent cry and the wordless longing” (Onun verdiyi suallardan ən ağrılısı belə idi. Bu necədir, sənın anan olmayanda? ...məktəbə başqa analar gəldiyində söz onun xirtdəyində düyünlənərdi və sözsüz yorğunluq ona əzab verərdi) (12, s.428), “I though the always felt - well, kind of crippled - maybe unfinished, because he didn't have a mother” (fikirləşirəm ki, o özünü aldadılmış, yaxud da yarımçıq hesab edirdi, çünki onun anası yoxdur. Anası olmadığı üçün Aron daha çox əziyyət çəkir) (12, s.493–494).

Əsərdə pis ana surəti də təsvir olunmuşdur. Bu onun “Edəmdən Şərqə doğru” romanındakı Ketrin surətidir. Romanda Ketrin surəti müəllif tərəfindən mühakimə edilir. Ana olmaq istəməyən Ketrin doğuşdan sonra öz oğullarını atır. Doğuşu qəbul edən şəxs onun ana olmaq istəmədiyini hiss edir: “he saw true hatred in her eyes, unfor giving, murderous hatred” (onun gözlərində əsl nifrəti, rəhimsiz, qəddar nifrəti gördü) (12, s.192). Əsərin qəhrəmanı Ketrin uşaq istəmir, onları sevmir, onlara qarşı daxilində heç bir analıq hissi keçirmir: “I've been at births before, a good many of them, but this is some-thing new to me... This is much more like a bitter, deadly combat than a birth” (mən, mister Hamilton, əvvəllər də doğuşlarda iştirak etmişəm, dəfələrlə, lakin beləsini ilk dəfə görürəm .. Bu daha çox şiddətli ölüm-dirim döyüşünə bənzəyir, nəinki doğuşa) (11, s.190).

Öz uşağını atan ana mühakiməyə məruz qalır: “their mother left them motherless” (anası onları atıb getdi, yetim qoydu) (12, s.260), “because I remember you are the mother of my boys. You haven't asked about them. You are the mother of my sons” (mənım yadımdadır ki, sən mənım uşaqlarımın anasısan. Sən onlar haqqında soruşmadın. Sən mənım oğullarımın anasısan) (12, s.325).

Təhlil olunan bədii əsərlərdən məlum olur ki, ingilis linqvomədəniyyətində “ana” konseptinin nüvəsini “mother” ləksemi, periferiyasını isə “ma” və “mum” leksemləri təşkil edirlər. Xatırlatmaq istərdik ki, əsərlərdə “mother” konsepti “qayğıkeş”, “uşaqların fəxri”, “həmdərd”, “həyəcan”, “mərhəmət” anlayışlarını özündə cəmləşdirir. Nəzərə çarpan digər bir məqam isə ingilis linqvomədəniyyətində “ana” obrazı “güclü adam”, “ailənin dayağı” anlayışlarına müraciət edilməsindən ibarətdir. Qiymətləndirmə aspekti pis və yaxşı anaların təsvirinə aid olan konnotasiyalarda açılır. Təhlil göstərir ki, konseptin reprezentantları yuxarıda göstərilənlərdən fərqlənmir: mənfi qiymət pis anaya - uşaqlarını sevməyən, onları atan, müsbət qiymət isə güclü anaya - uşaqlara qayğı və mərhəmət göstərən, həyatını onlara həsr edən anaya verilir.

Ədəbiyyat:

1. Гак В.Г. Прагматика, узус и грамматика речи // Иностранные языки в школе, 1982, № 5, с. 11-17.
2. Шевченко И.С., Морозова Е.И. Дискурс как мыслекоммуникативное образование // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2003, № 586, с. 33-38.
3. Давыдова Л.З. Зависимость явлений дискурса от прагматического функционирования единиц языка (на материале единиц речевого этикета) // Прагматическая интерпретация и планирование дискурса: Тезисы совещания семинара. – Пятигорск, 1991, 112 с.
4. Məmmədov A., Məmmədov M. Diskurs tədqiqi. Dərs vəsaiti. - Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2013, 78 s.
5. Məmmədov A., Məmmədov M. Diskurs təhlilinin koqnitiv perspektivləri. - Bakı: Çarşoğlu, 2010, 96 s.
6. Дейк Т.А. ван, Кинч В. Стратегия понимания связного текста // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка. – М.: Прогресс, 1988, с. 153-211.
7. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. - М.: АСТ: Восток-Запад, 2010, 314 с.
8. Лютянская М.М. Языковая реализация концептосферы «родственные отношения» в английской языковой картине мира новоанглийского периода. Автореф. дис. канд. филол. наук. - Санкт-Петербург: 2009, 24 с.
9. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. - М.: Изд-во РУДН, 2000, 128 с.
10. Ворожцова И.Б. Личностно-деятельностная модель обучения иностранному языку. – Ижевск.: Удмуртский университет, 2002, 342 с.
11. Steinbeck J.E. The Grapes of Wrath. - London: Penguin Books, 1992, 476 p.
12. Steinbeck J.E. East of Eden. - London: Penguin Books, 2000, 602 p.

Табаррук Фаррух кызы Джахангирли

**О лингвопрагматических особенностях концепта “family”
в художественных текстах**

Резюме

Данная статья посвящена изучению процесса формирования концептосферы “family” в свете комплексного подхода к изучению когнитивных структур знания такого типа. В статье особое внимание уделяется лексическим средствам объективации концепта. В статье дается описание концептосферы “family” в аспекте комплексного подхода, исследуются лингвистические и экстралингвистические факторы, ее формирование в английском языке. Результаты анализа показали, что содержание концепта «family» в английской лингвокультуре имеет специфические признаки, связанные с особенностями национальной традиции.

Ключевые слова: концептосфера, концепт, содержание концепта, структура концепта, имя концепта, когниция, концептуализация

Tabarruk Farrukh Djahangirli

Linguopragmatic features of “family” concept in the art text

Summary

This article has been dedicated to the learning of the “family” formation process of the concept in the light of complex approach to the cognitive knowledge structure. The article pays special attention to the lexical units of concepts being objectives. In the article, the “family” concept is described in the light of complex approach and the linguistic and extralinguistic factors of forming it in English. The result of the analysis shows that in English linguoculture, the content of the “family” concept has attributes associated with the content of the national cultural peculiarities.

Keywords: conceptual field, concept, culturology, concept content, concept structure, concept name, cognition, conceptualization.

UOT 811.1/8

İNGİLİS HÜQUQ TERMINOLOGİYASININ TƏRCÜMƏSİ PROBLEMLƏRİ

Təranə Vaqif qızı MƏMMƏDOVA

Western Caspian Universiteti, baş müəllim

t.mamedova@yahoo.com

Hüquqi leksika özünəməxsus terminləri ilə fərqlənir. Sinonimlər və latın mənşəli terminlərin işlədilməsi İngilis hüquq terminologiyasının tərcüməsində çətinliklər yaradır. Məqalədə İngilis dilində işlədilən terminlər və onların tərcüməsində qarşıya çıxan çətinliklərdən bəhs olunur.

Açar sözlər: *terminin forması, terminlərin milli spesifikasi, terminlərin müxtəlif tərkibliliyi, abreviatur terminlər, mürəkkəbxıxtisarlı terminlər.*

Tərcümə prosesində müxtəlif maneələrin fərqli xüsusiyyətlərə malik olması və onların aradan qaldırılması, tərcümənin ümumi mahiyyətinə, ekvivalentlik və adekvatlıq məsələlərinə təsirsiz ötürür. Belə ki, kommunikativ məqsəd naminə qismən itkilərə yol verilməsi tərcümədə ekvivalentliyə riayət etməyə şərait yaradır, lakin bu zaman tərcümənin adekvatlığının qorunub saxlanması labüd bir şərt kimi qaçılmazdır.

Tərcümə prosesində tərcüməçinin qarşısına çıxan çətinliklərin mənbələrindən biri də mətdə verilmiş terminoloji məfhumun məzmunu ilə bağlıdır.

Hər bir terminologiya kimi, hüquq terminologiyası müəyyən elmi sistemdə terminoloji xarakter kəsb edən, ümumi dilin bir neçə sözünü özünə daxil edir və yeni terminlərin yaranmasında yardımçı olan müəyyən sözdüzəldici modellər sisteminə malikdir. Hüquq terminologiyası, hüququ abstrakt insan təfəkkürünün (etik normalar, hüquqları, öhdəlikləri) və konkret hadisələrin (cinayət hadisələrinin) məcmusu kimi qələmə verməyə imkan yaradır .

Hər bir terminoloji sistemdə olduğu kimi, hüquq terminologiyasında verilmiş terminoloji sahəyə xas olan, ədəbi dil vahidlərindən əmələ gəlmiş terminlər mövcuddur.

Hüquq terminologiyası dayanmadan inkişaf mərhələlərini keçərək, işlənmə funksiyasının dəyişkən şərtlərinə uyğunlaşaraq hüquq elminin inkişafını özündə əks etdirir. Digər tərəfdən hüquq terminologiyasının inkişafı müasir elmi biliklərin formalaşmasında ümumi qanunauyğunluqları əks etdirir. Hüquq

elminin inkişafı yeni terminlərin əmələ gəlməsində, yeni terminlərin işlənməsi üçün zəmin yaradır.

Hər hansı dilin hüquq leksikasından bəhs edərkən, onu araşdırarkən onun tarixini nəzərdən keçirməli və tarixi mənbələrini ilk növbədə araşdırmaq vacibdir. İngilis dilinin hüquq leksikasının zənginləşməsində fransız və latın dilindən olan alınma hüquqi terminlərin böyük rolu olmuşdur. Bu alınma terminlər, affiksasiyaya uğrayaraq ingilis dilində digər nitq hissələri yaradır: felon, felony, client, admit, (cinayət) cinayətkar, “mediate” [1, s.16].

Bu gün İngilis dilinin hüquq leksikasında işlədilən sözlərin çoxu tarixin müəyyən mərhələlərindən keçərək dilin lüğət tərkibində formalaşmışdır. German tayfalarının işğalından sonra qədim İngilis dilində işlədilən “bequeath” (vəsiyyət etmək, daşınan əmlaka aiddir), “theft” (oğurluq), “guilt” (günah, günahkar), “land”, (torpaq, daşınmaz əmlak) kimi sözlər bu gün də, İngilis dilinin hüquq leksikasında işlədilir. Qədim anglosaksonların hüquqda işlətdiyi alliterasiyalar “aid and abet” (cinayətdə əlbir olmaq və təhrik etmək), “any and all” kimi ifadələr müasir İngilis dilinin hüquq leksikasında öz əksini tapmışdır.

Məlumdur ki, terminin forması onun yaxşı anlaşılmasına və terminin düzgün tərcüməsinə maneə törədə bilər. Lakin terminoloji vahidin düzgün tərcümə edilməsinə təkcə terminin forma amili deyil, eləcə də terminin özülünü təşkil edən məna məfhumu da səbəb ola bilər. Bildiyimiz kimi tərcümə prosesi nəticəsində bir dildə yazılmış mətnin əsasında ikinci bir dildə formaca yeni, məzmunca birinci mətnə yaxın bir mətn meydana gəlir. Orijinal mətn dəyişməz qalır, ancaq onun əsasında ikinci bir dildə yeni bir mətn yaradılır. Mətn düzgün şərh olunmasa, təhrifə gətirib çıxarır ki, bu da yol verilməzdir. Məhz terminlərin tərcüməsi ilə bağlı çətinliklər bu hallarda baş verə bilər:

- tərcümə edilən dildə terminlərin aid olduğu elm sahəsinə aid kifayət qədər məlumatın olmaması;

- terminlərin milli spesifikasiyası;

- terminlərin müxtəlif tərkibliliyi.

Reformatski qeyd etmişdir ki, “terminologiya sözlərin toplusu olaraq, iki sahibin - leksik sistem və elmi məfhumların quludur”. Buna görə də, “terminlərin anlaşılması və şərhə təkcə uyğun definisiya əsasında deyil, terminlərin realizə olduğu nitqdən asılıdır, terminin məzmunu onun definisiyası ilə məhdudlaşmır, onu müəyyən edən məfhum ilə, eləcə də bu məfhumun verilmiş nəzəriyyə və ya cərəyanda ümumi elmi anlam sistemində tutduğu yerə görə müəyyən olunur”. Məlumdur ki, terminoloji informasiyanın formalaşma mənbəyini, insanların praktiki fəaliyyəti və ictimai idrak təcrübəsi təşkil edir.

Terminoloji informasiyanın sosial mahiyyəti bununla müəyyən olunur. Yeni məfhumun formalaşması artıq mövcud olan dil təcrübəsi bazasında yaranan əşyanın qavranılması ilə bağlıdır. Tərcüməçi terminlərlə ifadə olunan məfhumu düzgün şərh etməsi üçün işlədiyi elm və texnika sahəsinə yaxından bələd olmalıdır.

Terminlərin tərcüməsində iki meyl vardır: dildə müvafiq termin yaratmaq, termini olduğu kimi saxlamaq. Terminləri tərcümə dilinə təqdim etdikdə

onun mənası açıqlanmalıdır. Məsələn, ingilis dili vasitəsi ilə dilimizə keçən, “franchise”, azərbaycan dilində “franşiza” kimi verilir. Bu kimi terminlərin izah olunması, gələcəkdə onların yaddaşda möhkəmlənməsinə zərurət yaradır. Məsələn, In practice, States are increasingly drawing distinctions among non-citizens, particularly within the context of supranational economic or political unions. Several of these distinctions have been reviewed by international human rights bodies in recent years [2, s. 9].

“Hoechst, for instance, merged with France’s Rhone-Poulenc to form Aventis, which itself might now disappear, either in a merger with Sanofi or into the arms of a white knight [3], cümlələrində verilmiş terminlərin azərbaycan dilində supranational-fövqəlmilli, white knight-ağ cəngəvər kimi ekvivalenti var. Bu terminlərin kalka yolu ilə tərcümə edildiyinə baxmayaraq, onları aydın başa düşmək olmur. Məhz buna görə də verilmiş terminlərin izahı bizə yardımçı olar və cümlənin tərcüməsi daha düzgün alınar. Oxford izahlı lüğətində “supranational-involving more than one country” kimi [4s. 1307], “white knight - a person or organization that rescues a company from being bought by another company at too low a price” [4, s.1477] verilmişdir. Terminlərin izahını oxuduqdan sonra yuxarıda verilmiş kontekst daha aydın başa düşülür.

Qeyd etmək lazımdır ki, terminlərin tərcüməsində onların milli spesifikasiyası nəzərə alınmalıdır.

Böyük Britaniya və ABŞ mədəni faktorlarına xas olan seçdiyimiz “barrister”, “solicitor”, “attorney”, “lawyer” terminləri hüquqşünaslıq ixtisasını bildirən terminlərdir və məhz milli spesifikasiyasına görə tərcümədə çətinlik yaratmışdır.

Bu terminlərdən yalnız “lawyer” ümumi termindir. Digər terminlərin azərbaycan dilinə tərcüməsi həmin terminlərin azərbaycan dilində, azərbaycan yurisprudensiyasında adekvat vəzifə olmadığından çətinlik törədir. “Solicitor” termini “lawyer” britaniya variantında, müştəriyə məsləhət verən, baristərə işləri hazırlayan, aşağı instansiyada çıxış edən vəkil deməkdir. Amerikan variantında isə “hüquq məsləhətçisi, yuriskonsult, hüquq konsultantı” mənasına malikdir. Amerikan variantında ən çox işlənən “attorney” termini Britaniyada əvvəllər solicitorlara deyilirdi və rəsmən 1873-cü ildən sonra Britaniyada solicitor mənasında deyilişi ləğv olunmuşdur. Amerikan variantında isə əksinə yeni mənələrdə işlədilən “attorney” - məhkəmə müvəkkili, məhkəmə vəkili, hüquqşünas, vəkil, prokuror, bu kimi mənələrə malikdir. “Barrister” termini isə britaniya realisi kimi yüksək məhkəmə instansiyalarında çıxış etmək hüququna malik olan vəkil deməkdir (adi vəkildən barristerin fərqi ondan ibarətdir ki, barrister işi lap əvvəldən aparmır, o, işə aid olan materialları məhkəməyə bir az qalmış əldə edir. Bu terminləri hərtərəfli izah etdikdən sonra onların hər birinin spesifikasiyasını anladıqdan sonra düzgün tərcümə etmək mümkündür.

İngilis dilinin britaniya variantında işlədilən “cross-bencher” termini azərbaycan dilinə “parlamentin müstəqil üzvü” kimi tərcümə olunur. Bu ondan irəli gəlir ki, Britaniyanın parlamentində heç bir parlament fraksiyasını təmsil

etməyən parlament üzvü köndələn qoyulmuş skamyada əyləşir və bu fakta əsasən də belə bir termin yaranmışdır.

İxtisar olunmuş terminoloji vahidlərlin tərcümə prosesində qarşıya çıxan çətinliklərini nəzərdən keçirək.

Bilirik ki, ixtisarlari, (abreviaturları) söz yaradıcılığının sintaktik üsulla yaranmış elementlərinə aid edirlər.

Abreviatur üsulu ayrı-ayrı terminoloji sistemlərdə sözə qənaət edilməsinə, mürəkkəb tərkibli terminlərin sadə quruluşlu terminlərlə əvəz olunmasına şərait yaradır. Abreviatur terminlərin, Azərbaycan dilində yayılmağa başlanması 30-cu illərdən sonrakı dövrə aiddir. Həm Azərbaycan dili, həm də ingilis dilinin hüquqi leksikasında yuxarıda qeyd edilən terminlərdən başqa abreviaturların da xüsusi yeri vardır. Sintaktik əlaqələr nəticəsində formalaşan bir sıra mürəkkəb strukturlu vahidlər ixtisar qısaltmalar şəklində çıxış edir.

Məlumdur ki, abreviaturları tərcümə etmək üçün onların bütöv formasını müəyyən etmək lazımdır. Birinci dəfə mətndə verilən ixtisar forması, əslində onu izah edən söz birləşməsi ilə verilməlidir.

“The Line of Control (LOC) established between Indian and Pakistani occupied Kashmir denies Kashmiris the right to freedom of movement in contravention of article 12 (1) of the International Covenant on Civil and Political Rights”, Kəşmiri işğal edən Hindistan və Pakistan arasında yaradılan “Nəzarət Xətti” Vətəndaş və Siyasi hüquqlar üzrə Beynəlxalq Konvensiyanın Maddə 12 (1) bəndinə zidd olaraq, Kəşmirililərin azad hərəkət hüququnu inkar edir. Belə verilmiş abreviatur tam forması ilə uyğunlaşır və tərcümə prosesində heç bir problem araya çıxmır. Lakin bəzi ölkələrdə bir sıra ixtisarlər oxucu auditoriyası üçün o qədər adi hala çevrilmişdir ki, onların tam forması kontekstdə verilmir. Belə hallar çox vaxt tərcümə prosesində problemlərə səbəb olur. Xüsusən də bu problemlər tədris prosesində özünü büruzə verir. Belə ki, hər hansı ölkənin realiləri ilə tanış olmayan, hüquqi və siyasi bilikləri az olan müəllim və ya tələbə bu cür ixtisarlərin tərcüməsində çətinlik çəkir. İxtisarlərin kontekstdə verilməməsi tərcümə prosesində yaranan çətinliklərdən ən başlıca səbəblərindən biridir.

Mürəkkəbixtisarlı terminlərin mənasını başa düşmək üçün, terminlərin əsasını təşkil edən sözlərin mənalılarının açıqlanması çox zaman çətinlik törədir. Məsələn, greenmail termini blackmail - şantaj etmək və “pul”un slenqdə işlədilən “green” (yaşıl) sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Bu termin şantajla, zorla pul almaq kimi başa düşülür, yəni hər hansı bir şəxs kompaniyanın böyük miqdarda səhmlərini aldıqdan sonra, həmin kompaniyanın rəhbərləri kompaniyanın başqa şəxs tərəfindən alınmasından ehtiyat etdiyindən, səhmləri alan şəxs aldığı səhmləri kompaniyaya həqiqi dəyərindən artıq, yəni yüksək məbləğdə satır. Aydındır ki, belə növ terminlərin Azərbaycan dilində ekvivalenti hələ də müəyyən edilmədiyindən, onların tərcüməsi çətinlik törədir və tərcüməçi bu növ terminləri tərcümə edərkən izahlı metoddan istifadə edir.

Ədəbiyyat:

1. Tiersma, Peter M. 1989. Linguistic Aspects of Legislative Expression Vancouver: University of British Columbia Press
2. United Nations Economic and Social Council, Commission on Human Rights, GE.02-13911(E) 130602
3. The Economist, 29 Jan., 2004
4. Oxford Advanced Learner's Dictionary, Oxford University Press, 2010

Тарана Вагиф кызы Маммедова**Трудности перевода английской юридической терминологии****Резюме**

Язык юридической литературы выделяется наличием большого количества терминов. Употребление синонимов и слов латинского происхождения усложняет понимание и перевод необычной лексики. Статья анализирует юридические термины, употребляемые в английском языке, и трудности их перевода.

Ключевые слова: форма терминов, национальная специфика терминов, неоднородность терминов, термины аббревиатуры, сложносокращенные термины.

Tarana Vagif Mammadova**Translating problems of english law terminology****Summary**

Legal language is characterized by a specific language. The use of synonyms and Latin terms makes it difficult to understand and translate its unusual vocabulary and terms. The article highlights the legal terms used in English language and challenges of translation.

Keywords: term form, specific features of the terms, terms abbreviations, complex- abbreviated terms.

ƏDƏBİYYAT:**UOT 398;801.8****“ABBAS-GÜLGƏZ” DASTANININ “ƏSAS” VERSİYASI****Vüsalə Yaşar qızı MƏMMƏDOVA***AMEA Folklor İnstitutu, doktorant**vusala3@mail.com*

“Abbas-Gülgəz” dastanı tipik məhəbbət dastanlarından biridir. Aşıq şeir şəkillərinin və saz havalarının əksəriyyətini özündə ehtiva edən bu dastan yüz illər boyu aşıqların sənət imtahanına çevrilmişdir. Bu dastanın bir çox versiya və variantı nəşr olunsada, xüsusi şəkildə araşdırılmayıb. Dastanın iki versiyası mövcuddur. Bunlardan biri həcmcə daha genişdir. Geniş yayıldığına və məhəbbət dastanlarının ənənəvi xüsusiyyətlərini özündə cəmlədiyinə görə sözü gedən versiyanı “Əsas versiya” adlandırırıq. İkinci versiya daha çox Şirvan bölgəsi üçün xarakterik olan Şirvan versiyasıdır. Bu versiyanın iki variantı nəşr olunub.

***Açar sözlər:** məhəbbət dastanları, versiya, variant, buta motivi, süjet-kompozisiya*

“Abbas-Gülgəz” dastanı Azərbaycan məhəbbət dastanları içərisində xüsusi yer tutur. Bu dastan XVI əsrin sonu, XVII əsrin əvvəllərində yaşadığı güman edilən Aşıq Abbas Tufarqanlının adı ilə bağlıdır. “Abbas-Gülgəz” dastanının əldə etdiyimiz bütün mətnlərini məzmununa və şeirlərinə görə müqayisə etdikdə görürük ki, bunlar iki versiyanı əhatə edən fərqli variantlardır. Həmin versiyalar süjet xəttinə, epizod və motivlərinə, şeir tərkibinə görə bir-birindən fərqlidir. Həmin versiyalardan biri həcm etibarilə daha genişdir. Bu versiya Şirvan istisna olunmaqla tarixi Azərbaycanın bütün bölgələri üçün səciyyəvidir. Dastanın toplanılan variantlarının əksəriyyəti (əlimizdə olan doqquz variant) bu versiyaya aiddir. Geniş yayıldığına və məhəbbət dastanlarının ənənəvi xüsusiyyətlərini özündə cəmlədiyinə görə sözügedən versiyaya “əsas versiya” adını uyğun görürük. “Abbas-Gülgəz” dastanının əldə etdiyimiz mətnlərinin daxil olduğu ikinci versiya Şirvan versiyasıdır. Bu versiya daha çox Şirvan aşıq mühiti üçün səciyyəvi olduğundan onu şərti olaraq belə adlandırırıq. Burada süjet xətti özünəməxsus motiv və epizodlarla fərqli istiqamətdə inkişaf edir.

Aşıq Abbas Tufarqanlının adı ilə bağlı başqa bir dastan da mövcuddur. Bu, “Abbas-Gülgəz” dastanının versiyasından çox müstəqil dastanı xatırladır. “Abbas” adlanan bu dastanın bir variantı əldə edilib (3, s.359-374). Həcməə yığcam olsa da, burada qəhrəman daha mürəkkəb personaj olaraq təqdim olunur. Məlumdur ki, qəhrəmanlıq dastanlarında fiziki güc əsasdırsa, məhəbbət dastanlarında mənəvi güc ön plandadır (8, s.130). “Abbas” dastanında qəhrəman bu iki xüsusiyyəti özündə birləşdirir: O, həm istedadlı bir aşıqdır, həm də qüvvətli, zəhmli bir pəhləvandır. Prof. M.H. Təhmasib “Abbas” dastanı haqqında, Lerikli müəllim İdris Qubadov Aşıq Qurbanəlidən toplandığını ətraflı məlumat verir (10, s.259).

“Əsas versiya”ya görə, Gülgəz Pəri Təbrizdən, Abbas isə Tufarqandandır. Gülgəz Pəri Abbasa buta verilir. Abbas onun arxasınca Təbrizə yollanır. O, Gülgəz Pərinə tapıb elçiliyini özü edir, Gülgəz Pərinin qardaşı Batmanqılınc Məhəmmədin razılığını alır. Şah Abbas Gülgəz Pərinin gözəlliyindən xəbər tutur, onu saraya gətirməyi əmr edir. Şahın vəzirləri kələk qurub Abbası Tufarqana, Batmanqılınc Məhəmmədi isə Dərbəndə göndərirlər. Onların Təbrizdə olmadığı bir vaxtda şahın adamları saraya girib qızı zorla aparırlar. Bunu eşidən Abbas İsfahana yollanır. Yolda başına cürbəcür hadisələr gəlir. Onu yoldan azdırmaq istəyirlər, öldürməyə çalışırlar, su quyusuna atırlar. Amma Abbas Ağasının köməkliyi ilə sağ qalır və səfərinə davam edir. Nəhayət, o, saraya gəlib Şah Abbasla qarşılaşır. Şah onu müxtəlif sınaqlardan keçirir, cəzalar verir, zəhər quyusuna atdırır. Abbas bütün sınaqlardan uğurla çıxır, haqq aşığı olduğunu sübut edir, öz sevgisindən dönməyəcəyini göstərir. Sonda Abbas Gülgəzi geri alıb Tufarqana qayıdır, böyük toy məclisi qurulur.

Şirvan versiyasına görə, Gülgəzlə Abbas hər ikisi Tufarqan elindəndir. Onlar əmiuşağı, göbəkəsmədilər. Birlikdə böyüyüb, birgə təhsil alırlar. Günlərin birində aşıqlar kimi saz çalıb oxuya bilmək üçün niyyət namazı qılıb yuxuya gedirlər. Yuxuda hər ikisinə eşq badəsi verilir. Amma Abbas səhvən öz badəsini Gülgəzə içirdiyindən badəni uzadanın qəzəbinə tuş gəlir, dili, qulağı tutulur. Gülgəzin dayanmadan yalvarışlarından sonra Abbasın dərdinə əlac göstərilir. Belə ki, Abbas Bağdada gedib orada yeddi ildən bir dolan quyunun suyundan içməli olur. Abbas Bağdadda olarkən Gülgəzi saraya aparmaq istəyirlər. Abbas bundan xəbər tutur, tez özünü Tufarqana yetirir və seyid övladı qismində kəcavənin önündə gedir. Sonda sevgililər birlikdə Şah Abbasın hüzuruna gəlirlər. Şah onların sevgisinə inanıb hər ikisini azad edir. Şirvan versiyasının iki variantı nəşr edilib (5, s.133-148; 9, s.150-183).

“Əsas versiya”nın doqquz variantını əldə etmişik. Bunlardan altısını, əsasən, Qərb bölgələrinə xas olduğundan “Qərb variantları” adlandırırıq. Qalan iki variantı isə toplandığı bölgəyə uyğun olaraq, “Cənub variantları” şəklində qeyd edirik. Təbriz və Tufarqan variantlarını əhatə edən “Cənub variantları” bəzi motivlərinə görə o birilərindən əsaslı şəkildə fərqlənir. Bu variantlara görə, qəhrəmanların hər ikisi Tufarqan elindəndir. Onlar əmiuşağı və göbəkəsmə-

mədilər. Qəhrəmanların buta alması da bu variantlarda fərqli şəkildədir. Belə ki, “Qərb variantları”nda qəhrəmanlar bir-birini ilk dəfə buta vasitəsilə görürlər. Amma “Cənub variantları”nda Abbas Gülgəzlə toy ərəfəsində ikən buta alır. Bu motivlər irəlidə söhbət açacağımız Şirvan versiyasına uyğundur. Amma süjetin növbəti mərhələləri sırf “Əsas versiya” ilə eynilik təşkil edir.

Aşıq Qara Mövləyev-1 variantı (AQM-1)

AQM-1 variantı “Əsas versiya”nın ən yığcam variantıdır (3, s.107-164) Atasının vəsiyyəti ilə Abbasın mədrəsəyə getməsi, mollaının onu döyüb qovması, Gülgəz Pərinin Abbasa buta verilməsi, aşıqlarla deyişmə, qəhrəmanın özünə elçiliyi, nişanlıının zorla saraya aparılması, həmçinin Abbasın su quyusuna salınması, Şah Abbasla qarşılaşması, zəhər quyusuna atılması, müxtəlif sınaqlardan keçməsi epizodları yer alır. Sonda Abbası edam etmək üçün dar ağacına asırlar. Gülgəz də özünü irəli atıb sevgilisi ilə birlikdə ölmək istədikdə Şah qorxur ki, haqq aşığını öldürüb bəlaya düşər. O, aşığın sevgilisini geri qaytarıb toyunu özü edir, hətta İsfahanda qalmasını da təklif edir.

Aşıq Qara Mövləyev-2 variantı (AQM-2)

Güman etmək olar ki, bu variant Aşıq Qara Mövləyev variantı əsasında nəşr edilib (4, 265-308). Bu iki mətn arasında uyğunluqlarla yanaşı, bir sıra fərqli məqamlar da var: Abbasın ailənin tək övladı olmaması (bir qardaşı olur); butanın kimliyinin (Təbriz xanının qızı Gülgəz Pəri olması) Abbasın yox, bir qarının dilindən verilməsi; Abbasın Təbriz səfərindəki yol yoldaşının onun atasının siğə qardaşı olması; Abbasın Gülgəz haqqında pis danışan qarıya ölüm hökmü yox, qovmaq əmri verməsi; Qarının Abbasla Gülgəzi qaz damında hiylə məqsədilə deyil, xeyirxahlıq edərək görüşdürməsi; Abbasla Gülgəzi ayırmaq istəyəninin Əsmər deyil, Qara vəzirin olması; Gülgəzin kənizi Əsmərin Abbasa aşıq olması və s.

AQM-1 və AQM-2 variantlarının şeirlərində də fərqlilik özünü göstərir. AQM-1 variantında olan beş şeir AQM-2 variantında yoxdur: buta yuxusundan ayıldıqda Abbasın oxuduğu ilk şeir (“Ruzi -əl –məhşərdə mövlam eşqinə” misrası ilə başlayan qoşma); Abbasla anasının qarşılıqlı söylədikləri gəraylılar; “Bəd övladı əzəl başdan tanıram” mirası ilə başlayan qoşma (“Sındırar” qoşması); “Bəyənəmz” rədifli qoşma. AQM-1 variantında Abbas Batmanqılınc Məhəmmədlə görüşündə “Bar olmaz” qoşmasını, AQM-2 variantında isə “Deyərlər” qoşmasını oxuyur. AQM-2 variantında verilən “Can ala” cıqalı təcni AQM-1 variantında yoxdur.

Aşıq Aslan Kosalı variantı (AAK)

Bu variantın motiv-epizod fərqləri ilə yanaşı, özünəməxsus personajları da mövcuddur (6, s.69-169). AAK variantında Abbas atasının vəsiyyəti ilə özünə peşə seçərkən təkcə mədrəsəyə getmir. O, həmçinin bir müddət dülgər yanında, daha sonra bənna yanında öyrənməyə başlayır. Abbas çox bacarıqlı olduğundan hər dəfə qovularaq uzaqlaşdırılır. Bu motivlə bağlı başqa vari-

antlarda rast gəlmədiyimiz Rzaqulu xanın adı çəkilir. AAK variantında Abbas Gülgəz Pəri ilə nişanlandıqdan sonra iki molla, bir qazı çağırtdırıb yarımnikah oxudurlar. “Qərb variantları” arasında AAK yeganə variantdır ki, burada Gülgəzin atasının adı verilir (Urustam bəy). “Qərb variantları”na xas olan çoban personajının və onun qardaşının da adına təkcə bu variantda rast gəlirik (Şahnamaz çoban, qardaşı, Şahhüseyn). Gülgəzin anasının məsləhətilə onun bir-iki günlük Məzə dağına dincəlməyə göndərilməsi, Abbasın bu həsrətə dözməyib gizlincə Məzə dağına yollanması, Məhəmməd xanın xəbər tutub onun arxasınca qara qullarını göndərməsi motivləri də AAK variantını fərqləndirir. Həzrəti Əli ilə bağlı söylənilən iki rəvayətə və bir hadisə də ancaq bu variantda rast gəlirik.

Aşıq Şevki Halıcı variantı (AŞH)

Bu variantın özünəməxsus motivləri, personajları və şeir tərkibi digərlərindən çoxdur (2, s.85-194). AŞH variantına görə, Abbas anasının məsləhətilə atasının məzarı üzərində gözəl bir türbə tikdirir. El arasında yayılır ki, guya bu türbədə cümə axşamları nur, çıraq yanır, çünki Abbasın atası övliya imiş. Anasının istəyilə Abbas hər cümə axşamları ora gedib “Qurani-Kərim”dən “Yasin” oxuyarmış. Günlərin birində başı yoldaşlarına qarışdığından Abbas “Yasin” oxuya bilmir, anasından qarğış eşidir. Məyus olan Abbas atasının məzarı üstündə gecələyir, orada da buta alır. Bu variantda Abbas Təbriz səfərində Burhan bəylə qarşılaşır, onun məsləhətilə Kəl Hüseyn adlı zalım bir aşığı məğlub edir. Burhan bəy Abbası Şahan vəzirin yanına göndərir. Şahan vəzir Abbası övladlığa götürür, onun elçiliyini özü edir. On bir vəzirin razılıq məktubunu imzaladıdır Allahverdi xanın xanımı Misir padşahının qızına göndərir. Çünki bu xanım çox yardımsevərdir, ədalətlidir. Bu variantda Gülgəzin qardaşı Batmanqılınc Məhəmməd adı ilə deyil, Məhəmməd bəy şəklində verilir. O, Dərbəndə vergi yığmağa yox, üsyanı yatırmağa göndərilir. Məhəmməd bəy iki dərbəndli, iki dağıstanlı elçini şahın yanına göndərib üsyançıların tələblərini çatdırır: vergilər azalsın, əks halda dərbəndlilər Dağıstana tabe olacaqlar. Şah vergiləri azaldıb sülh imzalayır, məsələni həll edir. AŞH variantında Çuhul vəzir Abbasa düşmən kəsilir, iki nəfər casus tutub onu öldürmək istəyir. Bu variantın sonunda Şah Abbas Gülgəzə “qızım”, Abbasa “damadım” deyib onların toyunu özü edir.

Aşıq Mahmud Qasımoğlu variantı (AMQ)

Bu variant Tovuz bölgəsindən Aşıq Mahmud Qasımoğlunun ifasından toplanıb (12). Bu variantın da özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Bu variantda Abbasın atasının ölümündən sonra özünə peşə axtarması verilmir. O, atasının vəfatından çox kədərlənir, fikrini dağıtmaq üçün bağda çoxlu eşq kitabları oxuyarkən yuxulayır, ona buta verilir. Bu variantda Gülgəz Qara vəzirin deyiklişi olur. Gülgəzin saraya aparılmasına da o səbəb olur. Saraya aparılanda anası Gülgəzə bir zəhər üzüyü verir ki, onunla öz ismətinə, namusunu qorusun. AMQ variantında Şah Abbas Gülgəzin nişanlısı, nikahlısının varlığından

xəbərsiz olduğunu bildirir. O, Abbasa təklif edir ki, qalıb onun saray aşığı olsun. Ancaq Gülgəzi görəndə şahın fikri dəyişir, qızın gözəlliyinə valeh olur, Abbası aradan götürmək qərarına gəlir. Əmr edir ki, aşığı vəhşilərin məskəni olan meşəyə aparsınlar. Ora elə bir qorxulu yer olur ki, dəhşətli səslərdən insanın bağı bir gün də dözməzmiş. Şər qarışanda şahın adamları Abbası meşəyə atırlar. Abbas artıq hər şeydən əlini üzür. Onu yuxu aparır. Yuxusunda görür ki, Pəriyə haram əl uzanır. Buna dözməyən aşıq ölmək fikrindən əl çəkərək butasını xilas etməyə yollanır.

Naməlum arxiv materialındakı variant (NAM)

Bu variant həm həcmcə, həm də şeirlərinin sayına görə başqa variantları üstələyir (11). NAM variantına görə, şah hökm edir ki, Abbasa heç bir xətər yetirməsinlər. Bu şərtlə ki, Abbas Gülgəzdən əl çəksin, İsfahanı tərk edib getsin. Sözügedən variantda Becan personajı ilə bağlı fərqli motivlə rastlaşırıq. O, üç ölkənin padşahına məktub yazıb Abbasa kömək istəyir. Becanın arvadı Məleykə şahın bacısıdır. O, nə vəzirliyindən, nə də qohumluğundan çəkinmir, Abbası xilas etmək üçün zəhər quyusunun başına gəlib onunla danışır. Abbas deyir ki, onu xilas etmək üçün nişanlı qızla oğlan yavaş-yavaş çərxi fırlatmalıdırlar. Becan öz qızının siğəsini vəkilin oğluna kəsdirir, onları nişanlayıb tapşırır ki, axşama kimi Abbasın xətrinə quyunun başında söhbət etsinlər. NAM variantının fərqli şeirləri onun variant fərqi daha da dərinləşdirir.

Əhliman Axundov variantı (ƏA)

İsfahan padşahının qoşunlarının Təbrizə hücumu, Batmanqılınc Məhəmməd xandan yeddi illik bac-xəracı və xanın bacısı Gülgəz Pərinin istəməsi, döyüşdə Batmanqılınc Məhəmməd xanın qoşununun qırılması, özünün isə qaçaq düşməsi təkcə ƏA variantına aiddir (7, s.387- 466). Bu variantda düşmən Təbrizi tilsimə salır, Abbas sazı sinəsinə basıb oxuyandan sonra qara buludlar şəhərin üzərindən çəkilib yox olur. Abbas ucqar bir yerdən şəhəri qoruyanda onu yuxu aparır və “qaraqun” yuxular görür. Elə bu vaxt anası xəbər gətirir ki, evi, kəndi dağıldı. Qəmbər də özünü yetirir ki, Gülgəzi zorla saraya apardılar. Abbas orada anasını Qəmbərə tapşırıb Gülgəzin arxasınca yollanır. Gülgəz Pərinin Abbası görmədən şahın hərəmxanasına getməyəcəyi, Abbasın “qırx”ı çıxmamış şaha yaxın durmayacağı tələbləri yalnız bu variantda xasdır. Abbasla Şahın türk dili dialoqu da yalnız bu variantda verilir. Şah təklif edir ki, Abbas türk dilindən əl çəksə, ərəb-farsca oxuyub aşıqlıq etsə, sevgilisini qaytarıb toyunu özü edəcək. O, təkidlə bildirir ki, türk dili axmaq dildir, əsl dil ərəb-fars dilidir. Abbas öz dilini üstün tutaraq şahla razılaşmır. AQM-1 və AQM-2 variantlarında olduğu kimi bu variantda da Abbası edam etmək üçün dar ağacına asırlar. Amma bu variantda Batmanqılınc Məhəmməd xan qoşunla hücum edir, Dəli Becanı, Sarı Xocanı öldürür, Abbasla Gülgəzi götürüb aradan çıxır.

“Əsas versiya”nın “Cənub variantları”

“Cənub variantları”na əldə etdiyimiz Təbriz və Tufarqan variantları aiddir. Bu variantlarda sevgililərin əmiuşağı və göbəkəsmə olmaları, onların hər ikisinin xüsusi nəzir-niyazla dünyaya gəlmələri, şah və ya vəzir övladları olmaları, Abbasın öz toyu ərəfəsində və ya toydan sonra buta alması motivləri “Qərb variantları” ilə ciddi variant fərqi ortaya qoyur.

Aşiq Səməd Həkim variantı (ASH)

“Əsas versiya”nın “Cənub variantları”ndan biri Aşiq Səməd Həkimdən toplanmış Tufarqan variantıdır (7, 387- 466). ASH variantına görə, Abbas iki məktəb yoldaşı- Əhməd və Qara Veyslə Yuva dağına gedərək orada iki rükət namaz qılır, dua edir. Əhməd gələcəyin böyük bir alimi, Qara Veys balaban ustası olmağı dilədikdə Abbas öz adaxlısı Gülgəz Pərini Allahdan istəyir. O, əhd edir ki, əgər onların toyu olsa, elə toy gecəsi Sabiləmirə gedib on iki gün oruc tutacaq, fağıra, yoxsula on iki tümən pul verib on iki qurban kəsəcək. Zaman keçir, üçünün də diləyi gerçəkləşir. Abbas niyyətinə əməl etmək üçün toy gecəsi Gülgəzə bir söz demədən Sabiləmirə yollanır. İbadətinin sonuncu namazından sonra o, dərin yuxuya gedir, badə alır. Yuxuda həmçinin Gülgəzin saraya aparıldığından agah edilir. Vaxtında özünü yetirmədiyi halda Gülgəzin əldən gedəcəyini də Abbasa işarə edirlər.

Sonuncu epizodda fərqli motivlər daha çoxdur. Burada bütün sınaqların şərtini Şah Abbas özü verir: Abbas elə bir şeir qoşmalı imiş ki, saraydakı iri bir daş yerindən oynasın. Həmin daş Bərguşa quyusunun ağzındakı daş qədər nəhəng imiş. Rəvayətə görə, həqiqətən də daş yerindən oynayıb havaya qalxır, iki tikə olur. Bir tikəsi itib görünməz olur, ikinci tikəsi İsfahanın Culfa məhəlləsinə düşür. İkinci şərtə görə, Abbas elə şeir söyləməli olur ki, həmin sözlərin təsirindən havalar dolsun, yağışlar yağsın. Onun dedikləri baş verir, İsfahana güclü sel gəlir. Şah yenə də Gülgəzi qaytarmır. O, qırx nəfər “əcəm-ovbaş” yığıb onlara çoxlu pul, geyim verərək məclisə gətirir, onlardan Abbasın yalan danışmasına şahidlik etmələrini istəyir. Abbas elə yanıqlı oxuyur ki, “ovbaşların” hamısı şahın verdiyi pulları məclisin ortasına səpirlər, paltarları əyinlərindən çıxarıb qaytarırlar, Abbasın haqlı olduğunu söyləyirlər. Üçüncü sınağın şərti belə olur ki, Abbas sarayın qocaman aşığı Mirhüseyn ilə deyişməli, onu “bağlamalıdır” .

Aşiq Hasan Qaffari variantı (AHQ)

“Əsas versiya”nın “Cənub variantları”ndan ikincisi Təbrizli aşiq Hasan Qaffaridən toplanıb (13). Bu variantda Abbasın atası ölüm ayağında iki vəsiyyət edir. Bunlardan biri Abbasla Gülgəzə toy edilməsi, ikincisi öz qulu Abdullanın azad buraxılması olur. Əslində, o dövrün adətinə görə, qul ölənəcən sahibinin evində qalmalı imiş. Bir müddət keçdikdən sonra Abbas vəsiyyətə uyğun olaraq, Qul Abdullanı öz atasının məzarına aparır ki, üç dəfə məzarın başına dolanıb azad olsun. Bu, qula ağır gəlir, Abbasın atasının məzarının başına dolanmır. Abbas acıqlanıb qulu vurur. Qul Abdulla daha da acıqlanır,

İsfahana baş alıb gedir. Sarı Xoca təsadüfən Abdullanı görür, kömək məqsədilə onu saraya aparır, şahın ilxısının mehtəri təyin edir. Bundan sonra Qul Abdulla Abbasa düşmənçilik edir. Abbasın İsfahan səfəri zamanı bir neçə dəfə onu ölümcül yaralayır, amma istəyinə yetə bilmir. Sözügedən variantda görə, Abbas niyyət edibmiş ki, toyqabağı qırx gün ibadət edib qurbanlar kəsdirəcək. O, Təbrizdə ikən bu niyyətini yerinə yetirir. Qırxıncı - sonuncu namazını qıldıqdan sonra Abbası yuxu aparır. Yuxuda Həzrəti Əli Gülgəzin başında bəla olduğunu ona xəbər verir. Bu variantda Gülgəz bir sıra sınaqlardan keçməli olur. O, şahın yanına gətiriləndə başını qaldırmır. Şah bunun səbəbini soruşduqda Gülgəz “sən də Yuxarıya - Şaha bax” deyib Allaha sığındığını ifadə edir.

“Abbas-Gülgəz” dastanının belə çox versiya variantlarında yayılması sübut edir ki, bu dastanın yayılma arealı genişdir. Əsrlər boyu aşiq repertuarında öz aktuallığını qorumuş, məhəbbət dastanlarımızın tipik nümunəsi olaraq sənət imtahanına çevrilmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Arazam, Kürə bəndəm (Tərtib edən B. Abdullayev), Bakı: Yazıçı, 1986, 196 s, s. 123-156
2. “Aşiq Şevki Halıcıdan derlenen Halk Hikayeleri”, Ankara, 2009
3. Azərbaycan dastanları. Beş cildə, II cild, Bakı, “Lider nəşriyyatı”, 2005.
4. Azərbaycan ədəbiyyatı, Azərbaycan dastanları, Bakı: Çəşioğlu, 2004, 400 s, s. 265-308
5. “Azərbaycan folkloru külliyatı”, XXIX cild, “Dastanlar” (19-cu kitab), Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2011
6. “Azərbaycan folkloru külliyatı”, XXX cild, “Dastanlar” (20-ci kitab), Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2012
7. Azərbaycan xalq dastanları, tərt. ed. A. Vəfalı, Bakı: Gənclik, 1988, 576 s
8. “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər” (doqquzuncu kitab), Bakı, “Səda” nəşriyyatı, 2000
9. “Şirvan dastanları və aşiq rəvayətləri”, 1-ci hissə, “Elm və təhsil”, Bakı, 2012
10. Təhmasib M. “Azərbaycan xalq dastanları” orta əsrlər. Bakı: Elm, 1972
11. “Tufarqanlı Abbasnan Gülgəz Pəri” (Folklor İnstitutunun arxivindən, qovluq: 972, səh. 226-335)
12. <http://youtube.com>. Abbas və Gülgəz, film, 2000
13. www.turuz.com. (146-Azashik)

Vusala Yashar Mammedova

The “Basic” version of epos “Abbas-Gulgez”

Summary

Epos “Abbas-Gulgez” is one of the typical love epos. Although some versions and variants of this epos have been gathered and published, it hasn't been investigate especially. There are two versions of the epos. One of them includes the traditional features of the love epos for its story and composition, and is larger for its volume. According to this version, the present Armenia territory of Azerbaijan (Goycha Aghbaba, Loru-Pambak), Georgia (Borchali), Ganjabasar, Tovuz-Gazakh region and Southern Azerbaijan (Garadaniz-Tabriz, Urmiya) are typical for ashig atmosphere. There are nine variants of this version. The second version of the epos is little for its volume, it has the typical features for its story line, motive content and poems. This version differing for in this form is Shirvan version characterized for Shirvan region. Two variants of this version have been published. There are the motives which are not available in other versions, the interesting episodes and poems arising from this motive.

Key words: love epos, versions, variants, “basic” version

Вусала Яшар кызы Маммедова

«Основная» версия епоса «Аббас-Гюльгез»

Резюме

Дастан «Аббас и Гюльгез» одна из любовных епоса. Этот эпос печатали в разных версиях и в разных вариантах но не исследовали специально. Есть две версии епоса. Одна из них по сюжету и по композицию в себе вносит специальные традиции любовных епоса, по объему. Это версия особенно нынешняя территория Армении Азербайджана (Гёкча, Акбаба, Лору-Памбек), Грузия (Борчалы), Гянджабасар, область Товуз-Газах и Южный Азербайджан (Гарадаг, Тебриз, Урмия) важен для среды ашиг. Собрана девять вариантов этой версии. Вторая версия помельче по объему, по линии сюжета, по составу мотива и по стихам обладает свойственными специальностям. Вторая версия наиболее характерно для области Ширван. Печатано два варианта Ширванской версии. В этих вариантах есть мотивы не в других версиях, рождающие с этих мотивах интересные эпизоды и отрывки стихов.

Ключевые слова: любовный эпос, версия, варианты, «Основная» версия

MÜNDƏRİCAT**FƏLSƏFƏ**

<i>Münəvvər Arif qızı Abdullayeva</i> Konfutsinin sosial ideali.....	5
<i>Tağı Kazım oğlu Bəşirov</i> Reallığın qeyri-klassik konsepsiyalarına dair.....	15

TARİX

<i>Vüsalə Elşad qızı Əfəndiyeva</i> Məşhur norveç tədqiqatçısı və səyyahı Tur Heyerdalın Azərbaycana səfərləri və Odin nəzəriyyəsinin yaranması.....	20
<i>Fidan Cəbrayıl qızı Ələsgərova</i> Çin qadınının öz hüquq və azadlığı uğrunda tarixi mübarizəsi və nailiyyətləri.....	27
<i>Rahilə Rəfael qızı Yusifzadə</i> Tarixin mədəniyyət məzmun xətti üzrə tədrisinin məqsədi.....	39
<i>İldırım Hacıməmməd oğlu Zeynalov</i> XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanı müstəqilliyə aparan yollar.....	43
<i>Hörmət Qənbərəli Cavadova</i> Azərbaycan-Türkiyə ictimai-siyasi və mədəni əlaqələrində Əhməd Bəy Ağaoğlunun rolu.....	50

SOSİOLOGİYA

<i>Kifayət Cəbi qızı Ağayeva</i> Gender araşdırmaları elmin yeni istiqaməti kimi: feminist və anti-feminist baxışlar.....	58
--	----

SİYASİ ELMLƏR

<i>Bayram Qadir oğlu Əliyev</i> ABŞ-dakı Lobbilər: Erməni lobbisinin ABŞ Xarici Siyasətinə təsiri.....	69
---	----

<i>Rauf Şəmsəddin oğlu Həsənov</i> Dəyişən dünyaya uyğunlaşma: “Enerji təhlükəsizliyində alternativ enerji mənbələrinin yeri”. Təhdidlər və imkanlar.....	85
--	----

PSIXOLOGİYA

<i>Eldar Əsgər oğlu Kərimov</i> Qlobal əxlaqın mümkünlüyü.....	91
---	----

DİLÇİLİK

<i>Zabitə Məhəmməd qızı Teymurlu</i> <i>Firəngiz Mübariz qızı Şıxıyeva</i> İ.Şıxlının “Dəli Kür” romanında (I hissə) dialektizmlər və onların ədəbi dildə yeri	109
---	-----

<i>Təbərrük Fərrux qızı Cahangirli</i> “Ailə” konseptinin bədii mətnə linqvopraqmatik xüsusiyyətləri.....	116
--	-----

<i>Təranə Vaqif qızı Məmmədova</i> İngilis hüquq terminologiyasının tərcüməsi problemləri.....	123
---	-----

ƏDƏBİYYAT:

<i>Vüsalə Yaşar Məmmədova</i> “Abbas-Gülgəz” dastanının “əsas” versiyası.....	128
--	-----

CONTENTS**PHYLOSOPHY**

<i>Munavvar Arif Abdullayeva</i> Social ideal of Confucius.....	5
<i>Taghi Kazim Bashirov</i> Concerning the issue of nonclassical concepts of reality.....	15

HISTORY

<i>Vusala Elshad Afandiyeva</i> Prominent Norwegian explorer and traveller Thor Heyerdahl's visits to Azerbaijan and the foundation of Odin theory.....	20
<i>Fidan Jabrael Alasgarova</i> The historical struggle of Chinese women for their rights and freedom and their achievements.....	27
<i>Rahila Rafael Iosifzade</i> Culture through the teaching of history.....	39
<i>İldirim Hacımammad Zeynalov</i> Roads leading to independence of Azerbaijan in the beginning of XX century.....	43
<i>Hormat Ganbarali Javadova</i> The role of Ahmed Bey Agaoglu in socio-political and cultural relations between Turkey and Azerbaijan	50

SOCIOLOGY

<i>Kifayat Jabi Aghayeva</i> Gender studies as a new trend of science: feminist and anti-feminist views.....	58
---	----

POLITICAL SCIENCES

<i>Bayram Kadir Aliyev</i> Lobbies in the US: influence of Armenian lobby on the US foreign policy.....	69
--	----

<i>Rauf Shamsaddin Hasanov</i> Acclimatization to a changing world: challenges and opportunities to use alternative energy sources in energy security.....	85
--	----

PSYCHOLOGY

<i>Eldar Asker Karimov</i> Possibility of Global Moralty.....	91
--	----

LINGUISTICS

<i>Zabita Muhammad Teymurlu</i> <i>Firangiz Mubariz Shikhiyeva</i> Dialectics and their role in the literary language in the first part of the novel "deli kur" ("mad kura") by I.Shikhli.....	109
<i>Tabarruk Farrukh Djahangirli</i> Linguopragmatic features of “family” concept in the art text.....	116
<i>Tarana Vagif Mammadova</i> Translating problems of english law terminology.....	123

LITERATURE

<i>Vusala Yashar Mammadova</i> The “Basic” version of epos “Abbas-Gulgez”	128
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ**ФИЛОСОФИЯ**

Мунаввар Ариф кызы Абдуллаева
Социальный идеал Конфуция..... 5

Таги Кязим оглы Баширов
К вопросу о неклассических концепциях реальности..... 15

ИСТОРИЯ

Вусаля Эльшад кызы Эфендиева
Визиты норвежского путешественника и исследователя Тура Хейердала в Азербайджан и возникновение теории Одина..... 20

Фидан Джабраил кызы Алескерова
Историческая борьба женщины Китая за достижения их права и свободы..... 27

Рахилия Рафаель кызы Юсифзаде
Преподавание истории по культурной линии..... 39

Ильдырым Гаджимаммад оглы Зейналов
Пути, ведущие к независимости Азербайджан в начале XX века.... 43

Хормат Ганбарали кызы Джавадова
Роль Ахмед бей Агаоглу в общественно-политических и культурных отношениях между Азербайджаном и Турцией..... 50

СОЦИОЛОГИЯ

Кифаят Джаби кызы Агаева
Гендерные исследования как новое направление науки: феминистические и анти-феминистические взгляды..... 58

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Байрам Кадир оглу Алиев
Лобби в США: Воздействие Армянского лобби на внешнюю политику США..... 69

Рауф Шамсаддин оглу Гасанов

Акклиматизация к изменяющемуся миру: вызовы и возможности
использование альтернативных источников энергии в энергетической безопасности..... 85

ПСИХОЛОГИЯ

Эльдар Аскер оглы Каримов

Возможность глобальной этики..... 91

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Забита Магамед кызы Теймурлу

Фирангиз Мубариз кызы Шыхыйева

Диалектизмы в романе И.Шихлы «Сумасшедшая Кура» (1 часть)
и их место в литературный язык..... 109

Табаррук Фаррух кызы Джахангирли

О лингвопрагматических особенностях когцепта “семья” в
художественных текстах..... 116

Тарана Вагиф кызы Маммедова

Трудности перевода английской юридической терминологии..... 123

ЛИТЕРАТУРА

Вусала Яшар кызы Маммедова

«Основная» версия эпоса «Аббас-Гюльгез»..... 128

MÜƏLLİFLƏRİN NƏZƏRİNƏ!

«Elmi xəbərlər» jurnalının redaksiya heyəti bildirir ki, nəşr etdirmək üçün təqdim edilən məqalələr aşağıdakı qaydalar əsasında tərtib edilməlidir:

- mətnlər (Azərbaycan, rus, ingilis dillərində) – Times New Roman şrifti (ölçüsü – 12) ilə yığılmalı;
- məqalələr (boşluqları nəzərə almaq şərti ilə həcmi 40 min işarə) və xülasələr kompüterdə çap olunmuş şəkildə elektron variantla birlikdə təqdim olunmalı;
- məqalənin UOT-u, ədəbiyyatı, istinadı, üç dildə xülasəsi (15 sətirdən artıq olmamaq şərti ilə), açar sözləri (ən çoxu 10) və məqalələrin başlıqları verilməli;
- ədəbiyyat siyahısı ya istinad olunan ədəbiyyatların mətnində rast gəlinəni ardıcılıqla ya da əlifba sırası ilə verilməli;
- cədvəllərin, sxemlərin, qrafiklərin və şəkillərin adı göstərilməlidir.

Müəllif haqqında məlumat: soyadı, adı, atasının adı, telefon nömrələri, elektron poçt ünvanı, işlədiyi təşkilatın tam adı.

Əlyazmaların nəşri haqqında qərar qeydiyyata alındıqdan sonra bir ay ərzində qəbul edilir.

Məqalələrin çapı üçün pul ödənilmir.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ!

Редколлегия журнала «Сборник научных статей» доводит до вашего сведения, что направляемые в журнал статьи следует оформлять в соответствии со следующими правилами:

- рукописи принимаются на азербайджанском, русском и английском языках, шрифтом Times New Roman (12п);
- к тексту обязательно прилагается электронная версия текста;
- объем рукописи не должен превышать 40 тыс. знаков (включая пробелы);
- пронумерованный список использованной литературы (либо в алфавитном порядке, либо в порядке упоминания в тексте) дается в конце статьи;
- К рукописи прилагаются; УДК, аннотация (не более 15 строк), ключевые слова, название статьи (на трех языках), имена и фамилии авторов;
- таблицы, графики, схемы, рисунки должны быть озаглавлены;

Авторская справка: фамилия, имя, отчество (полностью), официальное наименование места работы, должность, ученая степень, а также данные для связи с автором; адрес, номера телефонов сл., дом., моб., электронный адрес.

Статьи принимаются в течение одного месяца со дня регистрации рукописи в редакции.

Плата за публикацию рукописей не взимается.

TO THE ATTENTION OF AUTHORS!

The editorial staff of the «Collection of Scientific Publications» journal brings to your notice that articles submitted for publication must meet the following requirements:

- texts (Azerbaijani, Russian and English) must be typed with Times New Roman font (size 12 p);
- articles (no more than 40 thousand characters including spaces), list of references, abstracts (no more than 15 lines, in Azerbaijani, Russian and English) and keywords (maximum 10, in Azerbaijani, Russian and English) must be presented in typed form together with the diskette;
- list of references should be enumerated either alphabetically or in the order of reference in the text and be presented at the end of the article;
- tables, graphs, diagrams, figures should be titled;

Information about authors: surname, name, last name, position, academic degree, e-mail address, telephone number, name of the organization.

Articles are accepted within one month since the date of their registration in the publishing house. Payment for article publication is not required.

Kompyuter yığımi və korrektorü: A.R.Qəmbərova

Məqalələr aşağıdakı ünvanə gəndərilir:

E-mail: science@wcu.edu.az;

Məqalələrin online qəbulu: journal.wcu.edu.az

Статьи направляются по адресу:

E-mail: science@wcu.edu.az;

Онлайн прием статей: journal.wcu.edu.az

Articles should be sending to the following address:

E-mail: science@wcu.edu.az;

Submit online: journal.wcu.edu.az

Formatı 70×100 ¹/₁₆

Həcmi F.ç.v. 8,93

Sayı 500

Qərb Universitetinin nəşriyyat-poliqrafiya mərkəzində yığılmış və çap olunmuşdur.